Ku dyondza hi Vumbiwa ra Riphabiliki ra Afrika-Dzonga (1996)

Vumbiwa ra Afrika-Dzonga (1996) ri na milawu ya le henhla ya tiko. Milawu leyi yi le henhla ku tlula na puresidente, yi le henhla ku tlula tihuvo na ku tlula mfumo.

Yi hlamusela ndlela leyi vanhu va tiko va faneleke ku khomana hiyona, timfanelo na vutihlamuleri bya vona eka vanhu van'wana. Vumbiwa ra Tiko ri kona leswaku ri kota ku sirhelela hinkwerhu ka hina sweswi na vana va hina eka minkarhi leyi taka.

Lemuka matimu ya hina.	Hi nga vuyeleli swihoxo swa nkarhi lowu nga hundza.	Vumbiwa ra hina ri hi pfuna ku anakanya no aka vumundzuku byo antswa bya vanhu hinkwavo.

Hina, vanhu va Afrika-Dzonga,

Hi lemuka ku kala vululami ka nkarhi lowu hundzeke evuton'wini bya hina;

Hi xixima lava va xanisekeke hikwalaho ko hisekela vululami na ntshunxeko etikweni rerhu;

Hi hlonipha lava va tirheke ku aka no hluvukisa tiko ra hina; naswona

Hi tshemba leswaku Afrika-Dzonga i ra hinkwavo lava tshamaka eka rona, hi hlanganile hi ku hambana-hambana ka hina.

Kutani, hi ku tirhisa vayimeri va hina lava hi tihlawuleleke vona hi ntshunxekile, hi amukela Vumbiwa leri tanihi nawu lowu kulukumba wa Riphabliki ku endlela—

Ku lulamisa ku hambanisiwa ka nkarhi lowu hundzeke no vumba rixaka leri simekiweke ehenhla ka masungulo ya swipimelo swa xidemokhirasi, vululami exikarhi ka vanhu na timfanelo ta ximunhu ta masungulo;

Ku simeka masungulo ya rixaka ra xidemokhirasi leri vekaka swilo erivaleni laha eka rona mfumo wu simekiweke ehenhla ka ku navela ka vanhu naswona vaaka-tiko hinkwavo va sirheleriwile hi ku ringana hi nawu;

Ku antswisa xiyimo xa vutomi bya vaaka-tiko hinkwavo no humesela erivaleni vuswikoti bya munhu un'wana na un'wana na;

Ku aka Afrika-Dzonga leri vumbaneke ra xidemokhirasi leri ri kotaka ku teka vutshamo bya rona lebyi faneleke tanihi tiko leri tiyimeleke endyangwini wa tinxaka.

Lava timfanelo ta wena tanihi Muafrika-Dzonga u tlhela u va na vutihlamuleri byo sirhelela timfanelo ta vanhu van'wana.	Tiva Nawumbisi wa timfanelo ta wena & Nawumbisi wa Vutihlamuleri.

Xikwembu a xi sirhelele vanhu va hina.
Nkosi Sikelel' iAfrika. Morena boloka setjhaba sa heso.
God seën Suid-Afrika. God bless South Africa.
Mudzimu fhatutshedza Afurika. Hosi katekisa Afrika.

Rainbow WORKBOOKS

ISBN 978-1-4315-0124-3

XITSONGA HOME LANGUAGE
GRADE 6 – BOOK 2
TERMS 3 & 4
ISBN 978-1-4315-0124-3
THIS BOOK MAY NOT BE SOLD.
11th Edition

Workbooks available in this series:

- Grade R (in all official Languages);
- Literacy/Home Language Grades 1 to 6 (in all 11 official Languages);
- Mathematics Grades 1 to 3 (in all 11 official Languages);
- Mathematics Grades 4 to 9 (in Afrikaans and English);
- Life Skills Grades 1 to 3 (in all 11 official Languages); and
- Grades 1 to 6 English First Additional Language.

Gr6 XIT HL B2_Cover.indd 1

XITSONGA RIRIMI RA LE KAYA – Giredi ya 6 Buku ya 2

ISBN 978-1-4315-0124-3

Leyi pfuxetiweke hi xiCAPS

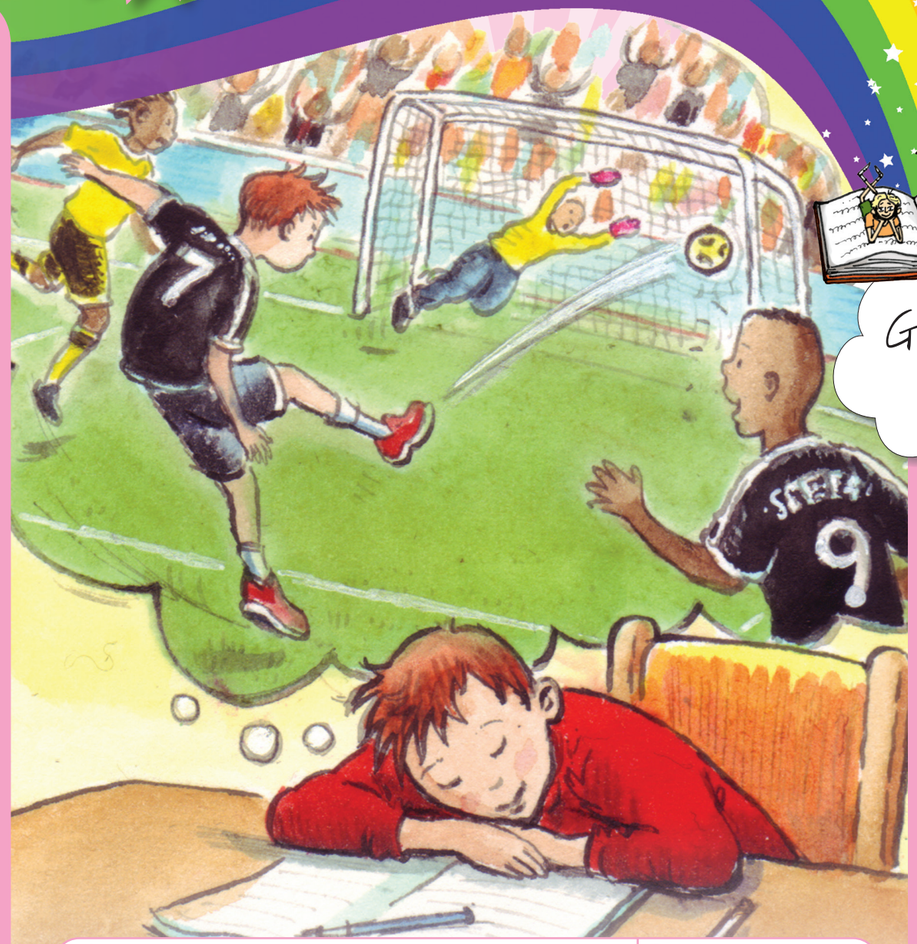

Giredi ya 6

XITSONGA RIRIMI RA LE KAYA

Buku ya 2
Tikotara ta 3 & 4

Vito:

Tlilasi:

basic education
Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

2020/08/13 13:32:22

Manana Angie Motshekga.
Holobye wa Dyondzo ya Masungulo

Dkd. Reginah Mhaule.
Xandla xa Holobye wa Dyondzo ya Masungulo

Tibuku leti to tirhela ti endleriwe vana va Afrika-Dzonga ehansi ka vurhangeri bya Holobye wa Dyondzo ya Masungulo, Manana Angie Motshekga, na Xandla xa Holobye wa Dyondzo ya Masungulo, Dkd. Reginah Mhaule.

Tibuku to tirhela ta Rainbow ti vumba xiyenge xin'wana xa ntlawa wa migingiriko ya Ndzawulo ya Dyondzo ya Masungulo leyi kongomisiweke eka ku antswisa matirhelo ya vadyondzi va Afrika-Dzonga eka tigiredi ta ntsevu to sungula. Tanihi xin'wana xa swilo leswi nga swirhangana eka nkunguhato wa matirhelo ya mfumo, phurojeke leyi yi humelerile hi ku seketeriwa hi timali hi Nkwama wa Timali ta Tiko. Leswi swi endlile leswaku Ndzawulo yi swi kota ku endla leswaku tibuku leti to tirhela, ti kumeka hi tindzimi hinkwato ta ximfumo handle ko hakeleriwa.

Hi tshemba leswaku tibuku leti ti ta pfuna vadyondzisi eka migingiriko ya vona yo dyondzisa ya masiku hinkwawo no tiyisisa leswaku vadyondzi va vona va kota ku heta kharikhulamu. Hi tiyisise leswaku hi letela mudyondzisi eka nghingiriko wun'wana na wun'wana hi ku katsa mifungho leyi kombisaka leswi mudyondzi a faneleke ku endla swona.

Hi ni ntshembo wa leswaku vana va ta tiphina no tsakela ku tirha migingiriko leyi nga ebukwini loko va ri karhi va ya emahlweni no dyondza, na leswaku wena, mudyondzisi, u ta tsaka swin'we na vona.

Hi mi navelela ku humelela, wena na vadyondzi va wena eku tirhiseni tibuku leti to tirhela.

Published by the Department of Basic Education
222 Struben Street
Pretoria
South Africa

© Department of Basic Education
Eleventh edition 2021

ISBN 978-1-4315-0124-3

This book may not be sold.

The Department of Basic Education has made every effort to trace copyright holders but if any have been inadvertently overlooked the Department will be pleased to make the necessary arrangements at the first opportunity.

Ndlela ya matsalele

Kunguhata

Hlawula nhlokomhaka.
Vulavula na ntlawa wa wena leswaku mi hlengeleta mianakanyo. Tirhisani mepe wa miehleketo ku veka erivaleni mianakanyo ya n'wina mayelana na kungu, swimunhuhatwa na mbangu.

Mpfapfarhuto

Tsala mpfapfarhuto wa wena wo sungula. Ehleketa hi vahlayi, xivumbeko na ndzimana yin'wana na yin'wana.

Pfuxeta

Hlaya mpfapfarhuto hi vuxopaxoperi kutani u kuma mavonele ya vadyondzi-kuloni na mudyondzisi.

Hlela

Hlela ku kambisisa mapeletelo na mahikahatelo.
Endla ndzulamiso eka mpfapfarhuto.

Andlala

Tsala mpfapfarhuto wa wena lowu hleriweke tanihi xitshuriwa xa wena xo hetelela.

Giredi ya 6

Rainbow WORKBOOKS

Rirmi ra leka ya

XITSONGA

Buku ya 2

Buku leyi i ya:

SWILETELO SWO TIRHISA BUKU LEYI YO TIRHELA

Tirhisa Buku leyi yo tirhela kun'we na switirhisiwa swin'wana swa wena. Hlaya XIPHOKHAMA xa xiyimo xa le xikarhi xa Ririmi ra le Kaya.

Ha ku amukela eka Buku leyi yo tirhela ya Ririmi ra le Kaya ra xiyimo xa le xikarhi. Xiyimo Ririmi ra le Kaya eka xiyimo xa le xikarhi xi kongomisiwe eka ku tumbuluxa vuswikoti bya vadyondzi bya ririmi eka vuswikoti bya mbulavurisano lebyi lavekaka eka tindhawu leti ku hlanganaka vanhu no hluvukisa vuswikoti bya akademiki lebyi lavekaka eka ku dyondza tidyondzo hinkwato ta kharikhulamu. Hi tshemba leswaku buku leyi yi ta pfuna vadyondzi va wena ku tumbuluxa no hluvukisa vuswikoti lebyi.

Buku leyi yo tirhela yi lulamisiwe ku ya hi ndzhendzeleko wa mavhiki mambirhi ya XIPHOKHAMA. U ta kuma nkatsakanyo wa leswi nga ta dyondzisiwa eka ndzhendzeleko wun'wana na wun'wana wa mavhiki mambirhi eka tipheji ta 1, 35, 69 na 103 ta buku leyi yo tirhela. Ndzhendzheleko wun'wana na wun'wana wa 2 wa mavhiki wu katsa vuswikoti bya mune bya ririmi lebyi landzelaka:

A hi vulavuleni

1 Ku yingisela na Ku vulavula (swanomo) – tiawara ti2 eka ndzhendzeleko wa 2 wa mavhiki

Vadyondzi va fanele va nyikiwa nkarhi wo tala wo hluvukisa vuswikoti bya vona bya ku yingisela na ku vulavula ku endlela leswaku va swi kota ku hlengeleta vuxokoxoko, ku tshunxa swiphiqo no hlamusela mavonelo na miehleketo ya vona. Buku yo tirhela yi na migingiriko yo hlaya ya ku vulavula na ku yingisela leyi u nga engetelaka eka yona ku tiyisisa leswaku vadyondzi va kuma minkarhi ya ntolovelo yo titoloveta swanomo.

A hi hlayeni

2 Ku hlaya na Ku langutisa – tiawara ta 5 eka ndzhendzeleko wa 2 wa mavhiki

XIPHOKHAMA xi lava leswaku vadyondzi va hlaya va tlhela va vona switshuriwa swo karhi eka ndzhendzeleko wa 2 wa mavhiki. Leswi swi katsa ku hlaya: swirungulwana, mitsheketo, leswi munhu a hlanganeke na swona, mapapila, tiimeyili, leswi tsariweke eka dayari, ntlangu, tiatikili ta maphephahungu, tiatikili ta timagazini, tiinthavhiyu ta rhadiyo, switshuriwa swa nkucetelo, swinavetiso, swiletelo swa ndlela na maendlele. Ku engetela eka sweswo, XIPHOKHAMA xi lava leswaku vadyondzi va hlaya switshuriwa swo nyika vuxokoxoko leswi nga na swifaniso: mimepe, tichati, matafula, tidayigiramu, mimepe ya miehleketo, tichati ta maxelo, tiphositara, switiviso, swifaniso na tigirafu. U ta kuma tinxaka ta switshuriwa leswi hlawuriweke hi vukheta eka Buku leyi yo tirhela.

XIPHOKHAMA xi kombisa mahlayele lama vumbiwaka hi swiyimo swa ku lulamisela ku hlaya, ku hlaya na endzhaku ka ku hlaya.

A hi tsaleni

3 Ku tsala na Ku andlala – tiawara ta 4 eka ndzhendzeleko wa 2 wa mavhiki

XIPHOKHAMA xi lava leswaku vadyondzi va kuma minkarhi yo tala yo titoloveta ku tsala eka mimbangu yo hambanahambana. Buku yo tirhela yi nyika tifureme to tala ta ku tsala na tipulani to andlala switshuriwa swo tsariwa, swifaniso na switshuriwa swa mahungu. U ta kuma nhlamuselo ya girafu ya matsalele endzeni ka khavhara ya le ndzhaku ya buku leyi.

4 Swiaki na Milawu ya Matirhiselo ya Rririmi – awara yi1 eka ndzhendzeleko wa 2 wa mavhiki

XIPHOKHAMA xi nyika nxaxameto wa Swiaki na Milawu ya Matirhiselo ya Ririmi (Swihluvi swa mbulavulo) leswi faneleke ku dyondzisiwa eka giredi yin'wana na yin'wana. Buku yo tirhela yi katsa switoloveto swo karhi swa mindzhendzeleko yin'wana na yin'wana ya 2 wa mavhiki. Ko tala migingiriko leyi yi nyika xiletelolexi hlamuselaka matirhiselo ya ririmi.

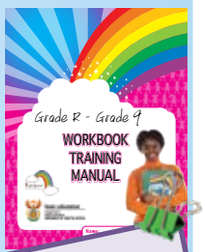

Ku kuma vuleteri byin'wana, hlaya buku yo letela ya Buku yo tirhela.

Leswi nga endzeni

Nkongomelo wa 5: Ntiyiso na swilo swo tisungulela

Kotara ya 3: Mavhiki ya 1 - 4

Mavhiki ya 1 - 2: Ku rungula switori

65 Mufana loyi hloteke talente ya yena 2
Ku hlaya xitshuriwa xa ndzungulo.
Ku hlamula swivutiso swo huma eka xitshuriwa.

66 Charlie a ya emahlweni no hlota 4
Ku hlaya xitshuriwa xa ndzungulo.
Ku hlamula swivutiso swo huma eka xitshuriwa.
Ku lava marito eka xitshuriwa lama nga na tinhlamuselo to fana na ta swivulwahava leswi nyikiweke.
Ku hlamusela mitwiwombilu leyi Charlie a veke na yona.
Ku tsala eka dayari ku komisiwa xitori.

67 Ku tsala xitori xa mina 6
Nkanelo wa swimunhuhatwa, mbangu na swiendleko swa xitori xa Charlie.
Ku tatisa mepe wa miehleketo ku kunguhata xitori hi ku languta swimunhuhatwa, mbangu na kungu.
Ku tsala xitori hi vukheta ku tirhisiwa mepe wa miehleketo.

68 Tinxaka to hambana ta masivi 8
Ku hetisa swivulwa hi ku tatisa masivi lama faneleke.
Ku tirhisa mavutisi lama faneleke.
Ku tirhisa masivintalo eswivulweni.
Ku rungula xitori xa Charlie hi ndzandzelelano lowu faneleke.

69 A hi tsaleni nhluto wa buku 10
Ku hlaya nhluto wa buku.
Ku hlamula swivutiso swo huma eka nhluto wa buku.
Ku yelanisa marito na tinhlamuselo ta wona.
Ku tsala nhluto wa buku leyi hlayiweke no tsakeriwa.

70 Ntlangu wa minkarhi ya maendli 12
Ku tlanga ntlangu wa maendli.

71 Nelson Mandela a ya exikolweni xa le henhla 14
Ku hlaya xitshuriwa xa ntitsalwavutomi ra Nelson Mandela.
Ku bula hi swivulwahava swin'wana eka xitshuriwa na tinhlamuselo ta swona.
Ku lava marito eka dikixinari no tsala swivulwa hi xin'wana na xin'wana.
Ku bula hi swivutiso swo huma eka xitori.
Ku hlamula hi swiyimo swo hambana swa vutomi bya Nelson Mandela.

72 A hi tsaleni xitori 16
Ku tirhisa mepe wa miehleketo ku kunguhata xitori ku langutiwa swimunhuhatwa, mbangu na kungu.
Ku tsala mpfapfarhuto wa xitori, ku lulamisa mpfapfarhuto no tsala xitori xo hetelela.

Mavhiki ya 3 - 4: Mintsheketo

73 Jabu na N'wanghala 18
Ku hlaya ntsheketo.
Ku bula hi swivutiso swo huma eka xitori.
Ku encenyeta ku kombisa mahetelelo ya xitori.
Ku hlela ku encenyeta loku kombisiweke.

74 Jabu u twa ku bonga ka nghala 20
Ku hlamula swivutiso swo hlawula nhlamulo yin'we swo huma eka xitori.
Ku longoloxa xitori hi ndzandzelelano lowu faneleke hi ku nombora swifaniso.
Ku rungula xitori hi ndzandzelelano lowu faneleke.
Ku boxa maendli eka xitshuriwa no vumba swivulwa hi wona.
Ku boxa vamavizweni va marito lama nyikiweke.
Ku boxa riendli leri faneleke exivulweni.

75 Ku humelele yini hi N'wanghala? 22
Ku hlaya ntsheketo hinkwawo.
Ku bula hi ntsheketo no kombisa ku titwa na mavonele.

76 Ku ehleketa hi xitori 24
Ku tsala nkomiso wa xitori ku hlamuseriwa matumbulukelo ya kungu na swiendlo swo hambana eka xiyenge xin'wana na xin'wana.
Ku bula hi swimunhuhatwa leswi nga exitorini.
Ku tirhisa mabumabumeri ku hlamusela swimunhuhatwa.
Ku tsala xivulwa xa mbangu wun'wana na wun'wana lowu kombisiweke eswifanisweni.
Ku tsundzuka ndzandzelelano wa xitori lowu faneleke.

77 Ku ehleketa hi swimunhuhatwa 26
Ku tsala mabumabumeri ya mahanyelo ya N'wanghala.
Ku tsala ndzimana ya nhlamuselo hi N'wanghala.
Ku vulavula hi mabumabumeri yo hlamusela mahanyelo ya N'wanghala.
Ku tsala nhlamuselo ya munhu wo karhi loyi a hanyaka.
Ku tsala nhlamuselo ya mahanyelo.

78 Ku languta ririmi 28
Ku bvumba xitori hi ku bula hi swifaniso.
Ku tirhisa maendli.
Ku tsala xivulwa hi leswi humelelaka eswifanisweni.
Ku tsala swivulwa nakambe ku tirhisiwa riendli leri faneleke.
Ku hetisa swivulwa.

79 Ku vumba maviti 30
Ku tsala swivulwa ku tirhisiwa chati.
Ku boxa mavitamaendli.
Ku bula hi xiyimo xa hefemulo na leswi xi cincisaka xiswona nhlamuselo ya xivulwa.
Ku dirowa xifaniso.

80 Swi hlanganise 32
Ku tirhisa mahlanganisi ku vumba swivulwankatsano
Ku boxa maendli na maviti eswivulweni.

XIT HL Gr6 B2 TH5.indd 1 2019/10/23 14:23:37

Mufana loyi a hloteke talenta ya yena

A hi hlayeni

U ta hlaya xitori lexi eka maphepha yo tirhela mambirhi

Loko u nga si hlaya

- Languta swifa[illegible]na tinhlokomhaka kutani u ringeta ku bvumba leswi xitshuriwa xi nga ta vulavula hi swona.
- Hlaya hi ku hatlisa u ri karhi u valanga pheji ku vona leswi u nga ta swi hlaya.

[illegible]oko u ri karhi u hlaya

- Yelanisa ku bvumba ka wena na leswi u swi hlayeke.
- Loko u nga twisisi xiyenge xo karhi, tlhela u xi hlaya hi ku nonoka. Xi hlayele ehenhla.

A ku sungula tiholideyi ta swikolo. Charlie, loyi a tshama eLimpopo, a byala matsavu exirhapeni xa vaakandhawu lexi a xi langutane na yindlu ya ka vona. Loko a ku kelu, u vonile munghana wa yena Dingani a hundza.

“Xewani Dingani. Xana u ta endla yini hi nkarhi wa tiholideyi ta swikolo?", ku vutisa Charlie.

“Ndzi mudzaberi wa ntlawa wa bolo ya milenge laha xikolweni, kutani hi ta va hi endla vutiolori masiku hinkwawo ku tilulamisela thonamente leyikulu", ku hlamula Dingani. “Lembe leri, ndza tshemba leswaku hi ta hlula!”

“Heyi, swi sasekile!” ku hlamula Charlie.

Loko Dingani a tsutsumile a hundza, Charlie u sale a n'unun'uta a ri yexe, ”Ndzi navela ku va eka xipanu xa bolo ya milenge. Ndzi ta sungula ku endla vutiolori.”

Vhiki leri landzelaka, Charlie a tihlanganisa na Dingani eka vutiolori bya ntlangu wa bolo. U tlangile na ntlawa kambe a swi fambangi kahle. U tiphijile hi milenge ya yena n’wini, a tlhela a howisela ntlawa lowun’wana.

Loko ntlangu wu hela, Charlie u swi vonile xikan’we leswaku swa ntlangu wa bolo a hi swa yena. U tlhelele ekaya a fika xikan'wekan'we a tlhelela exirhapeni.

Endzhaku ka nkarhi, hi loko a vona Jan a ri karhi a tihundzela. “Xewani Jan!” a huwelela. “Xana u ta va u endla yini tiholideyi leti?” Jan a hlamula a ku, “Ndzi le khwayereni ya kereke, kutani ndzi ta va ndzi endla switoloveto swo yimbelela tiholideyi leti.” “Hi lulamisela khonsati leyikulu leyi nga ta va kona.”

Charlie a hefemulela ehenhla. “ Yoo, ndzi navela onge ndzi nga yimbelela”, a anakanya. Munhu un’wana na un’wana u endla leswi n’wi tsakisaka, loko yena a heta tiholideyi ta yena hi ku tirha exirhapeni.

XIT HL Gr6 B2 TH5.indd 2 2019/10/23 14:23:38

Siku:

Hlamula xivutiso lexi hi ku gwajula bokisi ra nhlamulo leyi nga yona.

Marito lamantshwa

Xana Charlie a ri kwihi eku sunguleni ka xitori?

A	Exirhapeni xa vaakandhawu
B	Exikolweni
C	Erivaleni ra mintlangu
D	Exitarateni

Tsala swivulwa swimbirhi leswi hi byelaka leswaku Charlie a navela ku va na nyiko yo fana na ya vanghana va yena.

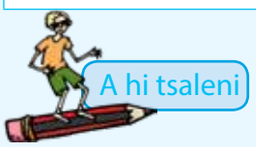

Tsala swilo swimbirhi leswi nga nyawuliki leswi Charlie a swi endleke loko a ringeta ku tlanga bolo ya milenge.

Xana Jan a kunguhata ku endla yini hi tiholideyi ta swikolo?

Xana Charlie u titwise ku yini hi ntirho wa yena wa xirhapa endzhaku ka ku vulavula na Jan?

Xitori xi hi byela leswaku endzhaku ka switoloveto swa bolo ya milenge, Charlie u tlhelerile ekaya a ri karhi "a koka milenge".

Xana leswi swi ku byela yini hi matitwelo ya Charlie?

A	A lava ku cina.
B	A tsanile.
C	A chuhile.
D	A lava ku tirha exirhapeni.

Charlie a ya emahlweni no hlota

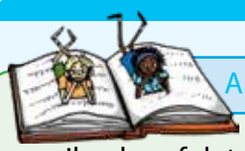

A hi hlayeni

Eka mavhikinyana lawa ya nga landzela, Charlie u vonile phamfulete leyi a yi vitana vana lavatsongo ku nghenela ntlawa lowuntshwa wa vayimbeleri. Xana u ehleketa leswaku u endle yini? U yile ku ya kamba loko a ri na vuswikoti. Kambe loko a ri karhi a yimbelela, rito ra yena a ri huwelela. Un'wana wa vaahluri u kokile xikandza, kutani Charlie a swi vona xikan'wekan'we leswaku a nge hlawuriwi. Charlie u tlhelerile ekaya a koka milenge a rhwale saka ra tingana a tiyela exirhapeni xa yena. "Hinkwavo vanghana va mina va talenta yo hlawuleka," a ehleketa. "Ndzi navela ku va na nchumu wun'we lowu ndzi wu kotaka ngopfu." Eka tiholideyi ta yena ta xikolo, Charlie u yile emahlweni no ringeta ku lava talenta yo yena kambe nkarhi wun'wana na wun'wana a tlhelela ekaya na saka ra tingana kutani a ya exirhapeni xa yena ku ya tirha kona.

Loko masiku ya holideyi ya ya eku heleni, Charlie u tlhele a vona vanghana va yena, Dingani na Jan. "Xana thonamente ya bolo ya milenge a yi ri njhani?" a vutisa Dingani. "Hi hlurile!" ku hlamula Dingani. "Xana khonsati yi fambise ku yini?" Charlie a vutisa Jan. "Yi mundzuku. Kambe khwayere ya hina yi tirhe hi matimba swinene naswona ndzi ta yimbelela solo!"

"Hoyohoyo!" ku vula Charlie eka vona. "Ndzi navela onge ndzi nga va na swin'wana leswi ndzi nga tinyungubyisaka hi swona."

"U le ku hi vungunyeni?" ku vutisa Jan. Matsavu ya wena exirhapeni ya kurile! Ya languteka ya nandziha no va kahle swinene! Minkarhi hinkwayo loko ndzi ringeta ku byala xa nchumu, xi hundzuka muhlovo wa buraweni kutani xi fa. Ndzi navela onge ndzi nga va na nyiko ya wena yo byala swimilana. "Hakunene?" ku hlamula Charlie. "Mina a ndzi ehleketa leswaku ku tirha swa xirhapa a hi nchumu wo hlawuleka." A n'wayitela. "Hikokwalaho ka yini mi nga ti hi vumbirhi bya n'wina hi ta ta tlangela ku hlula ka Dingani eka bolo ya milenge? Tanani hi ta lalela swin'we. Hi ta dya matsavu yo huma exirhapeni xa mina, kutani loko hi hetile hi ta ya ekhonsatini ya Jan".

(Xihlovo: Sampulu ya swivutiso na swiletelo swa prePIRLS)

A hi tsaleni

Xana u swi tivisa ku yini leswaku xipanu xa bolo ya milenge xa vaDingani xi na vuswikoti?

Hlamula swivutiso leswi hi ku gwajula nhlamulo leyi nga yona.

Xana Jan u pfune Charlie ku dyondza yini eku heteleleni ka xitori?

A	A ri na vuswikoti eka swo karhi.
B	A kota ngopfu bolo ya milenge.
C	Ku tirha exirhapeni i ntirho wo tika.
D	Vanghana va yena a va ri na vuswikoti ku tlula yena.

Hikokwalaho ka yini Charlie a rhambile vanghana va yena?

A	Ku ta tlangela ku hela ka ximumu.
B	Ku ta tlangela vuswikoti bya yena na bya vanghana va yena.
C	Ku ta tlanga ntlangu wa bolo ya milenge.
D	Ku ta va dyondzisa hi ta xirhapa.

XIT HL Gr6 B2 TH5.indd 4 2019/10/23 14:23:40

Siku: _____

A hi tsaleni

Languta xitori xa: *Mufana loyi a hloteke talenta ya yena* kutani u kuma marito lawa ya vulaka leswi landzelaka.

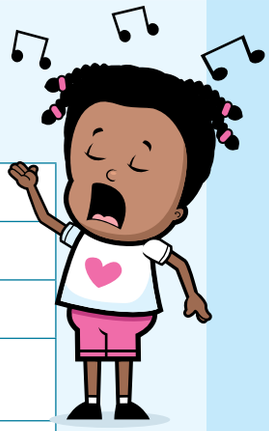

ku languta hi ku hatlisa (phepha ro tirhela 65)	
ku vulavula u tlangisa munhu (phepha ro tirhela 66)	
ku titwa ka munhu (phepha ro tirhela 66)	
rito ro tlangerisa munhu loko a humelele eka xanchumu (phepha ro tirhela 66)	
ku kota ku endla xanchumu (phepha ro tirhela 66)	

A hi tsaleni

Xana Charlie u ringetele migingiriko yihi?

A hi vulavuleni

Xana Charlie u titwise ku yini endzhaku ka loko a tsandzekile ku humelela eka migingiriko yo hambanahambana leyi a yi ringeteke?

Xana u tshama u titwisa xiswona?

Xana Charlie u titwise ku yini loko a ta va a kume leswaku u na talenta tanihi n'waxirhapa?

A hi tsaleni

Hi ku komisa tsala eka dayari ku titwa ka yena loko a kumile leswaku a a ri na talenta.

Eka Dayari Siku _____

XIT HL Gr6 B2 TH5.indd 5 2019/10/23 14:23:43

Ku tsala xitori xa mina

Langutani xitori xa *Charlie na talenta ya* yena nakambe kutani mi vulavula hi swivutiso leswi:

- ❖ Xana i vamani swimunhuhatwankulu?
- ❖ Xana xiphiqo hi xihi?
- ❖ Xana xitori xi humelela kwihi? Hlamusela mbangu.
- ❖ Xana hi swihi swiendleko leswi humelelaka?

- Tirhisa mepe wa miehleketo ku ku pfuna ku kunguhata tsalwa ra wena
- Kombela munghana wa wena ku hlela mpfapfarhuto wa wena
- Pfuxeta xitshuriwa xa wena u tlhela u endla ndzulamiso
- Pfuxeta xitshuriwa xa wena u tlhela u endla ndzulamiso lowu faneleke
- Xi tsale hi vukheta eka xivandla lexi nga eka pheji leri nga langutana na leri.

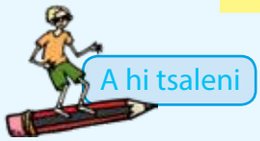

Sweswi kunguhata ku tsala xitori xa wena.

Xana i vamani swimunhuhatwa swa

Xana xitori xi humelela kwihi?

Xana xitori xi vulavula hi yini? (Hi xihi xiyimo kumbe xiphiqo?)

Xana hi swihi swiendleko leswi humeleleke?

Xana xi herise ku yini? Xana ku ve na xintshuxo eka xiphiqo lexi?

XIT HL Gr6 B2 TH5.indd 6 2019/10/23 14:23:49

Siku:

Sweswi tsala xitori xa wena. Tirhisa mavonele lama nga emepeni wa wena wa miehleketo.

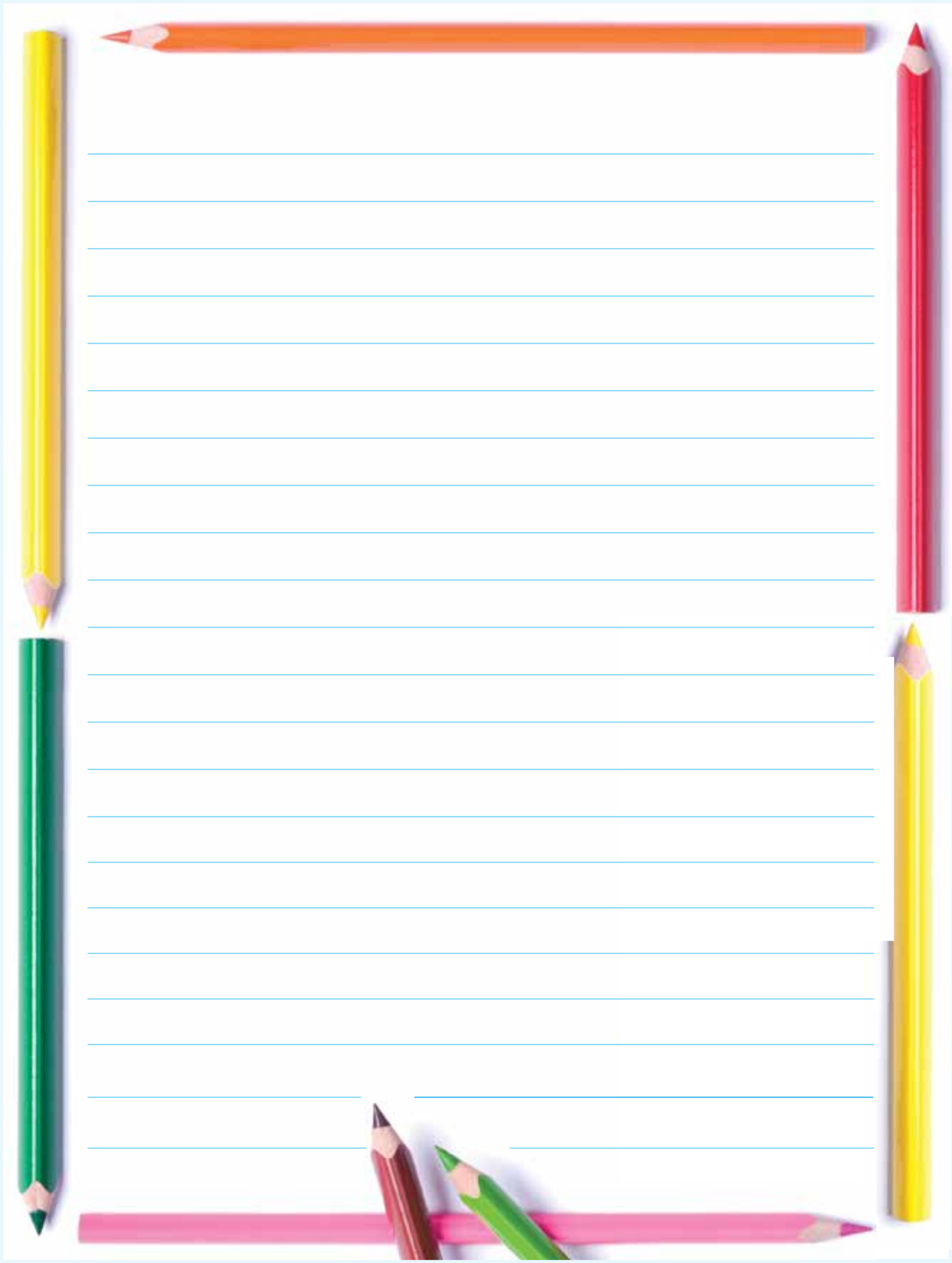

XIT HL Gr6 B2 TH5.indd 7 2019/10/23 14:23:49

Tinxaka to hambana ta masivi

A hi tsaleni Tatisa risivikomba leri faneleke.

lexi	letiya	leswo	loyi

Tihomu _____ i ta tatana.

Charlie a byarile swiluva _____ exirhapeni lexi lembe leri nga hela.

Mufana _____ u lavana na talenta ya yena.

Xikero xa mina hi _____ .

Susa switirho _____ u swi veka kahle.

Munhu _____ u huma kwih?

Masivikomba i marito lama hi kombaka ndhawu yo sungula, ya vumbirhi na ya vunharhu. **Leri** i risivikomba ra ndhawu yo sungula, ku nga ndhawu ya le kusuhi swinene, **lero** ri komba ndhawu ya vumbirhi, ndhawu ya le kulenyana kasi **leriya** ri komba ndhawu ya vunharhu ku nga ndhawu ya le kule.

Mavutisi

Mavutisi i marito lama hi ma tirhisaka loko hi vutisa swivutiso.
Swikombiso swa mavutisi hi leswi landzelaka: rini, yini, mani, xihi, tihi na kwihi.

Tatisa rivutisi leri faneleke ku hetisa swivutiso leswi landzelaka.

Pensele ya mina yi .....?	Lexi i ximilana xa .....?
Vanhu va muti lowu va ye .....?	Siku ra wena ra ku velekiwa hi .....?
Swikolo swi ta pfala .....?	U velekiwe hi n'hweti .....?
Xivongo xa wena i xa ka .....?	Swi endlisiwa ku ..... swilo leswi?

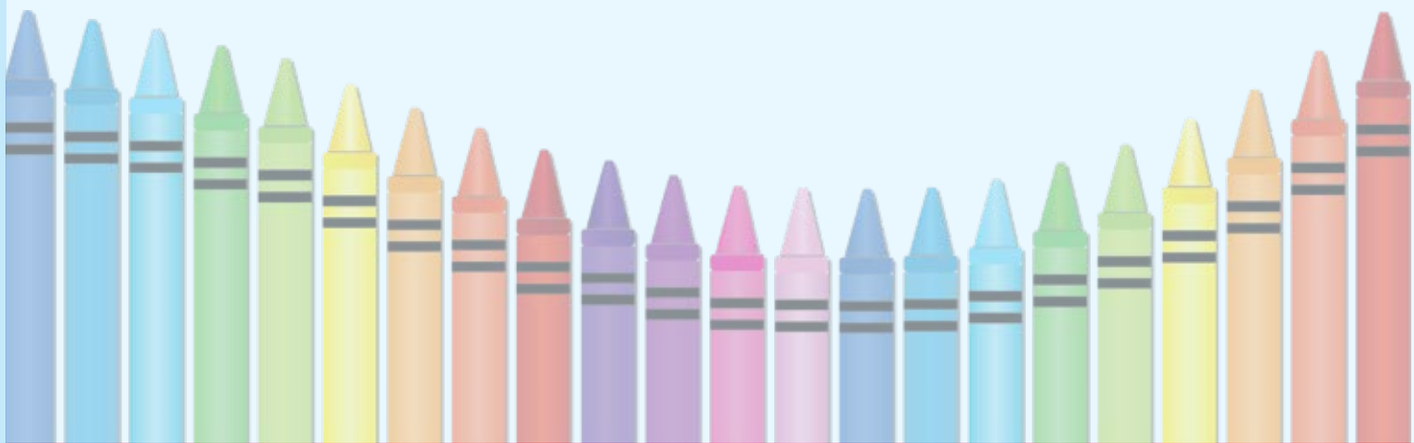

XIT HL Gr6 B2 TH5.indd 8 2019/10/23 14:23:52

Siku:

Masivintalo

Tinxaka ta masivi-ntalo

Ku na tinxaka to hambana ta **masivintalo** . **Risivintalo** ra nsinya wa hinkwa-, risivintalo ra nsinya wa –xe na risivintalo ra nsinya wa swa-. Xikombiso xa asivintalo : hinkwako, hinkwerhu, swanga, toxe, hexe, hinkwaswo, swavo na swaku.

Khwatihata masivintalo eswivulweni leswi u tlhela u vula na nsinya wa rixaka rin'wana na rin'wana.

	Nsinya wa
Vana hinkwavo etlilasini ya mina va pasile xikambelo.	hinkwa-
Ndzi ye evhengeleni ndzi ri swanga.	
Ximanga xi dyile vuswa hinkwabyo.	
Mpfula yi na etikweni hinkwaro.	
Va titsalele hi voxe.	
Xitimela hinkwaxo xi tshwile.	
Magezi u ta famba a ri yexe.	

A hi tsaleni

Tlhela u hlamusela xitori xa Charlie hi ndzandzelelano wa kahle. Tirhisa marito lama, **xo sungula, kutani, endzhaku, ku landzela na eku heteleleni.**

MUDYONDZISI: Nsayino Siku

XIT HL Gr6 B2 TH5.indd 9 2019/10/23 14:23:54

A hi endleni nhluto wa buku

Vito: *Matilda*

Mutsari: Roald Dahl

Yi kandziyisiwe hi Ndzati 2004

Yi kandziyisiwe hi Puffin

Nhlayo ya mapheji, 240

Vatlangi: Matilda Wormwood, N'wa-Honey na Manana Trunchbull

Mbangu: Exikolweni na le ka ndyangu lowu nga eNghilandhi

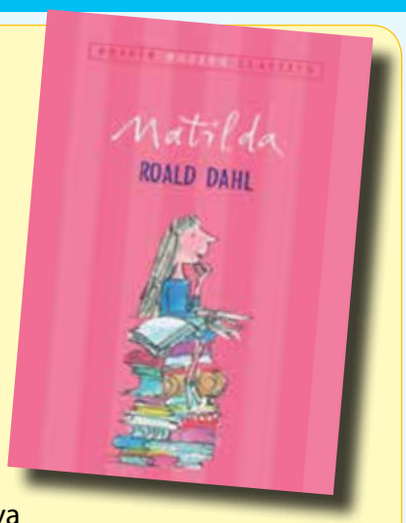

Kungu

Matilda a ri nhwanyana wo tlhariha swinene na ku va ni rirhandzu ro hlaya tibuku. **Vatswari** va yena, Manana na Tatana Wormwood, a va **ehleketa** leswaku u va **dyisa mbitsi** naswona leswi a swi endla a swi hume endleleni. Matilda a ehleketa leswaku vona a va tsakisiwa ntsena hi ku **languta** thelevhixini na ku endla mali. Kutani u ehleketile ku va twisa ku vava. Hi loko a kuma leswaku a ri na matimba yo kala ya nga tolovelekangi lama a ya ta va na mpfuno eka muti hinkwawo na le ka xikolo xa yena xa Crunchem Hall laha Matilda na vadyondzikulobye a va ri na nhloko ya xikolo ya wansati wo chavisa- Manana Trunchbull.

Hlaya nhluto wa buku kutani u hlamula swivutiso leswi landzelaka.

I vamani vanhu lava languteriwaka ku hlaya buku leyi? U nga gwajula mintlawa yo tala.

vafana		vanhwanyana		vanhu lavakulu		vantshwa		9 ku fika eka 13.	

Ku suka eka vuxokoxoko lebyi nyikiweke eka nkambisiso wa buku, tsala swivulwa swinharhu u hlamusela Matilda.

.....

.....

U ehleketa leswaku buku yi vulavula hi yini?

.....

.....

.....

.....

Dirowa ntila u yelanisa marito lama na tinhlamuselo leti faneleke.

anakanya		hlalela
ku dyisa mbitsi		vatswari
languta		ehleketa
vabeburi		ku karhata

XIT HL Gr6 B2 TH5.indd 10 2019/10/23 14:23:54

Siku:

Tsala nhluto wa buku kumbe wa xitori lexi u xi hlayeke u tlhela u xi tsakela. Loko u hetile mpfuxeto wa wena, kucetela munghana wa wena ku hlaya buku na yena.

Vito ra buku	
Mutsari	
Kungu Xana ku humelela yini exitorini?	
Mbangu Xana xitori xi humelela kwihi na swona rini?	
Swimunhuhatwa Xana i vamani vanhu lava nga kona exitorini?	
Xana buku ya kona l fikixini kumbe i ya ntiyiso?	
Nkongomelo Xana xitori xi vulavula hi yini? Xana hungu ra xitori hi rihi?	
Leswi ndzi swi tsakeleke Xana hi xihi xiphemu xa xitori lexi xi nga hlawuleka?	
Swibumabumelo Xana u nga bumabumela buku leyi eka vanghana va wena?	

MUDYONDZISI: Nsayino Siku

XIT HL Gr6 B2 TH5.indd 11 2019/10/23 14:23:56

Ntlangu wa minkarhi ya maendli

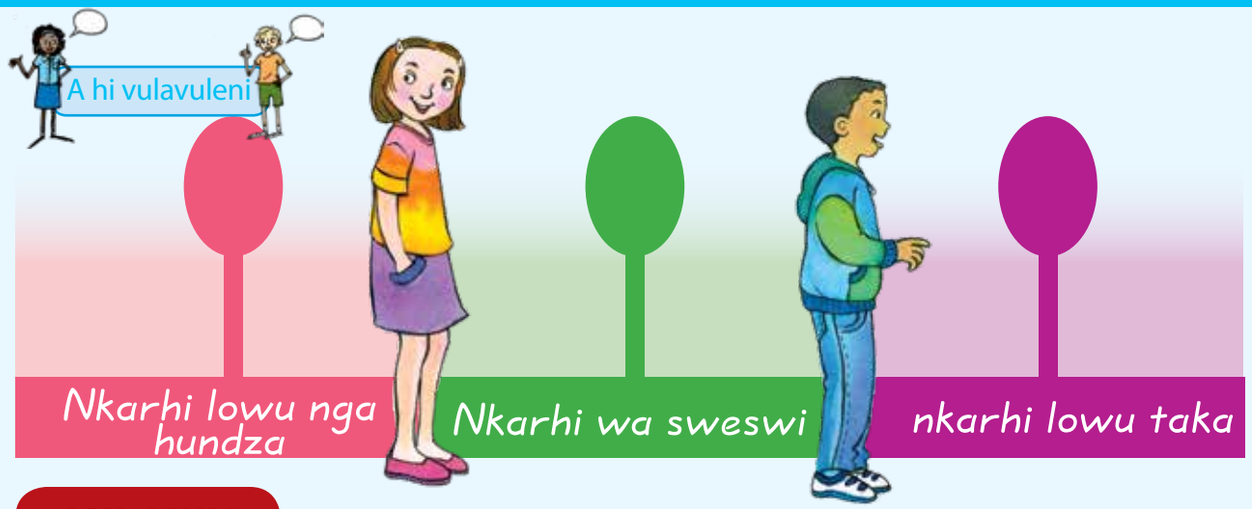

MILAWU

Tlangani ntlangu wa minkarhi ya riendli. Hoxa dayizi kutani ri wela exibokisanini. Hlaya xivulwa kutani u ba xirhendzevutana eka nhlamulo leyi nga yona. . Loko u bile xirhendzevutana eka nhlamulo leyi hoxekeke, a wu nga tlangi loko nkarhi wa wena lowu landzelaka wu fika. Loko u fika eka nomboro ya 35 u nga si ba xirhendzevutana na nhlamulo na yin'we exibokisanini, u fanele ku ya u ya sungula eku sunguleni. Tlanga ntlangu ku kondza u kota ku ba xirhendzevutana eka leti nga tona hinkwato. Munhu loyi a beke xirhendzevutana eka tinhlamulo hinkwato leti nga tona ro sungula i muhluri wa ntlangu.

SUNGULA

1. Mina ndzi **tshama**/**tshamile** eka Malamulele.

2. Gavaza u **tsakisa**/**tsakisiwile** hi buku ya swiharhi.
3. Kokwana u **dya**/**dyile** tihove sweswi.
4. Va **tlanga**/**tlangile** ntlangu wa rhagibi.
5. U hundziwa hi nkarhi wo tlanga.
6. Dyambu ri **tlhava**/**tlhave** evuxeni.
7. Ndzi **twa**/**twile** xirhami.
8. Ku **na**/**nile** mpfula namuntlha.
9. Vanhu va **tlangela**/**tlangerile** mindhavuko ya vona.
10. Tlhelela eka 2 ya tindhawu ta le ndzhaku.
11. John u **chayela**/**ta chayela** thekisi.
12.

XIT HL Gr6 B2 TH5.indd 12 2019/10/23 14:24:01

Siku:

32 Vhiki leri taka ndzi **ya**/**ta ya** eDurban.

33 Hi **ta ya**/**ya** eLondon.

34 Xana u **vona**/**vonile** yini?

35 **Xana u/a wu ri muhluri?**

31 Mundzuku ndzi **ta tlanga**/**tlanga** netibolo.

30 U hundziwa hi nkarhi wo tlanga.

29 Vadyondzisi va hi **hlayisa**/**hlayisile**.

14 Va **khandziya**/**khandziyile** bazi.

28 Manana u **swekile**/**sweka** vuswa.

13 Charlie **u**/**a** le xirhapeni.

15 Tlanga nakambe.

Vavanuna va **phasile**/**phasa** tinhlampfi.

16 Ndzi **tirha**/**tirhile** nivusiku.

27 Tatana u **chayela**/**chayerile** movha.

17 Hi **dya**/**dyile** mihandzu.

26 Ndzi **tsarile**/**tsala** papila.

18 Va **akile**/**aka** yindlu.

23 U **famba**/**fambile** rini?

25 Kuma minkarhi minharhu yo tlanga.

19 Vafana va **vatlile**/**vatla** swinkombyana.

22 Va **hlalela**/**hlalerile** thelevhixini.

24 Hi **ta dya**/**dya** matimba.

20 U hundziwa hi nkarhi wo tlanga.

21 Hikwalaho ka yini u **onha**/**onhile** buku?

MUDYONDZISI: Nsayino Siku

XIT HL Gr6 B2 TH5.indd 13 2019/10/23 14:24:04

Nelson Mandela a ya exikolweni xa le henhla

A hi hlayeni

Siku rin'wana nivusiku loko ndzi ri na malembe ya kaye, ndzi twile nkalanga ekaya. Ndzi kume tata wa mina a etlerile hi **xikosi** ehansi endlwini ya mana wa mina ya byanyi. Leswi a swi tikomba onge a ku ri makumu ya yena ya ku khohlola loku a ku nga ri na ku hela. A vabya a khomiwe hi vuvabyi bya rifuva. Endzhakunyana hi loko tatana a lova kutani **vutomi bya mina byi cincela makumu**. A ndzi fanele ku ya ndzi ya tshama eka malume loyi a ta kota ku ndzi hlayisa no ndzi yisa exikolweni. Ndzi longile swilo switsongo leswi a ndzi ri na swona ndzi famba na manana hi ya ekaya ra mina lerintshwa.

Xitori lexi xi vulavula hi mahanyelo ya Nelson Mandela. Ntitsalwavutomi i xitori lexi munhu a xi tsalaka hi vutomi bya yena n'wini. Laha hi ringete ku komisa ntitsalwavutomi ku endlela leswaku ri ta hlayeka hi ku olova.

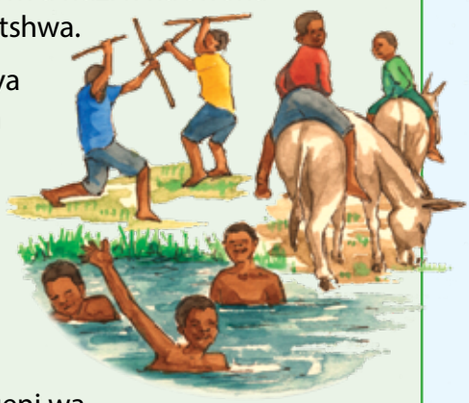

A swi ndzi tikela ku suka eQunu. Ndzi hundzulukile ndzi languta ekaya ka hina na ntsako lowu a ndzi wu siya kona. Ndzi langutile tiyindlu ta ka hina to fuleriwa hi byanyi na vanhu lava a va tifambafambela va ri karhi va tiendlela swa vona. Ndzi languta na xinambyana lexi a hi hamba hi tlanga no ticheletela hi mati na vafana van'wana. Mahlo ya mina ya fika ya wisa eka tiyindlu ta ka hina tinharhu leto fuleriwa hi byanyi. Ndzi famba, kambe a ndzi nga swi koti ku anakanya hi **vumundzuku** bya mina.

Ndzi yile ndzi ya tshama na malume Jongi eMqhekezweni, emugangeni wa le kusuhi. A ri munghana lonkulu wa tata wa mina. A ndzi navela Qunu na ndyangu wa ka hina, kambe vutomi lebyi a hi hanya byona na malume Jongi a byi ri lebyinene. A ndzi tlanga na n'wana wa yena wa mufana Justice naswona a hi tiphina swinene. Malume a ndzi hlayisa tanihi n'wana wa yena wa xiviri. Ndzi dyondzile exikolweni lexi a xi ri ekusuhi xa tlilasi yin'we, ndzi dyondza Xinghezi, Xiqhoza, Matimu na Ntivomisava. A ndzi tikarhata swinene exikolweni. A ndzi humelela eka ntirho wa mina wa xikolo hikuva hahani a kambisisa ntirhokaya wa mina nimadyambu.

Loko ndzi ri na 16 wa malembe, malume Jongi u ndzi rhumerile exikolweni xa Clarkebury. Malume a tshemba swinene leswaku dyondzo i ya nkoka ku fana na tata wa mina.

Clarkebury a yi ri ya **xiyimo xa le henhla** ku ri na Mqhekezweni. Xikolo hi vuxona a xi ri na miako ya tidazeni timbirhi leyi a yi akisiwe **ximanguva lawa.**

Hi siku ro sungula ra xikolo ndzi ambarile tibutsu ta mina letintshwa. Loko ha ha susumetana ku nghena etlilasini, tibutsu ta mina ti ri karhi ti khuhlana na fuloro yo vangama ya mapulanga, ndzi lemukile vanhwanyana vambirhi lava a va tshame emahlweni va ri karhi va langute no tsakisiwa hi fambelo ra mina ra **vuphuphula**. Ndzi tikume ndzi tolovelane na un'we wa vanhwanyana lava kutani a va munghana wa mina lonkulu eClarkebury.

XIT HL Gr6 B2 TH5.indd 14 2019/10/23 14:24:08

Siku:

Ndzi hatlise ndzi tolovela vutomi bya le Clarkebury. A ndzi tlanga mintlangu hilaha ndzi koteke hakona kambe vuswikoti bya mina eka mitlangu a byi kayivela. Vadyondzikulorhi a va ndzi tlula etimbaleni ta mintlangu na le ka swa tidyondzo. A ndzi fanele ndzi tikarhata leswaku ndzi kota ku va tshinelela.

Endzhaku ka masungulo ya mina yo nonoka, ndzi swi kotile ku kuma leswi a swi endlisiwa xiswona kutani matirhelo ya mina ya antswa no tlakukela ehenhla. Ndzi kote ku heta tidyondzo ta mina ta setifikheti ya le hansi (Giredi ya 10) hi malembe mambirhi ematshan'weni ya malembe manharhu. Ndzi tivekile hi ndhuma yo va na **byongo byo olova**, kambe ntiyiso wa kona hi leswaku a ndzi tirha hi matimba. Loko ndzi ri na 21 wa malembe ndzi yile ndzi ya dyondza eYunivhesiti ya Fort Hare. Kambe sweswo i switori swa nkarhi wun'wana.

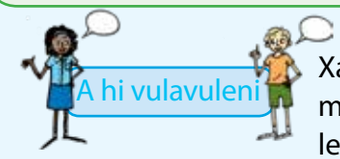

Xana marito lama ya nga tsariwa hi ku tikisiwa ya vula yini? Languta marito yo tika eka dikixinari kutani u vumba swivulwa hi wona ku komba leswi ya vulaka swona. Tsala swivulwa leswi laha.

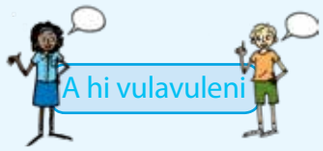

- ❖ Hlamusela vuhlangi bya Nelson Mandela endzhaku ka loko tata wa yena a lovile.
- ❖ Xana vutomi bya yena byi cince hi ndlela yihi endzhaku ka rifu ra tata wa yena?
- ❖ Xana u tiva yini hi swikolo swimbirhi swo hambana leswi boxiweke laha xitorini?

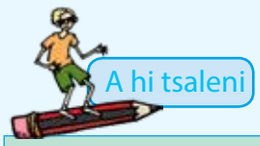

Hetisa tafula leri nga laha hansi hi ku longoloxa swiendlekonkulu swa vutomi bya Nelson Mandela eka swiyimo swo hambana swa vutomi bya yena.

Xiyimo kumbe malembe evuton'wini bya yena	**Xana hi xihi xiendlekonkulu lexi boxiweke?**

A hi tsaleni xitori

Kunguhata ku tsala xitori xa wena. Anakanya leswi u lavaka ku tsala xitori hi swona. Tatisa mepe wa miehleketo lowu nga laha hansi ku nyika xitori xa wena masungulo, xikarhi na mahetelelo.

- Tirhisa mepe wa miehleketo ku ku pfuna ku kunguhata tsalwa ra wena
- Kombela munghana wa wena ku hlela mpfapfarhuto wa wena
- Pfuxeta xitshuriwa xa wena u tlhela u endla ndzulamiso
- Pfuxeta xitshuriwa xa wena u tlhela u endla ndzulamiso lowu faneleke
- Tsala swi basa ebukwini ya wena.

Xitori xa mina

Masungulo

Sungula hi ku vula leswaku ku humelele yini eku sunguleni.

_____

_____

_____

Xikarhi

Vula leswaku ku humelele yini exikarhi ka xitori.

_____

_____

_____

Leswi landzelaka

Vula leswi humeleleke endzhaku.

_____

_____

_____

Mahetelelo

Xana xitori xi herise ku yini?

_____

_____

_____

Tatisa mepe lowu wa miehleketo

Xana u ta tsala hi yini?

Xana swimunhuhatwa i vamani?

_____

_____

_____

Xana matshamelo hi wahi? Xana xitori xi humelela kwihi?

_____

_____

_____

Ku humelela yini?

_____

_____

_____

Xana xi herise ku yini? Xana hi swihi leswi a swi tsakisa eka xitori?

_____

_____

_____

Tirhisa mepe wa miehleketo ku tsala mpfapfarhuto. Kombela munghana wa wena ku hlela mpfapfarhuto wa wena. Lulamisa kutani u tsala xitori eka papila leri landzelaka.

XIT HL Gr6 B2 TH5.indd 16 2019/10/23 14:24:19

Siku:

Tirhisa mepe wa wena wa miehleketo ku tsala xitori.

SUNGULA

HETA

Jabu na N'wanghala

A hi hlayeni

- Tirhisa mepe wa miehleketo ku ku pfuna ku kunguhata tsalwa ra wena
- Kombela munghana wa wena ku hlela mpfapfarhuto wa wena
- Pfuxeta xitshuriwa xa wena u tlhela u endla ndzulamiso
- Pfuxeta xitshuriwa xa wena u tlhela u endla ndzulamiso lowu faneleke
- Tsala swi basa ebukwini ya wena.

Vhiki leri u ta hlaya hi mintsheketo. Mintsheketo a yi tsariwanga ehansi. Mintsheketo yi runguriwa yi suka eka rixaka rin'we yi ya eka rin'wana. Vanhu va rungulela vana va vona mintsheketo - a va yi tsali. Mintsheketo yi na dyondzo leyinene yi tlhela yi hungasa. Yi tlhela yi hlanganisa vanhu. Vana va mindhavuko yo hambana va yingisela mintsheketo yo fana, leswi swi va endla va titwa va ri van'we.

Eka mintsheketo yo tala hi hlangana na swiharhi swo kota ku vulavula.

Jabu a ri mufana wa murisi wa 14 wa malembe. A tinyungubyisa hilaha a hlayisa ntlhambi lowukulu wa tihomu ta tata wa yena. Siku rin'wana ro kufumela ra xixikana, loko Jabu a ri karhi a titshamele ehenhla ka xintshabyana, a hlalele swifuwo swa ka vona. Munghana wa yena Sipho u humelerile eka yena a ri karhi a tsutsuma.

"Xana u ya twile mahungu, Jabu?" ku vutisa Sipho a ri karhi a hefemuteka. "N'wanghala u voniwile kwala tolo a ri karhi a fambafamba. U dlayile homu. Vavanuna va le ku rhiyeni ka swirimbana ku n'wi phasa. Tlherisela ntlhambi wa ka n'wina etshangeni kutani u ta hi ta ya vona loko vavanuna va rhiya swirimbana!"

Jabu a hlamarile. "Ndzi nga ka ndzi nga tlheriseli tihomu etshangeni, Sipho," a hlamula. "Ka ha ri mpundzu ngopfu. Swifuwo swi fanele ku heta ku dya byanyi, kutani ndzi swi yisa enambyeni ku ya nwa mati ndzi nga si ya swi pfalela etshangeni."

Sipho a khomiwe hi tingana kambe a swi tiva leswaku a nga fanelangi ku sindzisa Jabu. "Hi swona", a hlamula."Ndzi ta ku vona endzhaku ka nkarhi, kumbexana le ndzilweni nimadyambu." "Ndza ha ya vona vavanuna." A suka hi ku tsutsuma. Jabu u sungurile ku khayima tihomu ta yena kutani a ti byisela enambyeni ku ya nwa mati. Loko ti ri karhi ti nwa, a tshamile a ri karhi a pete minkondzo ya yena ematini.

Jabu u twile mpfumawulo lowu nga n'wi rhurhumerisa. "Hhhhh!" Hi loko tihomu ti khoma hi ku chava ti yima ti ku dzii! A ku ri N'wanghala naswona a ri ekusuhi swinene. Jabu a halahala hi vuxiyaxiya. Matsolo ya yena ya ri karhi ya rhurhumela, a vuyetela tihomu ta yena leswaku ti ba xirhendzevutana. "Ku vomba loku a ku vuli leswaku ndzi ta ku dya," a ehleketa. "N'wanghala u twakala a ri ekhombyeni. Ndzi ehleketa leswaku ku vomba lokuya a ku ri xirilo xo kombela ku pfuniwa. Jabu hi loko a sungula ku famba a kongoma laha nghala a yi twakala kona.

N'wanghala a phasiwile eka xin'wana xa swirimbana leswi rhiyiweke hi vavanuna. Nhloko ya yena a yi phaseke exirimbanini naswona loko a ri karhi a ringeta ku chukuvanya, xirimbana a xi ya xi n'wi manya hi matimba. Jabu a

XIT HL Gr6 B2 TH5.indd 18 2019/10/23 14:24:57

yima a languta. A nga si tshama a vona hosi ya swiharhi yi ri ekusuhi. Hakunene nghala a yi ri xiharhi lexi a xi fanele hi vuhosi. Loko Jabu a ri karhi a langute N'wanghala a ri karhi a lwela vutomi bya yena, a sungula ku n'wi twela vusiwana. N'wanghala u vonile mufana kutani a vulavula na yena.

N'wanghala: Hawu! Mufana! Ndzi kombela u ndzi pfuna. A ndzi koti ku titshunxa. Xana u nga swi kota ku tlakusa nsimbhi leyi yi tshikelelaka nhloko ya mina ehansi? Ndza kombela!

Jabu u langutile mahlo ya N'wanghala. A twa ku xaniseka ko lava ku pfuniwa loku a ku huma eka rito ra N'wanghala.

N'wanghala: Ndza kombela, mufana! Ndza kombela, ndzi tshunxe vahloti lavaya va nga si fika ku ta ta ndzi dlaya. Ndza kombela, ndzi tshunxe!

Jabu: Ndza swi navela ku ku tshunxa N'wanghala, kambe ndza chava leswaku loko ndzo ku pfuna, u ta ndzi dya.

N'wanghala: E-e mufana, a hi swona, ndzi nga ka ndzi nga dyi mupfuni wa mina! Ndza ku tshembisa, ndzi nga ka ndzi nga khumbi na nsisi na wun'we enhlokweni ya wena! Ndza ku tshembisa!

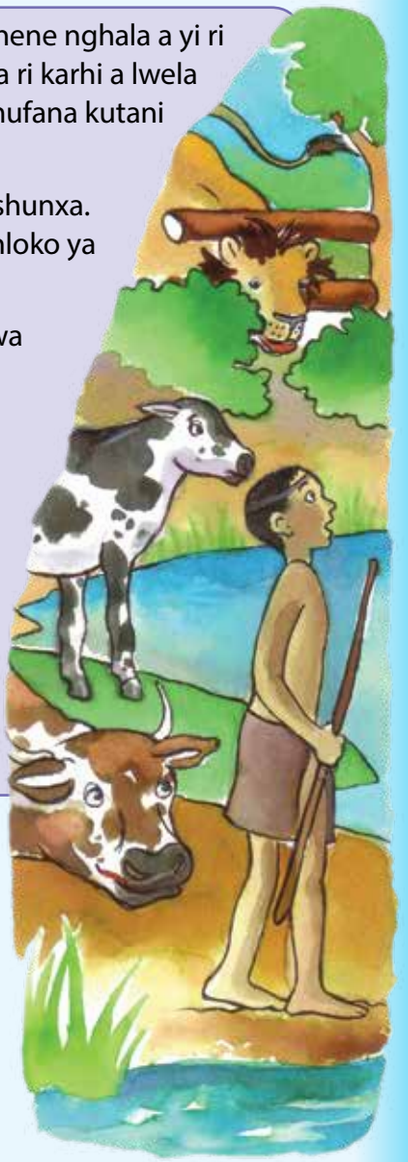

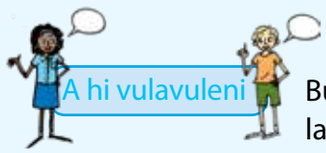

Bula na munghana wa wena hi swivutiso leswi landzelaka.

- ❖ Xana hi swihi swimunhuhatwankulu eka xitori lexi?
- ❖ Xana hikokwalaho ka yini Sipho a nyanyukile loko a tsutsumela eka Jabu?
- ❖ Xana Jabu a ri kwihi loko Sipho a n'wi kuma?
- ❖ Languta swifaniso u tlhela u hlamusela mbangu (ndhawu) wa laha xitori xi humeleleke kona.
- ❖ Xana ndhawu leyi yi hambane njhani na laha u tshamaka kona? Hlamusela ku hambana loku.
- ❖ Xana u ehleketa leswaku Jabu a ri munhu wo tiva ntirho wa yena? Hikokwalaho ka yini u ehleketa hi ndlela yeleyo?

Xana u ehleketa leswaku xitori lexi xi ta herisa ku yini?
Xana u ehleketa leswaku Jabu u ta tshunxa N'wanghala?

- ❖ Hi mintlawa vumbani mahetelelo ya xitori lexi kutani mi encenyeta ntlangu etlilasini ya n'wina. Mi fanele ku kuma vanhu lava va faneleke ku encenyeta Jabu, Sipho na N'wanghala. Mi ta fanela ku lava na tihomu to hlayanyana.
- ❖ Tekani xiboho mi hlawula ntlawa lowu wu tluleke yin'wana mintlawa.

XIT HL Gr6 B2 TH5.indd 19 2019/10/23 14:25:01

Jabu u twa ku bonga ka nghala

Tlhela u languta xitori kutani u hlamula swivutiso leswi.

1. Jabu a nga swi tsakeli ku ya a ya vona swirimbana. Hikuva

A	a ku ri ekule ngopfu.
B	a karhele.
C	a lava ku ya nwisa tihomu ta yena mati.
D	a tiva leswi xirimbana a xi ri xiswona.

2. Xana mutsari wa xitori u vula yini loko a ku: "tihomu ti yima ti ku dzii!?

A	A ti twa ku titimela.
B	A ti chava kutani ti nga ha ninginiki.
C	A ti swi lavi ku ya enambyeni.
D	Ti hundzuke gamboko.

3. Hikwalaho ka yini matsolo ya Jabu a ya rhurhumela?

A	A twa ku titimela.
B	A chava N'wanghala.
C	A nga koti ku khayima tihomu.
D	A tivavisile matsolo.

4. Ha swi tiva leswaku Jabu a ri munhu loyi a ri na vutihlamuleri hikuva

A	a hlayisa tihomu ta ka vona.
B	a nga ta sukela tihomu ti ri toxe.
C	a tshame eka xintshabyana.
D	a vulavula na n'wanghala.

Tsala tinomboro eka swifaniso ku ya hi ndzandzelelano lowu faneleke wa xitori.

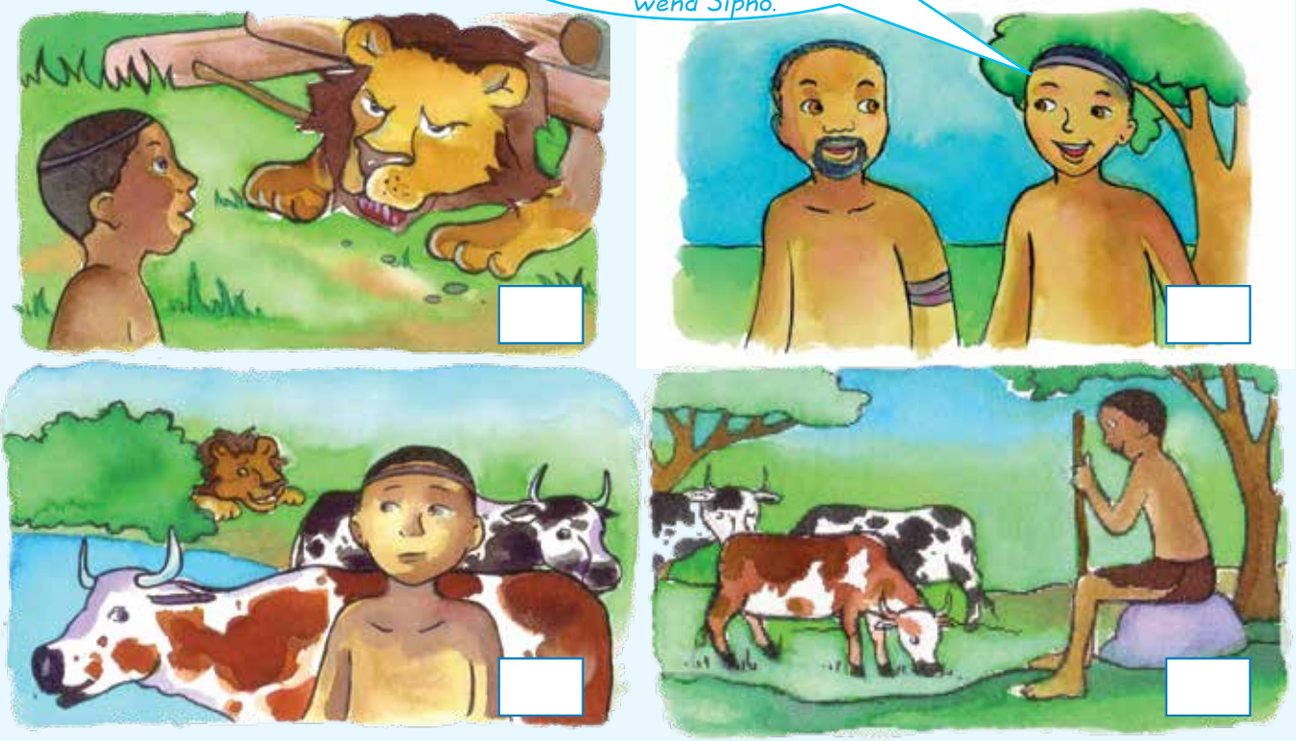

XIT HL Gr6 B2 TH5.indd 20 2019/10/23 14:25:25

Siku:

Sweswi tsala swivulwa u hlamusela leswi humelelaka eka xifaniso xin'wana na xin'wana xa leswi nga le ka papila leri hundzeke.

1	
2	
3	
4	

Hlaya ndzimana nakambe kutani u khwatithata maendli hinkwawo lama u nga ta ma kuma. Hlawula ntlhanu ya wona kutani u ma tirhisa ku vumba swivulwa.

Yelanisa vamavizweni lama landzelaka hi ku ma tsala eka swivandla leswi nyikiweke.

vuxiyaxiya byisa rila sekele tshemba khula nghozi khensa

xirhendzevutana	khombo	kholwa	cema
khayima	nwa	vonga	vukheta
byisa			

Sweswi bana xirhendzevutana eka riendli leri faneleke.

Jabu u **ehleketa**/**ehleketile** qhinga ro tshunxa N'wanghala.
A hi helangi hi **tiva**/**tivile** mahanyelo ya N'wanghala.
Nghala yi **endlile**/**endla** xitshembiso kambe yi tlhela yi xi **tshovile**/**tshova**.
Manana u **sweka**/**swekerile** vandyangu swakudya swo lalela kutani va **dya**/**dyile** swin'we.
Madyambu wolawo vavanuna va **tshamile**/**tshama** endzilweni va **vulavurile**/**vulavula** hi leswi nga humelela.

MUDYONDZISI: Nsayino Siku

XIT HL Gr6 B2 TH5.indd 21 2019/10/23 14:25:26

Ku humelele yini hi N'wanghala?

A hi hlayeni

A hi languteni leswi Jabu a swi endleke hi nghala.

N'wanghala u xavelerile hi ndlela yo twisa vusiwana lero kala Jabu a n'wi tshemba kutani a n'wi tshunxa. U tlakusile nsimbhi ya xirimbana leyi a yi ri ehenhla ka nhloko ya N'wanghala. N'wanghala u tlurile a suka exirimbanini kutani a tidzudza voya.

N'wanghala: Aaa, inkomu, mufana. Ndza ku kolota hakunene. Nhamu ya mina a yi sungula ku tika hikokwalaho ka xirimbana naswona a ndzi chava ku dlayiwa hi vahloti. Sweswi mufana, ndza kombela, ndzi khomiwile hi torha, ndzi kombete laha nambu wu nga kona.

Jabu: Wu kwala kusuhi. A hi fambe.

N'wanghala: Swi na vusiwana ku tlanga hi swakudya swa kahle.

Jabu: Ndzi ku ponisile eka vahloti naswona u tshembisile ku ka u nga ndzi dyi.

N'wanghala: Ina, u tiyisile. Ndzi endlile xitshembiso. Kambe sweswi ndzi nga tshunxeka a ndzi voni nkoka wo hlayisa xitshembiso xa mina. Ndzi twa ndlala ngopfu.

Jabu: U endla xihoxo lexi kulukumba ngopfu. A wu fanelangi ku tshova xitshembiso xa wena.

N'wanghala: Yhuu! A swi twali sweswo! Ndzi ta ku dya sweswi, mufana. Ku vulavula loku ku ndzi khomisa ndlala ngopfu!

Jabu: Kambe u endlile xitshembiso. Loko wo xi tshova, xi ta tlhela xi vuya eka wena xi ta ku xupula.

N'wamhungubye wo tlhariha loyi a yingiserile u yile eka N'wanghala na mufana ku ya twa hi ta xitshembiso lexi a va vulavula hi xona.

N'wamhungubye: Xana hi xihi xitshembiso lexi mi vulavulaka hi xona. Hosi, hikokwalaho ka yini mi endle xitshembiso?

Jabu: Ndzi tshunxile N'wanghala exirimbanini kutani u endlile xitshembiso.

N'wamhungubye: Xitori lexi a xi twali. U vula leswaku hosi leyikulu ya swiharhi, a yi khomiwile hi xirimbana lexi? A hi ntiyiso. A ndzi swi tshembi mina.

N'wanghala: I ntiyiso, a xi ri xirimbana xo tiya lexi a xi rhiyiwe hi ndlela yo bohana na vutlhari swinene!

N'wamhungubye: A ndzi tshembi leswaku ku na nchumu wa matimba lowu nga hlulaka hosi ya mina.
U nga si lalela, ndzi kombela u ndzi komba xirimbana xa kona, kutani u ta dya swakudya swa wena u tiphina. N'wanghala, Jabu na N'wamhungubye va tlhelerile laha xirimbana a xi ri kona.

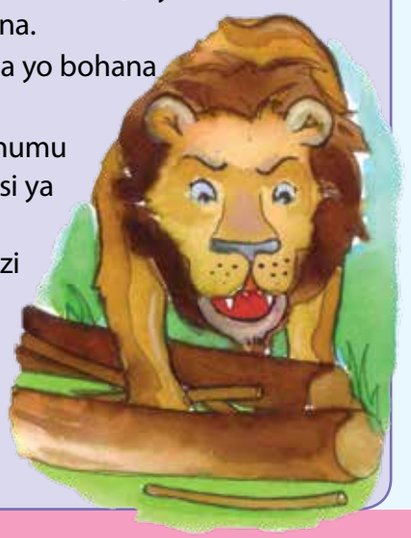

XIT HL Gr6 B2 TH5.indd 22 2019/10/23 14:25:28

Siku:

N'wamhungubye: U lava ku ndzi byela leswaku xilo lexitsongo xi nga kota ku paraka nhloko ya wena! A swi endleki leswi hosi ya mina. Xana u nga swi kota ku hoxa nhloko ya wena ndzi ta vona leswi a wu langutekisa xiswona loko u kumiwa hi mufana?

N'wanghala: E-e. Wa ndzi karharisa hi swivutiso swa wena. Lowu i nchumu wo hetelela lowu ndzi nga ta ku endlela wona, kutani u ta fanela ku famba u ndzi sukela leswaku ndzi ta kota ku tiphina hi swakudya swa mina.

Hi loko N'wanghala a hoxa nhloko ya yena exikarhi ka tinsimbi ku fana na leswi a ri xiswona loko Jabu a n'wi kuma. Hi ku hatlisa ko tlula ka rihati, N'wamhungubye u vekerile xirimbana. N'wanghala a phasiwa hi ku hatlisa nakambe.

N'wamhungubye: Sweswi ndza swi vona leswaku a wu phasiwile njhani. Swi na vusiwana leswaku u phasiwile hi ndlela leyi fanaka nakambe. Kambe mufana u tiyisile, Hosi, switshembiso leswi swi tshoviwaka swa ku landzela!

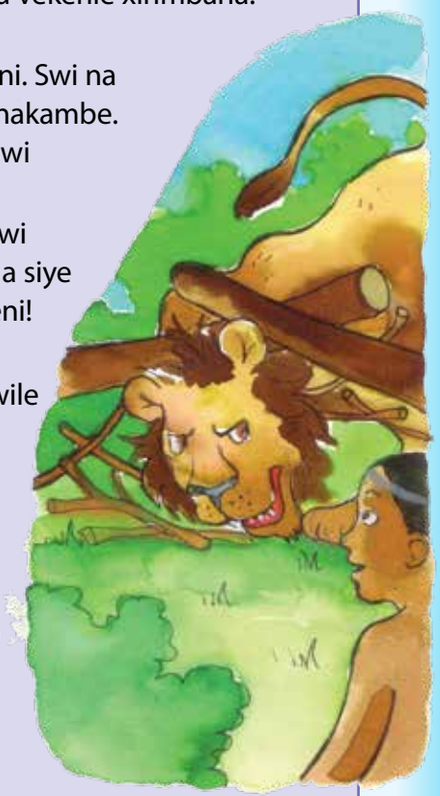

N'wanghala a vomba hi ku hlundzuka kambe xirimbana lexo tiya a xi n'wi phasile swinene. Jabu u khensile N'wamhungubye. U tsutsumerile laha a siye swifuwo swa yena kona kutani a swi khayima a swi yisa ekaya etshangeni!

Sipho u n'wi vonile kutani a huwelela, "Jabu, Jabu! N'wanghala u phasiwile hi xirimbana lexi nga le kusuhi na nambu. A wu vonanga nchumu." Jabu a hleka, kutani a ku eka yena n'wini. "Ndzi vile na mavonavona yo ringanela hi siku rin'we."

Sipho u tlhelerile eka vahloti ku ya twa xitori xa N'wanghala wa matimba loyi a phasiweke hi xirimbana kasi Jabu u yile ekaya. U perisile mana wa yena kutani a tshama ehansi a hefemulela ehenhla swinene. Vusiku byebyo endzilweni, Jabu a yingiserile vavanuna va bula hi xitori xa leswi va phasiseke nghala xiswona, vutlhari na vuswikoti lebyi va byi tirhiseke ku yi phasa.

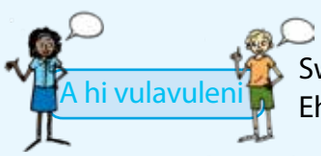

Sweswi u tiva hilaha xitori xi heleke ha kona. Ehleketa hi swivutiso leswi landzelaka:

- ❖ Xana xitori xi herise leswi a wu ehleketisa xiswona?
- ❖ Xana u titwise ku yini loko nghala yi tshova xitshembiso?
- ❖ Xana xitori xi hi dyondzisa yini?
- ❖ Xana u ehleketa leswaku N'wamhungubye u tlharihile? Hikokwalaho ka yini u ehleketisa xileswi?
- ❖ Sipho u byerile Jabu leswaku u kayerile mavonavona. Xana u pfumelelana na Sipho? Hikokwalaho ka yini?

XIT HL Gr6 B2 TH5.indd 23 2019/10/23 14:25:33

Ku ehleketa hi xitori

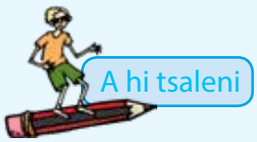

Ehleketa hi xitori hinkwaxo kutani u tsala nkomiso lowu hlamuselaka leswi humeleleke. Hlamusela hi laha kungu ri humeleleke ha kona. U ta fanela ku hlamusela xiphemu xin'wana na xin'wana xa xitori.

Tsala leswaku xitori xi sungule njhani.	
Xana ku humelele yini exikarhi ka xitori?	
Hlamusela hi laha xitori xi heleke ha kona.	

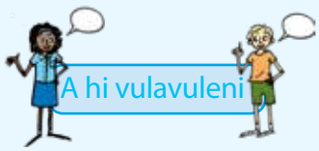

Vulavula hi ximunhuhatwa xin'wana na xin'wana. Ehleketa leswaku hi wahi marito lama nga laha hansi lama hlamuselaka ximunhuhatwa xin'wana na xin'wana. Ya tsale eka swivandla leswi faneleke.

vutoya

vutihlamuleri

mbabva

vutlhari

tihanyi

vutsongo

ku va ni xivindzi

nhenha

matimba

makwanga

vuxisi

mona

Jabu	N'wanghala	N'wamhungubye

XIT HL Gr6 B2 TH5.indd 24 2019/10/23 14:25:38

Siku:

Dikixinari ya mina

Marito lamantshwa

A hi tsaleni

Langutisa swifaniso leswi hi vuxiyaxiya.

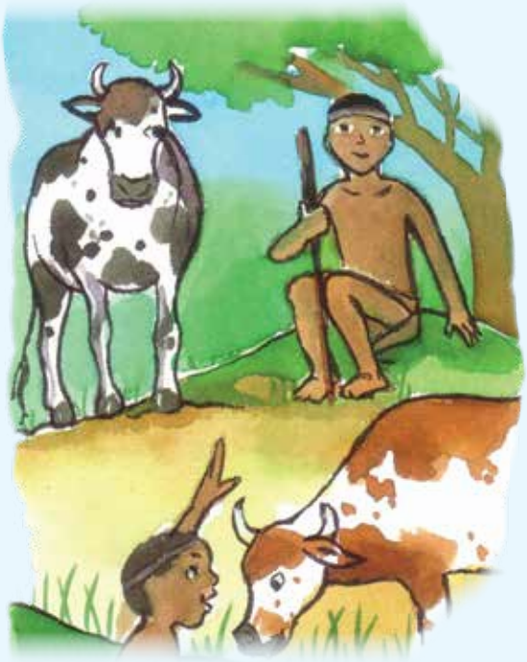

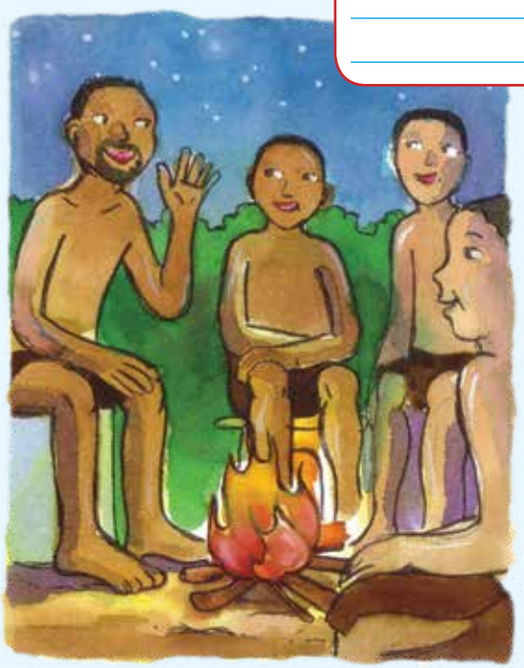

Sweswi tsala xivulwa hi mbangu lowu kombisiweke eka xifaniso xin'wana na xin'wana.

1	
2	

A hi tsaleni

Languta swivulwa leswi nga laha hansi kutani u susa leswi swi nga yelaniki na nhlokomhaka. Tsala swivulwa leswi saleke hi nongonoko lowu faneleke u tlhela u swi nombora.

	Jabu a ri mufana loyi a ri na vutihlamuleri.
	A risa tihomu ta tata wa yena loko Sipho a n'wi byela hi nghala leyi hlaseleke.
	Mirhi a yi ri na marhavi yo tala.
	Jabu a nga fambangi na Sipho hikuva a fanele ku yisa tihomu ku ya nwa mati.
	Tihomu a ti karhele.
	Jabu a swi tiva leswaku u fanele ku hlayisa tihomu ta yena hi vukheta.

Ku ehleketa hi swimunhuhatwa

Hi tiva leswaku swimunhuhatwa eka xitori i swa njhani ku ya hi leswi swi vulavulaka swona na leswi swi endlaka swona kumbe leswi van'wana va vulaka swona hi swona.

A hi tsaleni

Tatisa mabumabumeri ya tsevu lama hlamuselaka N'wanghala.

Tirhisa mabumabumeri ku tsala ndzimana leyi hlamuselaka N'wanghala. Tsala nhlamuselo eka mpfapfarhuto. Loko munghana wa wena a ha hlela, tsala nhlamuselo leyi yi pfuxetiweke eka xivandla lexi nyikiweke.

A hi tsaleni

Ehleketa hi mahanyelo ya Jabu. Ehleketa hi marito lawa ya hlamuselaka leswi a langutekisaka xiswona na leswi a hanyisaka xiswona. Endla mbhubutsabyongo na munghana wa wena ku kuma tinhlamuselo to tala. Kutani tatisa marito lawa ya hlamuselaka vumunhu bya yena eka swivandla leswi nga laha hansi.

- Tirhisa mepe wa miehleketo ku ku pfuna ku kunguhata tsalwa ra wena
- Kombela munghana wa wena ku hlela mpfapfarhuto wa wena
- Pfuxeta xitshuriwa xa wena u tlhela u endla ndzulamiso
- Pfuxeta xitshuriwa xa wena u tlhela u endla ndzulamiso lowu faneleke
- Tsala swi basa ebukwini ya wena.

Tirhisa mabumabumeri ku tsala nhlamuselo ya mahanyelo ya ximunhuhatwa. Tsala mpfapfarhuto wa wena exiphephanini. Kombela munghana wa wena ku hlela mpfapfarhuto wa wena. Kutani tsala mahanyelo ya ximunhuhatwa eka xivandla lexi nyikiweke.

Vito:	Malembe:
Xivumbeko:	

XIT HL Gr6 B2 TH5.indd 26 2019/10/23 14:26:02

Siku:

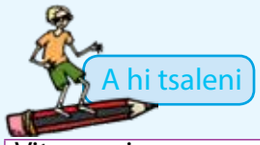

A hi tsaleni

Sweswi hlamusela munhu loyi a hanyaka. Hlawula munhu loyi u lavaka ku tsala hi yena. Munhu loyi a nga va nhenha leyi hanyaka kumbe leyi loveke.

Vito na xivongo swa ximunhuhatwankulu	
Rimbewu/ malembe/ Ntirho	
Xivumbeko	
Vuswikoti	
Hikokwalaho ka yini u hlawule yena?	

Sweswi tatisa mabumabumeri lama hlamuselaka ximunhuhatwa.

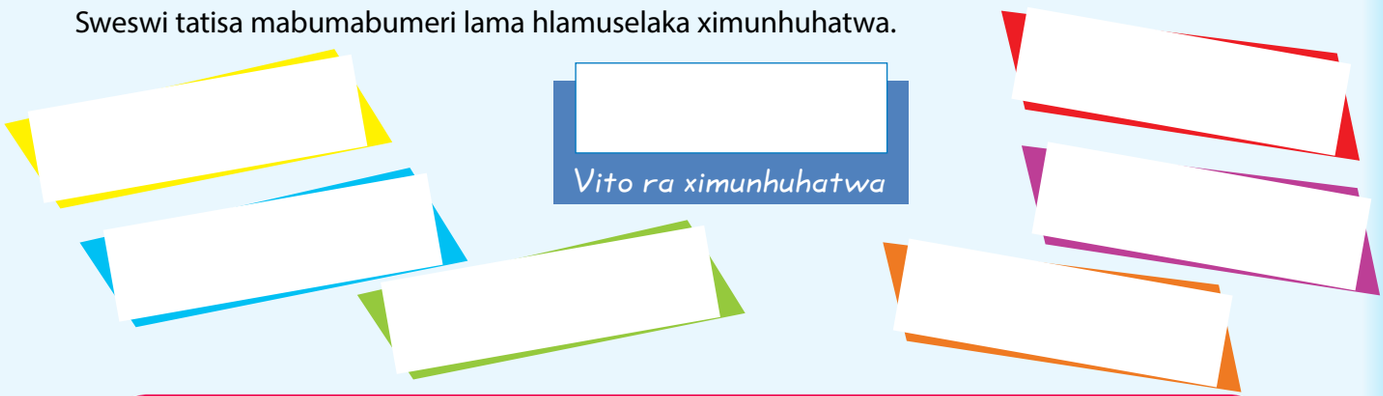

Tirhisa mabumabumeri ku tsala mahanyelo ya ximunhuhatwa. Tsala mpfapfarhuto wa wena exiphephanini. Kombela munghana wa wena ku hlela mpfapfarhuto wa wena. Na wena u nga hlela ntirho wa yena. Kutani tsala mahanyelo ya ximunhuhatwa eka xivandla lexi nga laha hansi.

Ku languta ririmi

Nkarhi wa sweswi wa riendli.
Nkarhi wa sweswi wa riendli wu kombisa leswaku mhaka kumbe xiendlo xi le ku humeleleni.

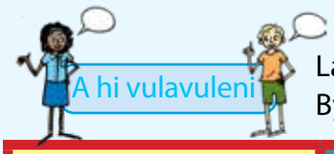

Languta swifaniso leswi landzelaka.
Byela nakuloni leswi swi humelelaka exifanisweni.

Tirhisa tafula ku vula leswi swi humelelaka eka xifaniso xin'wana na xin'wana.

Yena	**wa**	**Riendli** **cina** **cela** **baka** **hlantswa** **tlula** **hlambela** **hlaya** **famba** **gada** **endza** **vulavula** **sweka** **dya** **etlela** **vukarha** **pfuna** **tlanga**
Mina	**ndza**	
Hina	**ha**	
Vona	**va**	

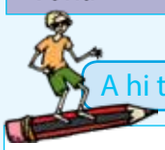

Sweswi tsala xivulwa hi leswi humelelaka eka swifaniso swinharhu leswi nga laha henhla.

Tirhisa tafula leri ku tsala swivulwa eka nkarhi lowu taka.

Yena	**u ta**
Mina	**ndzi ta**
Hina	**hi ta**
Vona	**va ta**

Riendli
cina **cela** **baka**
hlantswa **tlula** **hlambela** **hlaya** **famba**
gada **endza** **vulavula** **sweka** **dya**
etlela **vukarha** **pfuna** **tlanga**

XIT HL Gr6 B2 TH5.indd 28 2019/10/23 14:26:21

Siku: _____

Ku tirha hi maendli

A hi tsaleni

Tatisa maendli eka swivulwa leswi nga laha hansi.

pfuna	1. Xana u nga swi kota ku ndzi **pfuna**?
pfuna	2. Mufana u ndzi **pfuna** ku koka rhole.
ta	3. U nga rivali ku _____exikhongelweni.
tana	4. _____ haleno.
yima	5. Ndzi kombela u _____ kwalaho.
vulavula	6. Ndzi dyondza ku _____ Xinghezi.
sweka	7. Manana u ndzi dyondzisa ku _____ vuswa.
teka	8. U nga rivali ku hundza u _____ makwenu.
famba	9. U _____ na mani edorobeni?
tshika	10. Ndzi tiyimiserile ku _____ ku ba huwa etlilasini.
rima	11. Kokwana u rhandza ku _____.
byela	12. _____ vanghana va wena ntiyiso.
tlanga	13. Loko xikolo xi huma ndzi _____ na makwerhu.
rholela	14. Loko u hetile u _____ thyaka relero.
tisa	15. U pfumerile ku _____ swiwitsi swa mina.
nyika	16. Ndzi lava ku n'wi _____ sagwati.
vulavula	17. U tshamela ku _____ etlilasini.
rila	18. Ricece ra ka hina ri tshamela ku _____ .
phamela	19. Ndzi ta kombela manana a ndzi _____ tihove.
vhakacha	20. Hi navela ku _____ eGauteng hi vhakela hahani.

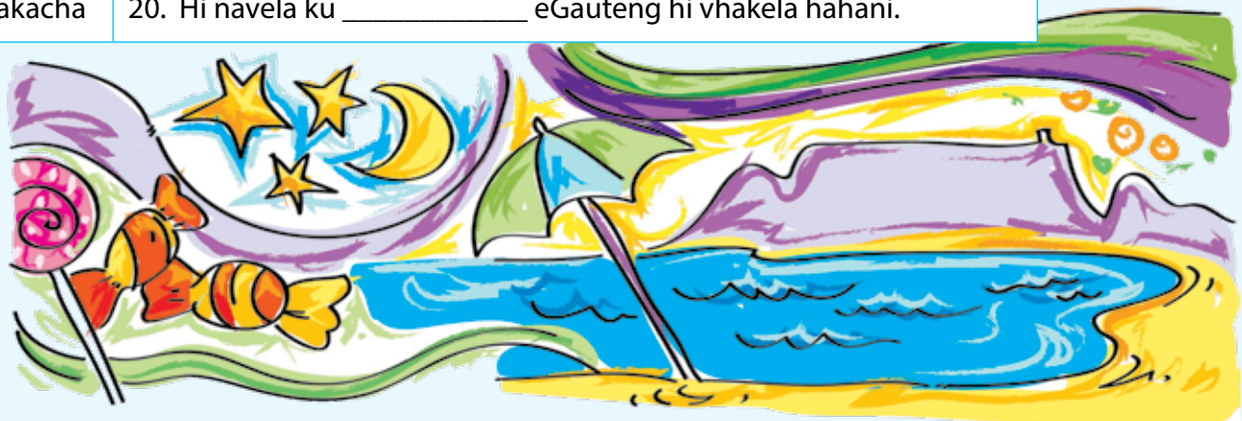

MUDYONDZISI: Nsayino _____ Siku _____

XIT HL Gr6 B2 TH5.indd 29 2019/10/23 14:26:29

Ku vumba maviti

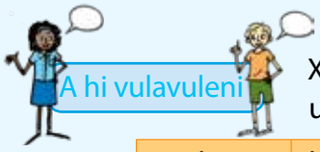

Xiyisisa chati leyi. Bula na munghana wa wena hi leswi n'wana un'wana na un'wana a tsakelaka kumbe a nga tsakeliki ku swi endla.

	ku yimbelela	ku penda	ku tsutsuma	ku hlalela tinyenyana	ku tluta	ku sweka	ku hlaya
Ann	✔	✔	✗	✗	✗	✔	✔
Jabu	✗	✗	✔	✗	✔	✔	✗
Peter	✗	✔	✗	✔	✗	✗	✔
Nomsa	✗	✔	✔	✔	✗	✗	✔
Enver	✗	✗	✔	✗	✔	✗	✔

Ann	*Ann u rhandza ku yimbelela, ku penda, ku sweka na ku hlaya. A nga swi rhandzi ku tsutsuma, ku hlalela tinyenyana na ku tluta.*
Jabu	.....
Peter	.....
Nomsa	.....
Enver	.....

Hi tirhisa hefemulo exikarhi ka marito lawa ya nga longoloka,
Hi tirhisa **na** exikarhi ka marito mambirhi yo hetelela eka nongoloko.

Hlaya swivulwa hi vukheta kutani u u khwatihata rivitariendli.

1.	A ndzi swi rhandzi ku hlota swiharhi.
2.	A hi rhandzi ku duvuriwa ka timhelembe laha Afrika-Dzonga.
3.	Ku dlayiwa ka timhelembe ku hlamarise un'wana na un'wana.
4.	Ku hlekelela ka vanhwanyana ku nyangatse mudyondzisi.
5.	Ku vukula ka mbyana ku yile emahlweni vusiku hinkwabyo.
6.	Ku chayela ko huma endleleni ku vanga tinghozi emagondzweni.
7.	Endzhaku ka ku tsutsuma ndzi ta hlamba miri.

Rivitariendli hi ri vona hi ku leyi tsariwaka emahlweni ka riendli, Xikombiso: ku famba, ku dya ku tirha

XIT HL Gr6 B2 TH5.indd 30 2019/10/23 14:26:46

Siku:

8.	Ndzi nga si etlela ndzi fanele ku nwa tiyi.
9.	U nga tirhisi mati yo tala ku hlantswa movha.
10.	Ku tsutsuma ku ndzi vavisa milenge.

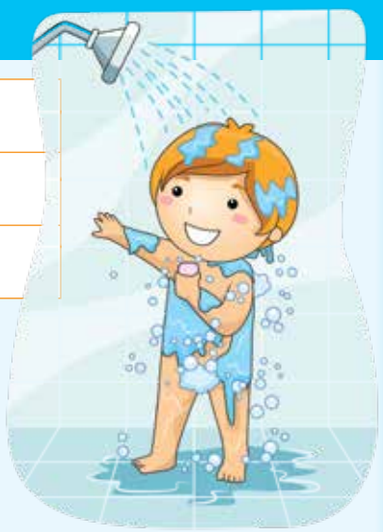

Ku tirhisa hefemulo

Languta swihikahati swa hefemulo.

Laha ku nga ni marito yo longoloka exivulweni, rito rin'wana na rin'wana ri hambanisiwa hi hefemulo.

Xiyimo xa hefemulo xi nga cinca nhlamuselo ya xivulwa loko yi nga tirhisiwangi kahle.

Langutani swivulwa leswi swimbirhi kutani mi bula hi laha xiyimo xa hefemulo xi nga cincaka nhlamuselo. Dirowa xifaniso ku komba leswi va swi dyeke eka xivulwa xin'wana na xin'wana.

Hi dyile chokoleti, jeli na khekhe.	
Hi dyile jeli ya chokoleti na khekhe.	

Sweswi vekela tihefemulo eka swivulwa leswi.

Hi ta lava hamula xipikiri na saha.

Hi xave maapula malamula mabanana na mapyere.

Ndzi ta xava rhaba penisele na rhula.

A ri na Solly Ntsako na Tivani.

XIT HL Gr6 B2 TH5.indd 31 2019/10/23 14:27:04

Swi hlanganise

Hi tirhisa mahlanganisi ku hlanganisa swivulwa.
Mahlanganisi i ya nkoka eka ku hlanganisa swivulwa swi va xivulwa xin'we. Handle ka mahlanganisi, mbulavulo na ku tsala ka hina a swi nga ta twala kahle.
Languta xikombiso lexi landzelaka.
Jim u hundzulukile. Jim u gomule khumbi.
Jim u hundzulukile kutani a gomula khumbi.

"Jim" yi tirhe tanihi nhlokomhaka eka swivulwa hi swimbirhi kutani tshika Jim loyi wa vumbirhi loko u hlanganisa swivulwa leswi swimbirhi.

U nga ha tirhisa na "hambileswi" ku hlanganisa swivulwa.
Hambileswi u nga ha ri tirhisa ku fana na loko u tirhisa kambe. Hinkwawo marito lawa ya tirhisiwa ku fana.
Tsundzuka: Xivulwan'we xi na nhlokomhaka yin'we na riendli rin'we. Xivulwampfilungano xi na swivulwa swimbirhi.

A hi tsaleni

Hlanganisa swivulwa hi ku tirhisa mahlanganisi lama landzelaka.

Kutani khwatihatamaendli eka swivulwa leswi katsiweke.

loko | na | kambe | hikokwalaho | kutani | hambileswi | hikuva

A hi lava ku tlanga bolo. Mpfula yi onhile makungu ya hina.

Ann u ndzi komberile ku n'wi pfuna hi ntirhokaya. Ndzi n'wi pfunile.

A ndzi letile exikolweni. A ndzi siye hi bazi.

Va ri buloho ri lunghisiwile. Ra ha onhekile.

U kota tinhlayo swinene. A nga xi koti Xinghezi.

Ndzi rhandza mihandzu. Ndzi rhandza matsavu.

Hi tirhisa swambhulela. Ku na mpfula.

XIT HL Gr6 B2 TH5.indd 32 2019/10/23 14:27:08

Siku:

Mudyondzisi a hi holovela. Mudyondzisi u na malwandla.
A vabya. Dokodela u n'wi nyikile mirhi.
Sam u rhandza kofi. Ann u rhandza tiyi.
U yile exitolo. U xave chokoleti.
A hlundzukile. A ndzi hlwerile ku fika.
Vafana va tlanga bolo ya milenge. Va tlanga khirikete.
Ndzi rhandza swiwitsi. A ndzi rhandzi khekhe.
Ndzi dyondza hi ku tinyiketa. Ndzi lava ku pasa xikambelo.
Ndzi rhandza mpfula. A ndzi rhandzi xihangu.
A ndzi tsakile loko ndzi ri ekaya ka malume. Ndzi tsundzuka mana wa mina.
Ndzi rhandze xikolo xa mina lexintshwa. Ndzi fanele ku tirha hi matimba ku fikelela.

Eka swivulwa leswi khwatihata maviti (mavitavito) u tlhela u ba xirhendzevutana eka maendli (marito ya swiendlo).

John u rhandza timbyana ta swimakwa.	
Mary wa famba ku ya exikolweni xa Good Hill.	Jabu u khandziye xikanyakanya xa yena.
Sipho u tlanga bolo ya milenge eka xipanu xa Little Chiefs.	Ann u tshamela ku vulavula etlilasini.

XIT HL Gr6 B2 TH5.indd 33 2019/10/23 14:27:10

NDZI KOTA KU	😃	😢
hlaya xitshuriwa		
hlamula swivutiso swo huma eka xitshuriwa		
lava marito ya swivulwahava eka xitshuriwa		
kombisa mitwiwombilu ya ximunhuhatwa		
tsala eka dayari		
bula hi swimunhuhatwa, mbangu na swiendleko swa xitori		
tatisa mepe wa miehleketo ku kunguhata xitori		
tsala xitori hi vukheta ku suka eka mepe wa miehleketo		
tirhisa masivikomba		
tirhisa mavutisi		
boxa masivinene no kombisa loyi ya vulaka yena		
rungula xitori nakambe hi ndzandzelelano lowu faneleke		
hlaya nhluto wa buku		
hlamula swivutiso swo huma eka nhluto wa buku		
tsala nhluto wa buku		
tirhisa nkarhi wa sweswi		
hlaya ntitsalwavutomi		
lava marito yo tika eka dikixinari		
hlaya ntsheketo		
encenyeta ntlangu		
tsala mahetelelo ya xitori		
hlamula swivutiso swo hlawula nhlamulo yin'we swo huma exitorini		
longoloxa xitori hi ndzandzelelano lowu faneleke		
boxa maendli no ma tirhisa ku vumba swivulwa		
boxa vamavizweni va marito		
boxa riendli leri faneleke exivulweni		
kombisa matitwelo no nyika mavonele mayelana na xitori		
tsala nkomiso wa xitori		
hlamusela mbangu wa xitori		
tsala ndzimana ya nhlamuselo hi ximunhuhatwa		
tsala nhlamuselo ya mahanyelo ya ximunhuhatwa		
tsala nakambe swivulwa ndzi tirhisa nkarhi lowu taka		
hlamusela chati		
boxa rivitariendli		
tirhisa hefemulo ku hikahata swivulwa		
tirhisa mahlanganisi ku hlanganisa swivulwa		
boxa maendli na maviti eswivulweni		

XIT HL Gr6 B2 TH5.indd 34 2019/10/23 14:27:59

Lesinga endzeni

Nkongomelo wa 6: Tindlela to andlala xitshuriwa

Kotara ya 3: Mavhiki ya 5 - 10

Mavhiki ya 5 - 6: Switori na mapapila

81 N'wampfundla u lemukisa hi ku tsekatseka ka misava 36
Ku hlaya xitshuriwa xa ndzungulo.

82 Ku ehleketa hi xitori 38
Ku hlamula swivutiso swo huma eka xitori xa N'wampfundla.
Ku tirhisa mabumabumeri ku hlamusela swimunhuhatwa swa xitori.

83 Ku tsala xitori 40
Ku hetisa mepe wa miehleketo ku rungula nakambe xitori xa N'wampfundla.
Ku tsala xitori xa N'wampfundla hi vukheta.

84 Papila ra holideyi 42
Ku hlaya papila.
Ku kuma nongonoko wa matirhele ya John yo huma epapileni.
Ku hlamula swivutiso swo huma eka xitshuriwa.
Ku lava marito eka dikixinari no rhekhoda tinhlamuselo ta wona.
Ku hlamula swivutiso swo hlawula nhlamulo yin'we swo huma eka xitshuriwa.

85 Ku tsala papila 44
Ku tirhisa mepe wa miehleketo ku kunguhata ku tsala papila.
Ku tsala papila ro ya eka munghana ri tivisa mahungu ya le kaya na mahungu ya xikolo.

86 Imeyili yo huma eka munghana 46
Ku hlaya imeyili.
Ku hlamula swivutiso swo huma eka imeyili.
Ku humesiwa vuxokoxoko epapileni ku hetisa khadi ro nyika vuxokoxoko hi ximunhuhatwa.
Ku tsala papila ro nyika swiletelo swa ndlela.

87 To tala hi ririmi 48
Ku boxa maviti na mabumabumeri eswivulweni.
Ku tsala swivulwa – ribumabumeri ri tsariwa emahlweni ka riviti na le ndzhaku ka riviti.

Mavhiki ya 7 - 8: Tikhathuni ta tsakisa

89 Supa Strika 52
Ku hlaya switiripi swa khomiki.
Ku bula hi nhlamuselo ya xivono na ririmi leri vulavuriwaka hi swimunhuhatwa eka switiripi swa khomiki.

90 Ku ehleketa hi khomiki 54
Ku bula hi fureme yin'wana na yin'wana ya khathuni.
Ku tsala xivulwa xo hlamusela xitori hilaha swi kombisiweke hakona eka fureme yin'wana na yin'wana.
Ku tsala swivulwa hi marito ya munhu.
Ku bula hi swinavetiso swa thelevhixini no nyika mavonele.

91 Ku tsala xinavetiso 56
Nkunguhato wa xinavetiso xa thelevhixini hi swifaniso no tsala xikiripiti xa xona.
Ku hlamusela mbangu, swimunhuhatwa na nkongomelo wa xinavetiso.
Ku tirhisa nkunguhato ku lulamisa xitshuriwa.
Ku encenyeta xinavetiso.

92 Swi hlanganise 58
Ku lungelela swirhangi na swilandzi eka timitsu ta marito.
Ku boxa swirhangi, swilandzi na timitsu ta marito.
Ku hetisa swivulwa ku tirhisiwa riendli ra nghingiriko na riendli ra xitwisiwo.

Ku yelanisa marito na maritofularha kun'we na vamavizweni va wona.
Ku tirhisa mahlanganisi ku vumba swivulwankatsano.

88 Nkarhi lowu nga hundza na nkarhi lowu taka 50
Ku tirhisa nkarhi lowu nga hundza.
Ku hetisa swivulwa ku tirhisiwa nkarhi lowu nga hundza.
Ku hetisa swivulwa ku tirhisiwa nkarhi lowu taka.

Mavhiki ya 9 - 10: Nkarhi wo tlanga

93 Dan, xitlangi xa bolo ya milenge! 60
Ku encenyeta ntlangu wa Dan ku tirhisiwa swimunhuhatwa na murunguri.
Ku hlamula swivutiso swo huma eka ntlangu.

94 Phositara ya ntlangu 62
Ku hlaya phositara yo navetisa ntlangu.
Ku hlamula swivutiso swo huma eka ntlangu.
Ku endla phositara ya ntlangu.

95 Tsala ntlangu wa wena 64
Ku tirhisa nkunguhato wo tsala ntlangu.
Ku tsala mpfapfarhuto wa ntlangu, ku hlela no tsala ntlangu wo hetelela.

96 To tala hi maengeteri na mabumabumeri 66
Ku boxa maengeteri na maendli.
Ku boxa maengeteri: mukhuva, nkarhi na ndhawu.
Ku boxa no hlawula mabumabumeri.
Ku boxa maviti na masivi lama bumabumeriwaka hi mabumabumeri: rihlawuri, rifuwi na riengetelo.
Ku boxa tinxaka ta mabumabumeri.

XIT HL Gr6 B2 TH6.indd 35 2019/10/23 14:23:47

N'wampfundla u lemukisa hi ku tsekatseka ka misava

A hi hlayeni

- Tirhisa mepe wa miehleketo ku ku pfuna ku kunguhata tsalwa ra wena
- Kombela munghana wa wena ku hlela mpfapfarhuto wa wena
- Pfuxeta xitshuriwa xa wena u tlhela u endla ndzulamiso
- Pfuxeta xitshuriwa xa wena u tlhela u endla ndzulamiso lowu faneleke
- Tsala swi basa ebukwini ya wena.

A ku ri na N'wampfundla loyi a tshama a ri karhi a vilela. "Yo manano!" A hlevetela siku hinkwaro.

Xivilelo lexikulu lexi a ri na xona a xi ri xa leswaku ku nga va na ku tsekatseka ka misava. "Loko ko tsekatseka misava, "a vulavula a ri yexe. "Ku ta humelela yini hi mina?"

U titwe a vilela ngopfu mpundzu wun'wana, loko hi xitshuketa ku wa muhandzu lowukulu lowu a wu ri ekusuhi. Bu! wu endla leswaku misava hinkwayo yi tsekatseka.

"Misava ya tsekatseka!" A rila.

U tsutsumele emasin'wini ku ya byela vakhazi va yena.

"Misava ya tsekatseka! Tsutsumani mi sirhelela vutomi bya n'wina!"

Van'wampfundla hinkwavo va sukile emasin'wini va n'wi landzela hi rivilo lerikulu swinene. Van'wampfundla va tsutsumile va tsemakanya masimu, swihlahla na milambu, va famba va tivisa vakhazi va vona loko va ri karhi va tsutsuma.

Kwalaho ku hundzile N'wandlopfu. "Misava ya tsekatseka! Tsutsuma u sirhelela vutomi bya wena." A huwelela.

N'wandlopfu u landzerile Van'wampfundla, a ninginisa misava hi magoza ya yena lamo tika.

Va tsutsumile va hundza Van'wanhutlwa. "Misava ya tsekatseka! Tsutsumani mi sirhelela vutomi bya n'wina!" Ku huwelela N'wampfundla.

Van'wanhutlwa va landzerile N'wandlopfu loyi a ri endzhaku ka Van'wampfundla.

Loko va fika etintshaveni, madzanadzana ya Van'wampfundla, N'wandlopfu na Van'wanhutlwa vo hlayanyana, lava a va tsutsuma onge va hlanganile tinhloko, naswona a swi endla wonge ra duma etimbaleni.

N'wampfundla wo sungula u langutile endzhaku ku vona loko ku tsekatseka ka misava ku ri kusuhi, kambe u vonile ntsena ntlawa wa swiharhi swi ri ku tsutsumeni.

Loko va ha yimile va hefemuteka, ku humelela N'wanghala.

"Ku humelela yini?" ku vutisa N'wanghala.

"Misava ya tsekatseka, Misava ya tsekatseka!" ku n'ununuta N'wampfundla.

"Misava ya tsekatseka?" ku vutisa N'wanghala.

XIT HL Gr6 B2 TH6.indd 36 2019/10/23 14:23:51

Siku:

"Yi vone hi mani? Yi twe hi mani?"

"A hi mina," ku vula N'wandlopfu.

"A hi hina," ku vula Van'wanhutlwa. "Vutisa loyi, n'wi vutise!" ku rila Van'wampfundla hinkwavo, va kombetela wo rhanga.

N'wanghala a hundzulukele eka N'wampfundla.

"Nkulukumba," ku vula N'wampfundla hi ku titsongahata, "a ndzi tshamile ekaya laha a ku nga ri na pongo loko ndzi twa nchumu wu wela ehansi hi mpfumawulo wo chavisa kutani misava yi tsekatseka, ndzi swi tivile leswaku ku ta va ku ri ku tsekatseka ka misava, kutani ndzi tsutsumile hi ku hatlisa ku lemukisa van'wana leswaku va ta kota ku ponisa vutomi bya vona."

"Makwerhu, xana u nga va na xivindzi xo ya ndzi komba laha mhangu leyi yi humeleleke kona?" ku vutisa N'wanghala.

"E-e, a ndzi nge pfuki ndzi tlhelerile endhawini liyani!" ku vula N'wampfundla.

"Khandziya enhlaneni wa mina ndzi ta ku heleketa. Ndzi ta ku hlayisa," ku vula N'wanghala.

N'wampfundla u khandziyile enhlaneni wa N'wanghala a nyumile, kutani va sukile va famba, va hundzile tintshava na swintshabyana, milambu, swihlahla na masimu ku fikela loko va fika ekaya ka N'wampfundla.

"Laha hi kona ndzi tweke ku wa ka xilo kona, Nkulukumba. Naswona ndzi twile na misava yi tsekatseka."

N'wanghala a rhalarhala, hi ku hatlisa u vonile khokhonati leyikulu leyi weleke ehansi hi pongo lerikulu ku suka emurhini. U vonile na xinkawana xi tshamile emurhini. N'wanghala u tekile khokhonati kutani a khandziya ehenhla ka tamba kutani a yi hoxela ehansi. Bu!

N'wampfundla u tlulerile ehenhla ku ringana mitara. "Misava ya tsekatseka! Tsutsumani hi ku hatlisa- swi humelerile nakambe!"

Kutani u vonile N'wanghala loyi a ri ku hlekeni na khokhonati leyi a yi pandzekile emikondzweni ya yena.

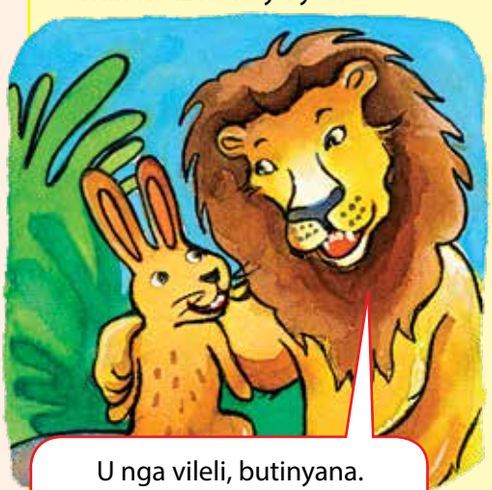

"Xii," a hlevetela. "Kasi a ku nga ri ku tsekatseka ka misava?"

"E-e," ku vula N'wanghala, "A ku nga ri ku tsekatseka ka misava naswona a wu nga fanelangi u chuha."

"Ndzi vile xiphukuphuku!"

N'wanghala a n'wayitela hi tintswalo. "U nga vileli butinyana, hinkwerhu ka hina minkarhi yin'wana hi chava swilo leswi hi nga swi twisisiki."

Kutani u tlhelerile eka madzanadzana ya Van'wampfundla, N'wandlopfu na Van'wanhutlwa lava a va tshamile ehenhla ka ntshava ku ya va byela leswaku a ku nga ri na nghozi kutani va nga ha tlhelela emakaya.

Xihlovo: tekelela ku suka eka *Rabbit heralds the earth quake* hi Rosalind *Kerven in PIRLS Reader. The Natural World. Main Survey 2001. IEA.*

XIT HL Gr6 B2 TH6.indd 37 2019/10/23 14:23:51

Ku ehleketa hi xitori

Hlamula swivutiso leswi hi N'wampfundla na ku tsekatseka ka misava.
Loko u kanakana hi tinhlamulo leti faneleke, hlaya xitori nakambe.

Xana xivilelo lexikulu xa N'wampfundla hi xihi?

A	Nghala
B	Ku wa ka xanchumu
C	Ku tsekatseka ka misava
D	Ku wa ka murhi

Xana i yini lexi nga tsekatsekisa misava?

A	Ku tsekatseka ka misava
B	Khokhonati leyikulu swinene
C	Mimpfundla leyi tsutsumaka
D	Murhi lowu welaka hansi

N'wanghala a lava N'wampfundla a famba na yena va ya kwihi?

Hikokwalaho ka yini N'wanghala a cukumete khokhonati ehansi?

A	Ku endlela leswaku N'wampfundla a tsutsuma
B	Ku pfuna N'wampfundla ku kuma muhandzu
C	Ku komba N'wampfundla leswi humeleleke
D	Ku endla leswaku N'wampfundla a hleka

Xana N'wampfundla u titwise ku yini loko N'wanghala a cukumete khokhonati ehansi?

A	U hlundzukile
B	U nyumile
C	Tanihi xiphukuphuku
D	U vilerile

Xana nkongomelo wa xitori hi wihi?

A	Tsutsuma loko ku ri na nghozi.
B	Xiya xiyimo u nga si chuha ngopfu.
C	Mimpfundla yi tsutsuma ngopfu.

Swilo swi humelerile hi ku hatlisa endzhaku ka loko mpfundla wu huwelerile wu ku: "Misava ya tsekatseka!" Kopunula marito mambirhi exitorini lama ya hi kombisaka leswi.

Xana N'wanghala u endlile yini leswaku N'wampfundla a nga vileli eku heteleleni ka xitori? Tsala swilo swimbirhi leswi a swi endleke.

1

2

XIT HL Gr6 B2 TH6.indd 38 2019/10/23 14:23:52

Siku:

Xana matitwelo ya N'wampfundla ya cincise ku yini loko xitori xi ri ku humeleleni?

Eku sunguleni ka xitori N'wampfundla u twile
hikuva

Loko xitori xi hela N'wampfundla u twile
hikuva

Kutani emakumu swi vile erivaleni leswaku N'wanghala a tsakela N'wampfundla hikuva

Exitorini swi le rivaleni leswaku nghala na mpfundla i swiharhi leswi hambaneke swinene. Eka mepe wa miehleketo laha hansi, tsala mabumabumeri lama hlamuselaka swiharhi leswi.

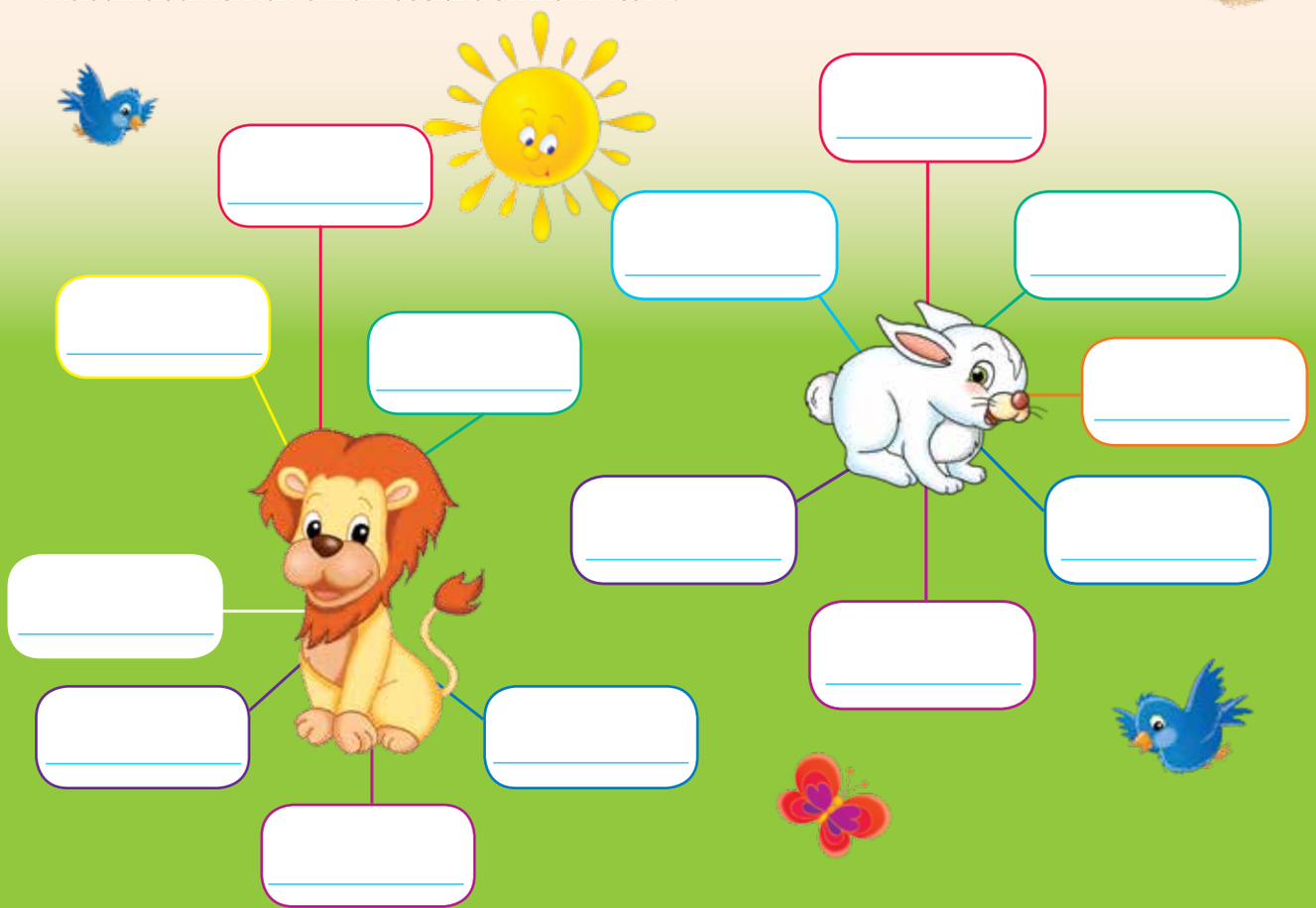

XIT HL Gr6 B2 TH6.indd 39 2019/10/23 14:23:54

Ku tsala xitori

A hi tsaleni

Tirhisa mepe wa miehleketo ku ku pfuna ku hlamusela xitori xa *N'wampfundla loko a rila hikwalaho ka ku tsekatseka ka misava* hi nxaxamelo lowu faneleke. Kanela na vanghana va wena leswi humelelaka exitorini u tlhela u tsala mavonelo ya wena ekusuhi na xifaniso lexi nga xona.

N'wampfundla u lemukisa hi ku tsekatseka ka misava

1

2

3

4

5

6

XIT HL Gr6 B2 TH6.indd 40 2019/10/23 14:23:57

Siku:

- Tirhisa mepe wa miehleketo ku ku pfuna ku kunguhata tsalwa ra wena
- Kombela munghana wa wena ku hlela mpfapfarhuto wa wena
- Pfuxeta xitshuriwa xa wena u tlhela u endla ndzulamiso
- Pfuxeta xitshuriwa xa wena u tlhela u endla ndzulamiso lowu faneleke
- Tsala swi basa ebukwini ya wena.

A hi tsaleni

Sweswi tsala xitori hi vukheta eka xivandla lexi nyikiweke.

1.

2.

3.

4.

5.

6.

Papila ra holideyi

A hi hlayeni

27 Apple Road
New Town
0301
20 Ndzati 2015

Eka Dan

Heyi! Ndzi vile na nkateko wo kota ku ya eCape Town na vakhazi va mina hi tiholideyi ta Mawuwana. Hi sukile hi ti 12 ta Mawuwana hi fika siku leri landzelaka. A swi tsakisa ku va exitimeleni. Hi etlerile etorokisini naswona a ndzi kumile mubedo wa le henhla!

Loko hi fika eCape Town, xilo xo sungula lexi ndzi xi voneke i Table Mountain leyi a yi funengetiwile hi papa ra **mpunga**. Ntshava leyi yi sasekile swinene ku tlula leswi a ndzi swi ehleketisa xiswona.

Xiya swifaniso hinkwaswo leswi ndzi ku hoxeleke swona.

Hi siku ra vumbirhi, hi yile exihlaleni xa Robben Island. Hi fambile hi xikepe ku ya exihlaleni lexi. Hi vonile sele leyi Nelson Mandela a a tshama eka yona – ku ringana malembe ya 18! Hi vonile tiphengwini to tala na matamba exihlaleni lexi.

Hi siku ra vunharhu hi tlhele hi vona tiphengwini nakambe ebichini leyi vitaniwaka Boulder. Hi vonile na tisili ta voya ta le Kapa. Ku na phurojeke eKapa ya ku sirhelela tisili hikuva ti le khombyeni ro herisiwa ti nyamalala. Phurojeke leyi yi hlayisa na tiphengwini.

Hi siku ra vumune, hi yimile enhlohlorhini ya Afrika, eCape Point, laha malwandle mambirhi ya hlanganaka kona. Hi laha mati yo titimela ya lwandlenkulu ra Atlantic ya hlanganaka kona na magandlati yo kufumela ya lwandlenkulu ra India.

Hi siku ra vuntlhanu, leri a ri ri ro hetelela, hi yile ku ya vona swihadyana swa lwandle eakhwariyamu ya Two Oceans. A ndzi nga si tshama ndzi va ekusuhi na nyankwave evuton'wini bya mina! A ko va na nghilazi ntsena leyi a yi hambanisile hina na yona naswona a ti nga nyumi ku kombisa tinxaxa ta matino ya tona. Hi vonile na tinxaka to tala ta tinhlampfi na ta xivumbeko xa nyeleti, tin'wana ta tona a ti ri na khumentlhanu ya mavoko! Loko voko ri suka, rin'wana ra **mila** endhawini ya rona.

Hi ta suka mundzuku ku vuya ekaya. Ndzi ku tsundzuka swinene onge xikolo xi nga hatla xi pfula hi ta vonana.

Munghana wa wena

John

XIT HL Gr6 B2 TH6.indd 42 2019/10/23 14:24:08

Siku:

Papila ra John ri hlamusela masiku ya nkombo. Kuma masiku ya nongonoko wa matirhelo ya John kutani u tata leswi a swi endleke hi masiku lawa.

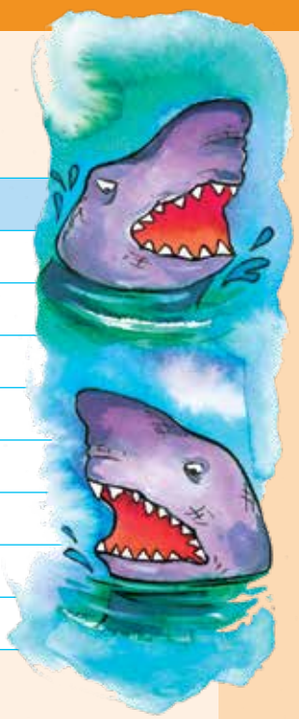

Siku	Leswi a swi endleke
12 Mawuwana	U yile eCape Town
13 Mawuwana	
14 Mawuwana	
15 Mawuwana	
16 Mawuwana	
17 Mawuwana	
18 Mawuwana	
19 Mawuwana	

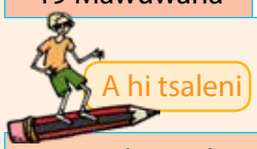

Sweswi tsala tinhlamulo ta swivutiso leswi landzelaka.

Kopunula xivulwa xin'we epapileni lexi kombaka leswaku John na Dan i vanghana va ntiyiso.
Nyika xikombiso xin'we xa xivulwa lexi kombisaka leswaku John u tsalela ntangha ya yena.
Nyika xikombiso xin'we xa xivulwa lexi kombisaka leswaku John a nga si tshama a ya eCape Town.
Languta marito lama edikixinarini kutani u ma tirhisa eka swivulwa ku kombisa tinhlamuselo ta wona.

mpunga	
mila	

Hikokwalaho ka yini John a tsalele Dan papila leri?

A	Ku n'wi byela hi tinyankwave.
B	Ku n'wi byela hi tiholideyi to tsakisa.
C	Ku n'wi byela leswaku u ta vuya exikolweni hi ku hatlisa.
D	Ku n'wi byela hi ta xitimela.

Xana John u hlamusela yini loko a ku tinyankwave a ti nga ri na tingana ku kombisa tinxaxa ta meno ya tona?

A	Tinyankwave a ti ri na malwandla.
B	Tinyankwave a ti va hungasa.
C	Tinyankwave a ti tshamela ku pfula milomu ya tona.
D	Tinyankwave a ti dya tinhlampfi tin'wana.

XIT HL Gr6 B2 TH6.indd 43 2019/10/23 14:24:11

Ku tsala papila

A hi tsaleni

Tsalela munghana wa wena papila. N'wi byele mahungu ya leswi a wu swi endla ekaya, exikolweni kumbe hi ntirho wun'wana wo tsakisa.

Hi ku sungulele ntila wun'wana na wun'wana. Pfapfarhuta papila ra wena kutani u nyika munghana wa wena leswaku a ri hlaya. Kutani ri tsale hi vurhonwana ephejini leri.

Khensa munghana hikwalaho ka papila leri a nga ku tsalela rona.

Tsala nchumu wo sungula lowu u tsakelaka ku vulavula hi wona.

Papila ri ya eka

_____

_____

Tsala nchumu wa vumbirhi wa mahungu ya wena.

Heta papila ra wena hi ku kombisa mintirho leyi nga ta landzela.

XIT HL Gr6 B2 TH6.indd 44 2019/10/23 14:24:16

Siku:

Tsala adirese

Siku

Eka _____

Sungula hi ku xeweta.

Tsala hi nchumu wo sungula lowu u tsakelaka ku vulavula hi wona.

Tsala hi nchumu wa vumbirhi wa mahungu ya wena.

Heta papila ra wena.

Munghana wa wena

Tsala vito ra wena.

XIT HL Gr6 B2 TH6.indd 45 2019/10/23 14:24:23

Imeyili yo huma eka munghana

A hi hlayeni

Imeyili i ndlela yo vulavula na vanghana hi ku tirhisa tinetiweke ta khomphyuta. Hi tala ku tirhisa imeyili tanihi mapapila ku tivisana mahungu na vanghana va hina. Loko u navela ku rhumela munghana wa wena papila ra imeyili, wena na munghana wa wena mi fanele ku va na tiadirese ta imeyili na khomphyuta.

Eka: ana@school.co; dani@school.com

Yi huma eka: kin@library.com 13 Nyenyankulu 2011 11:56

Eka Ana na Dani

Ndza tshemba u hlayile mahungu ya ku tsekatseka ka misava lokukulu eJapan. Ndzi tile ku ta tshama na maxaka ya mina edzongeni wa Japan naswona ndzi ta tshama na vona ku fikela loko swilo swi antswa ekaya eTokyo. Hambileswi a ndzi tsakile ku suka eka episenthara, ndzi navela vandyangu wa ka hina na vanghana va mina exikolweni xa phurayimari xa International laha ndzi nghenaka kona.

Kambe, ndzi le ku tiphineni na khazi wa mina. U na malembe yo ringana na ya mina. U na 13 wa malembe naswona hinkwerhu hi le ka Giredi ya 6. Hi na nkateko wa leswaku khazi u tshama ekusuhi na phaka ya ndhawu ya le xikarhi, laha hi kotaka ku tlanga hi michinginyo na timiligiramu.

Exikarhi ko tlanga, ndzi endla swihungaso swa mina leswi ndzi swi tsakelaka-ku hlaya na ku tlanga mintlangu eka khomphyuta. Ndzi le ku hlayeni ka buku ya *swiharhi swa nhova* naswona ndzi navela wonge ndzi nga tshama eAfrika. Ndzi le kusuhi na ku heta ku hlaya buku leyi.

Munghana wa n'wina

Kin Hosh

Rhumela

A hi tsaleni

Xana Kin u vhakele mani?	
Hikwalaho ka yini a yile endhawini leyi?	
Xana u tsarile imeyili leyi hi siku rihi?	

A hi tsaleni Hlaya hi ku hatlisa papila u lava vuxokoxoko bya Kin kutani u n'wi tatela khadi leri.

Vito	
Malembe	
Giredi	
Xikolo	
Swihungaso	

XIT HL Gr6 B2 TH6.indd 46 2019/10/23 14:24:31

Siku:

A hi tsaleni

Sweswi hlamula papila ra Kin. Hi ku nyike masungulo ya ntila wun'wana na wun'wana. Pfapfarhuta papila kutani u nyika munghana wa wena leswaku a ri hlaya. Kutani ri tsale hi vukheta eka phepha lerintshwa.

Tatisa adirese ya yena

Siku

Eka Kin

Sungula hi ku xeweta.

N'wi byele leswaku u n'wi twela vusiwana hikokwalaho ka ku tsekatseka ka misava.

N'wi byele leswaku swi kahle loko a kota ku ya emahlweni na swihungaso swa yena.

Tivisa munghana wa wena mahungu hi xikolo, mitlangu na swihungaso swa wena.

Munghana wa wena

Tsala vito ra wena.

To tala hi ririmi

Langutisisa swivulwa leswi swi fambaka hi swimbirhi. Khwatihata riviti kutani u ba xirhendzevutana eka ribumabumeri leri hi hlamuselaka.

Mbyana leyitsongo	Mbyana i yitsongo.
Movha wa rivilo	Movha wo tsutsuma.
Buku leyikulu	Buku i yikulu.
Khirayoni ya wasi	Khirayoni i ya wasi.
Xiluva xo saseka	Swiluva swi sasekile.
Nkwangulatilo wa mihlovohlovo	Nkwangulatilo i wa mihlovohlovo.

To tala hi mabumabumeri

Mahlawuri ya hi byela hi maviti (vanhu, ndhawu kumbe swilo). Hakanyingi mahlawuri ya ta emahlweni ka maviti. Nkarhi wun'wana mabumabumeri ya ta endzhaku ka maviti. Kun'wana na kun'wana laha u nga ma vekaka kona, ya ha hlamusela riviti.

Sweswi tsala swivulwa u tirhisa maviti na mabumabumeri. Tsala xivulwa u sungula hi ribumabumeri u nga si tsala riviti. Kutani tsala xivulwa u tsala ribumabumeri endzhaku ka riviti.

leha mufana	Mufana wo leha. U lehile mufana.
xivunguvungu rhoko	....
ndlala nghala	....
tlhariha nhwanyana	....
malwandla mudyondzisi	....
saseka xiluva	....

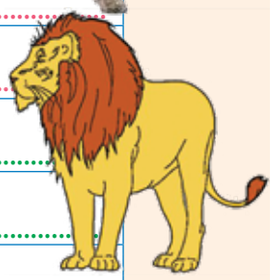

XIT HL Gr6 B2 TH6.indd 48 2019/10/23 14:25:00

Siku:

A hi tsaleni

Yelanisa marito lawa na vamavizweni va wona.

khwatsi	tsekatseka	nhova	mahungu	xirhami
ninginika	timhaka	gwitsi	khwati	kahle

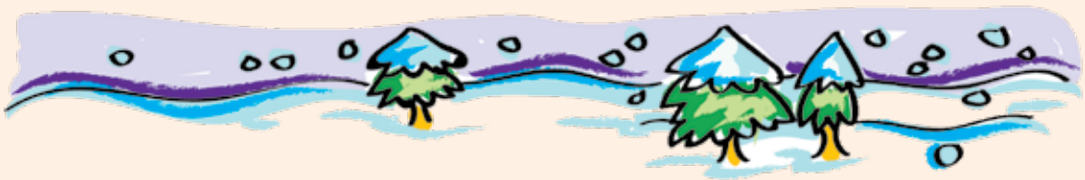

Yelanisa marito lawa na maritofularha ya wona.

vukulu	hleka	hatlisa	biha	titimela
rila	vutsongo	saseka	hisa	hlwela

A hi tsaleni

Hlanganisa swivulwa u tirhisa mahlanganisi lama nga endzeni ka swiangi.

Ndzi ta tshama laha. Swilo swi antswa ekaya. (hambi)
Ndzi tsakile laha. Ndzi tsundzukaka xikolo xa mina. (hambileswi)
Ndzi n'wi byele ku tshama laha a ri kona. Mati ya yile mahlweni no enta. (hikuva)
Ndzi langutile ematlhelo hinkwawo. Ndzi tsemakanya patu. (kutani)
U twa xirhami. U ta fanela ku ambala jesi. (hikokwalaho)
Ndzi n'wi byerile ku fika hi nkarhi. U xwerile. (kambe)

XIT HL Gr6 B2 TH6.indd 49 2019/10/23 14:25:24

Nkarhi lowu nga hundza na nkarhi lowu taka

Nkarhi lowu nga hundza

A hi languteni nkarhi lowu nga hundza lowu nga hetiseka

Loko hi lava ku vulavula hi xiendleko lexi xi nga humelela khale, hi tala ku vulavula hi nkarhi lowu wu nga hundza. **Nkarhi lowu nga hundza** wu hlamusela leswaku xiendleko a xi humelelanga sweswi, kambe xi humelerile khale. I **nkarhi lowu nga hundza**, lowu nga hundza khale.

Langutisa swikombiso leswi landzelaka: Loko hi fika, xitimela **a xi fambile**.

Loko hi fika ekaya tolo, tatana a se a **swekile** swakudya swo lalela.

Mina	a ndzi	fikile. dyile.
Yena	a	tlangile. fambile.
Hina	a hi	etlele. hlakurile.
Vona	a va	hlambile. dyile.

Yona	a yi	vukurile. dyile.
Swona	a swi	tumberile. chavisiwile.
Byona	a byi	xaviwile. onhiwile.

A hi tsaleni Sweswi hetisa swivulwa leswi hi ku tirhisa riendli (ra nkarhi lowu nga hundza).

A ndzi nga khomiwanga hi ndlala hikuva a ndzi
Ndzi hlwerile ku fika. Vanghana va mina hinkwavo a va
A ndzi karhele hikuva a ndzi
U ndzi byerile leswaku a
Loko ndzi fika exikolweni ndzi swi vonile xikan'we leswaku a ndzi
Loko nsimbi yi ba ndzi tsundzukile leswaku a ndzi
Loko ndzi vona mudyondzisi wa mina ndzi tsundzukile leswaku a ndzi
A ndzi tsakile hikuva a ndzi
Loko ndzi fika ekaya ndzi kumile manana a
Loko ndzi fika exitolo, ndzi kumile a

XIT HL Gr6 B2 TH6.indd 50 2019/10/23 14:25:25

Siku:

Nkarhi lowu taka

A hi languteni nkarhi lowu taka lowu nga hetiseka

Nkarhi lowu wu taka lowu nga hetiseka wu kombisa swiendleko leswi swi nga ta humelela na leswaku swiendleko leswi swi ta hela ku endleka eka nkarhi lowu taka. Nkarhi lowu wu vumbiwa hi "ta va" + "ndzi" ku katsa na riendli leri nga eka nkarhi lowu nga hundza.

Ndzi **ta va ndzi hetile** mali ya mina hinkwayo hi nkarhi lowu lembe leri taka.

Hi **ta va hi tlangile** eka timeche ta tsevu hi ku hela ka nguva.

Ehleketa hi leswi u nga ta va u swi endlile loko ku hela malembe ya wena exikolweni xa le hansi. Tsala swivulwa swa ntlhanu u sungula hi: Ndzi **ta va ndzi** + **riendli**

Loko ndzi heta xikolo xa phurayimari.

Ndzi ta va ndzi hlayile 50 wa tibuku.

Sweswi hetisa swivulwa leswi hi ku tirhisa: **ta va ndzi/ ta va u/ ta va hi** + **riendli** leri nga eka nkarhi lowu wu nga hundza.

Hi karhi lowu vhiki leri taka, u _____ (tirha) hi phurojeke ku ringana masiku ya khumembirhi.

Hi nkarhi lowu lembe leri taka hi _____ (nghena) xikolo lexi ku ringana malembe ya mune.

Hi nkarhi lowu mundzuku ndzi _____ (heta) ntirhokaya wa mina.

Hi nkarhi lowu n'hweti leyi taka, ndzi _____ (tsutsuma) maratoni.

Hi Khisimusi, ndzi _____ (endza) entangeni wa swiharhi wa Kruger National Park.

XIT HL Gr6 B2 TH6.indd 51 2019/10/23 14:25:29

Supa Strika

A hi tsaleni

Hlaya mapheji mambirhi lama landzelaka yo huma eka khomiki ya *Strika*. Nomboro ya 100. Languta leswi humelelaka eka fureme yin'wana na yin'wana. Lemuka tinxaka to hambana ta swimbyarumbyaru leswi tirhisiweke eka khathuni. Languta swimbyarumbyaru leswi kombisaka leswi vaviki va ntlangu va vulaka swona eka tifureme ta 4, 5, 6, 7 na 8. Lemuka marito ya mipfumawulo na leswi ma tsarisiwaka xiswona.

Khathuni tanihi xitshuriwa

Lembe leri u hlaye switshuriwa swa tinxakaxaka: mintsheketo, vutlhokovetseri, swinavetiso, swiviko, n'wangulano switshuriwa swa mahungu. Khomiki kumbe khathuni i rixaka rin'wana ra switshuriwa. Tikhomiki ti na marito yo kala ya nga talanga kambe ti na swifaniso swo tala leswi swi ku pfunaka ku vona swimunhuhatwa. Xitori xi hlamuseriwa hi swiphemu swa fureme – kun'wana ku na marito kasi kun'wana ku hava marito.

XIT HL Gr6 B2 TH6.indd 52 2019/10/23 14:25:33

Siku:

XIT HL Gr6 B2 TH6.indd 53 2019/10/23 14:25:35

Ku ehleketa hi khomiki

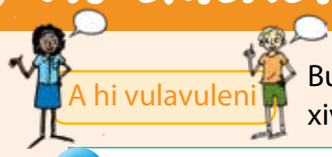

Bula hi khomiki ya *Supa Strika* na munghana wa wena. Kutani tsala xivulwa u hlamusela leswi humelelaka eka fureme yin'wana na yin'wana.

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14

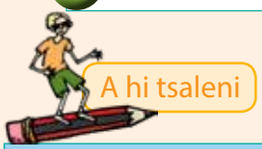

Hlaya khomiki leyi nakambe kutani u hlamula swivutiso leswi landzelaka.

1. Xana vatlangandzhaku va Super Strika va rhandza ku endla yini tanihi leswi va rhandzaka ku tlanga bolo ya milenge?

2. Xipanu xa Super Strika xi tlanga na xipanu xihi?

3. Xitswiriri xa n'watipempe xi endla mpfumawulo wa njhani? Hikwalaho ka yini a ba xitswiriri eka fureme ya 4?

4. Ku na minkutlunyo mingani? (Xitsundzuxo: languta fureme ya 4 na fureme ya 8.)

5. Endla nxaxameto wa marito ya mipfumawulo hinkwayo leyi nga eka khomiki.

6. Xana u vona swinavetiso swa njhani eka khomiki?

7. Swinavetiso swi kongomisiwe eka vamani?

XIT HL Gr6 B2 TH6.indd 54 2019/10/23 14:25:37

Siku:

Tikhathuni to navetisa

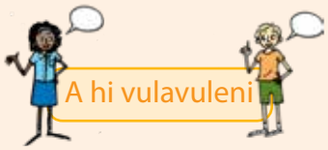

- ❖ Xana xinavetiso xa thelevhixini kumbe xa xiyanamoya lexi u xi tsakelaka ngopfu hi xihi?
- ❖ Xana hikokwalaho ka yini u xi tsakela?
- ❖ Xana u nga xava nchumu lowu xi wu navetisaka?
- ❖ I mani loyi u ehleketaka leswaku a nga navela ku xava nchumu lowu?
- ❖ Xana xinavetiso xi tirhisa xilogene lexi yelanaka na nchumu lowu?

Xava movha wa *Perky Parky* . A ku na munhu loyi a nga faneliki ku va na wona. Wu famba emisaveni: vhuum, vhuum! A ku na nchumu lowu nga wu yimisaka.

1

Naswona wu famba ematini: Xwaaaa!

– vhrrrrr!

2

Hi *Perky Parky* u nga va n'wana wa ndhuma emisaveni hinkwayo!

Yoo!

3

Ndhuma, ndhuma! Hi leswi u nga ta va xiswona!

4

Xiya xinavetiso lexi kutani u hlamula swivutiso leswi landzelaka.

Xana xinavetiso xin'wana na xin'wana xi ringeta ku kucetela leswaku u endla yini?
Xana xinavetiso xa engetela kumbe xi ku tshembisa swin'wana? Hlamusela leswaku hikwalaho ka yini u vula leswi.
Xana i mipfumawulo yihi ya marito leyi yi tirhisiweke eka xinavetiso?
Xana xinavetiso xi kongomisiwe eka vamani? Xana xi kongomisiwe eka vadyuhari, vantshwa, vafana kumbe vanhwanyana?

XIT HL Gr6 B2 TH6.indd 55 2019/10/23 14:25:41

Ku tsala xinavetiso

A hi tsaleni

Kunguhata ku tsala xinavetiso xa wena xa thelevhixini
Dizayina hi xivumbeko xa tikhathuni.

- Tirhisa mepe wa miehleketo ku ku pfuna ku kunguhata tsalwa ra wena
- Kombela munghana wa wena ku hlela mpfapfarhuto wa wena
- Pfuxeta xitshuriwa xa wena u tlhela u endla ndzulamiso
- Pfuxeta xitshuriwa xa wena u tlhela u endla ndzulamiso lowu faneleke
- Tsala swi basa ebukwini ya wena.

- Sungula hi ku boha leswi u nga ta swi tirhisa eka xinavetiso xa wena.
- Xana u ta tirhisa munhu un'we kumbe vo tala?
- Sweswi tlhantlha xinavetiso xa wena hi swivono swa mune.
- Dirowa swifaniso kumbe u tsema swifaniso ku kombisa xivono xa wena.
- Tsala marito lawa ya kombisaka leswi munhu un'wana na un'wana a nga ta vula swona.

1

2

3

4

Xana ku humelela yini?

I vamani swimunhuhatwa?

Xana nkongomelo kumbe kungu ra xinavetiso hi rihi?

XIT HL Gr6 B2 TH6.indd 56 2019/10/23 14:25:59

Siku:

Sweswi tirhisa nkunguhato ku tsala xinavetiso xa wena. Hlaya swinavetiso swa vadyondzikuloni . Hlawula xin'we u encenyetela tlilasi.

1

2

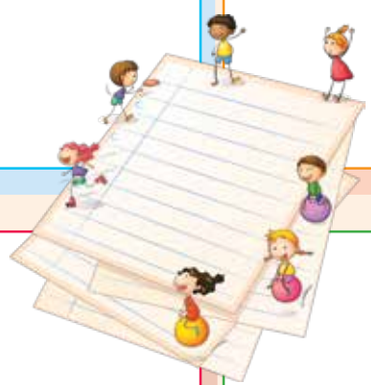

3

4

Loko u tsarile xinavetiso hinkwaxo xa wena xa thelevhixini, hlawula vanghana va wena entlaweni wa n'wina leswaku va xi encenyeta ku kombisa leswi xi nga ta langutekisa xiswona eka thelevhixini.

XIT HL Gr6 B2 TH6.indd 57 2019/10/23 14:26:07

Swi hlanganise

Xana xilandzi i yini?

Xilandzi i xiphemu lexi vumbaka nsinya wa rito. Xi lungeleriwa endzhaku ka rito rin'wana na rin'wana. Eka swilandzi ku kumeka: swilandzi swa marhavi ya maendli, leswi kombaka nkarhi lowu nga hundza na leswi tsongahataka maendli.

Languta xikombiso. Xana ku humelela yini loko hi lungelerile xilandzi eka riendli? Xana rito lerintshwa ri vula yini?

Rito	+	Xilandzi
tlhava		-iwa

Bana xirhendzevutana eka xilandzi xin'wana na xin'wana xa marito lama

phamela · fambanyana · yimela · swekisa · rhandzeka · tsalela · tlhaviwa · hembisa · biwa · tsarisa · tsalela · hakeriwa · endlisiwa · hlundzukisa · fambela · hlekisa

Swilandzi leswi swi vula yini?

Xilandzi	Nhlamuselo
-isa	xivangelo
-ana	xihlamulano
-iwa	xitwisiwo
-isisa	xidzimelo

Xilandzi	Nhlamuselo
-eka	xikotelo
-ula	xitlhandlulo
-nyana	ntsongahato
-ile	nkarhi lowu nga hundza

Riendli ra xitwisiwo

Tsala swivulwa leswi hi ku tirhisa rito ra murunguri. Hi ku sungulele xivulwa xin'wana na xin'wana.

Xivulwa xi le ka riendli ra nghingiriko loko nhlokomhaka ya xivulwa yi ri yona yi endlaka swo karhi. Xikombiso: Mbyana yi dya rhambu. Xivulwa xi le ka riendli ra xitwisiwo loko nhlokomhaka ya xivulwa ku ri yona yi endliwaka swo karhi. Xikombiso: Rhambu ri dyiwa hi mbyana.

Fasitere a ri fayiwile hi nhwanyana.

Bere a yi _____

XIT HL Gr6 B2 TH6.indd 58 2019/10/23 14:26:19

Siku: _____

Xana xirhangi i yini?

Xirhangi i xiphemu lexi lungeleriwaka emahlweni ka rimitsu. Ku kumeka tinxaka leti ta swirhangi: swa mintlawa, swa vundhawu na swa xitlhelelo. Xikombiso: ti-(xirhangi xa xitlhelelo) + rhandza (riendli)= tirhandza.

Languta xikombiso. Ku humelela yini loko u lungelela xilandzi eka rimitsu ra rito? Xana rito lerintshwa ri vula yini?

Xirhangi	+	Riendli/ rimitsu
ti-		rhan-dza

Bana xirhendzevutana eka swirhangi swa marito lawa ya nga laha hansi kutani u tsala nsinya etlhelo ka rito leri u nyikiweke.

tivona bohana tidya tsaleka tlakuriwa

endlwini hlantswela titshova

vanhu pfuleka tihlantswa

murhi tibyela vulavurisa cinile

nyumile fumisa tiboha tixisa

entshaveni mirhi ebazini pfalula

Swirhangi leswi swi vula yini?

Xirhangi	Nhlamuselo	Xirhangi	Nhlamuselo
mu-	vun'we	mi-	vunyingi
xi-	vun'we	ti-	vunyingi
swi-	vunyingi	ti-	xitlhelelo

Nhwanyana u _____

Bolo yi _____

Mufana u _____

N'wamapapila _____

XIT HL Gr6 B2 TH6.indd 59 2019/10/23 14:26:30

Dan, xitlangi xa bolo ya milenge!

A hi hlayeni

Encenyeta ntlangu lowu. Ku ta laveka manana, tatana, mufana na murunguri loyi a nga ta hlaya n'wangulano (leswi swimunhuhatwa swi vulavulaka swona).

Xivono: Ekamareni ro wisela ra ka vaDan. Dan u etlele esofeni u langutile bolo ya milenge eka thelevhixini. Tata wa yena na mana wa yena va languteka va khumbekile hikokwalaho ka ku va Dan a nga endli ntirhokaya wa yena.

Swiletelo swa mbangu na xiteji swi nyikiwile endzeni ka swiangi swa xikwere.

Manana: Dan, xana u endlile ntirhokaya wa wena?

DAN: Aa … yhu … lomu ka swona. Mm … a ndzi na ntirho wo tala, manana. Leswi ndzi faneleke ku swi endla i ku tsala xitori xa marito ya 300 ntsena hi swin'wana. Kambe ndzi lava ku vona ntlangu lowu hi xihatla la ka thelevhixini.

Manana: Daniel Chabalala, swa antswa u endla ntirhokaya wa wena, sweswi!

[A teka nkwama wa yena wa tibuku ehansi a wu veka etafuleni.]

Hi tsala mavito ya swimunhuhatwa hi maletere lamakulu. Hi tirhisa hikombirhi (:) endzhaku ka mavito ya vanhu. A hi tirhisi swiangi eka leswi va swi vulaka.

DAN: Ahh, Manana! Hikokwalaho ka yini mudyondzisi wa hina a hi kombela ku tsala xitori xa marito ya 300? A hi mina William Shakespeare mina! Marito ya madzana manharhu! Swi nge pfuki swi herile! Ndzi ta ma tsala ya huma kwihi? Xana ndzi nga ka ndzi nga sunguli hi ku vona Pirates na Chiefs ti tlanga? Ndzi ta sungula loko ntlangu wu hela. Ndza tshembisa!

Tatana: [A teka buku enkwameni wa yena a yi pfula.] Kumbe buku leyi a yi ta ku pfuna. Languta mepe wa miehleketo ebukwini ya wena yo tirhela. Wu hlamusela leswaku u tsala nhlokomhaka ya wena exikarhi na mianakanyonkulu emabokisini. Swa olova! Ringeta mufana wa mina.

DAN: Kambe tatana, ndzi ta tsala hi yini? Ndzi ta sungula hi vito ra mina na xivongo. Se swi ndzi nyika marito mambirhi … ku sale 298 leswaku ndzi heta! Ndzi navela onge ndzi ngo languta ntlangu. Hi swona, hi swona. Ndzi ta ehleketa. Xana ndzi ta tsala hi yini? Mmm.

[Dan a etlela nhloko ya yena yi ri ehenhla ka buku.]

Murunguri a rungula xiphemu xa xitori lexi nga encenyetiwangiki hi swimunhuhatwa.

MURUNGURI: Loko Dan a ri karhi a anakanya, vurhongo byi n'wi khoma hi matimba. A ahlamulela ehenhla kutani hi ku hatlisa xikandza xa yena xi dzima ebukwini, vurhongo byi ku vuyavuyani. A lorha hi ntlangu lowu a lava ku wu hlalela. A lorha a ri exitediyamu xa FNB a tshamile eswitulwini swa le mahlweni endzhaku ka tipala ta Chiefs. A hlalerile hi ku chuha. A lorha ntlawa wa yena wu ri karhi wu dyiwa naswona ku sele ntlhanu wa timinete ntsena leswaku ntlangu wu hela. Muhowisi wa khwita na mutlangi wa le

XIT HL Gr6 B2 TH6.indd 60 2019/10/23 14:26:57

xikarhi a va vavisekile no humesiwa erivaleni. Hi mbitsi, hi loko a tlulela erivaleni. A teka bolo a tlangatlanga hi yona na ku yi fambisa a tsemakanya rivala.

U na rivilo na vuswikoti ku tlula lava a tlangaka na vona. Kutani, hi ku tiyimisela na ku tirhisa tinyama hinkwato ta miri wa yena, Dan a howisa bolo xikan'wekan'we loko va ba xitswiriri xa ku tivisa ku hela ka ntlangu. Xikandza xa Dan xo n'wayitela xi humesiwa etikweni hinkwaro eka thelevhixini. Vaphuweteri va huwelela, "Dan Chabalala wa ha ku howisa bolo!"va tlhela va ku: "hi na nghwazi leyintshwa, Dan Chabalala! Afrika-Dzonga, hi na nghwazi leyintshwa ya ntlangu wa bolo ya milenge!"

[Mana wa Dan a n'wi pfuxa.]

Manana: Dan, pfuka … pfuka! U na ntirhokaya lowu u faneleke ku wu tirha!

DAN: Hmmm? Hii? Xana mi te yini?

Tatana: Dan! Xana u ehleketa leswaku u endla yini? U fanele u heta ntirhokaya wa wena!

Manana: Kumbexana xithongwana xa wena xi ta va xi ku nyike matimba yo heta ntirhokaya wa wena. Xana u lava leswaku ndzi ku pfuna ku kuma nhlokomhaka ya xitori xa wena?

DAN: [A n'wayitela katsongo.] Ee, hi swona, manana. Ndzi swi tiva kahle leswi ndzi lavaka ku tsala hi swona!

A hi tsaleni

Xana u ehleketa leswaku Dan u ta tsala a vulavula hi yini?
Xana Dan a vula yini loko a ku "A hi mina William Shakespeare"?
Xana mbangu wa ntlangu hi wihi (swi humelela kwihi)?
Xana hi swihi swiendlo swinharhu leswi ku vulavuriwaka hi swona eka ntlangu?
1
2
3

XIT HL Gr6 B2 TH6.indd 61 2019/10/23 14:27:03

Phositara ya ntlangu

Naswona eAfrika Dzonga . . ..

Hleka ku kondza timbambu ti vava

U vuyile hi ku rhandziwa hi vanhu!

Tiyetara ya Rixaka ya tinyungubyisa hi ku tivisa nguva ya ***Pippi Longstocking***, xitori xa khomiki ya vana. Yi ta humesiwa hi masiku ya ku wisa ka xikolo ya Paseka, ku suka hi ti 7 Nyenyankulu.

Pippi i nhwana wo titsakela loyi a tshamaka a ri yexe eka **yindlu ya misavu**, a ri na hanci na nkawu leswi a swi ri swifuwana swa yena. Pippi a ri na endlelo ra yena ra misavu, hambi loko vanghana va yena va n'wi nghenisa ekhombyeni! Vana a va rhandza ku hlalela **leswi a swi endla**.

A ri ximunhuhatwa xo rhandzeka naswona vana hinkwavo lava a va n'wi vona a va navela ku fana na yena. Endzhaku ka ntlangu, vana a va tsutsumela elayiburari ku ya kuma buku ya *Pippi Longstocking*.

Hi ku komisa, Pippi u nge n'wi sukeli. ***Pippi Longstocking*** yi ta tlanga eka Tiyetara ya Rixaka ku suka hi ti 7 Nyenyankulu ku fika hi ti 16 Dzivamusoko

3 Junction Avenue, Parktown, Johannesburg.

Hi masiku ya xikolo, yi tlanga exikarhi ka vhiki ku suka hi 09:00 na 10:30.

Hi masiku ya ku wisa ya xikolo, yi tlanga hi Musumbhunuku ku fika hi Mugqivela hi 10:30 na 14:30.

Ku buka hi buloko na mimbhukuto swa kumeka eka swikolo.

Siku:

Dizayina phositara ya ntlangu

Dizayina phositara yo navetisa ntlangu. U nga navetisa "Jabu na N'wanghala" kumbe "Dan, xitlangi xa bolo ya milenge". Anakanya swinene hi ntlangu lowu u nga ta wu navetisa hikuva eka pheji leri landzelaka u ta fanela ku tsala xikiripiti xa wona. U fanela ku katsa:

- Vito ra ntlangu hi maletere lamakulu, lama tikisiweke, ya muhlovo wo vonakala (u fanele u nyika ntlangu vito)
- Ku tlanga vamani eka ntlangu lowu?
- Wu ta tlangeriwa kwihi?
- Masiku na minkarhi ya ntlangu
- Nhlamuselo yo koma ya ntlangu
- Mahungu hi ta mabukelo

Switsundzuxo swo khavisa phositara
- Tirhisa ririmi leri twisisekaka.
- Hambanisa maletere na sayizi ya marito, swibumabumelo na swivulwa.
- Tirhisa mihlovo yo koka mahlo ya vahlayi.
- Dirowa swifaniso kumbe u swi namarheta ku byela vanhu swo tala hi ntlangu.

Languta tiphositara leti endliweke hi vanghana va wena kutani u hlawula leyi u yi tsakelaka swinene. Eka phepha ro tirhela leri landzelaka u ta tsala xikiripiti xa ntlangu.

XIT HL Gr6 B2 TH6.indd 63 2019/10/23 14:27:10

Tsala ntlangu wa wena

A hi tsaleni

Tirha na vadyondzikuloni ku humelerisa ntlangu. Hetisa chati leswaku yi ta mi pfuna ku kunguhata.

Swimunhuhatwa Tsala mavito ya vadyondzikuloni lava va nga ta tlanga xiphemu xin'wana na xin'wana.	Hlamusela ximunhuhatwa.	Leswi ximunhuhatwa xi nga ta ambala swona.	Swimunhuhatwa swi ta vula yini?

Xana swimunhuhatwa i vamani?

Hi ntlawa, bubutsani byongo mavonele lama nga tirhisiwaka eka xitshuriwa hi ku tirhisa mepe wa miehleketo ku xaxameta mianakanyo ya n'wina.

Mbangu wu le kwihi? Hlamusela xivono

Nhlokomhaka

Xana kungu ra xitori hi rihi?

Xosungula

Kutani

Kutani endzhaku

Eku heteleleni

XIT HL Gr6 B2 TH6.indd 64 2019/10/23 14:28:57

Siku:

A hi tsaleni

Pfapfarhuta ntlangu wa wena. Wu hlele kutani u tsala tsalwa ra wena ro hetelela endhawini leyi nyikiweke. Loko u lava ndhawu yin'wana, tsema u hoxa papila ro huma eka buku ya wena ya switoloveto.

	Nhlokomhaka
Mbangu	
Swimunhuhatwa	

XIT HL Gr6 B2 TH6.indd 65 2019/10/23 14:29:17

To tala hi maengeteri na mabumabumeri

Maengeteri ya tala ku hi byela swo tala hi riendli kumbe hi xiendleko. Ya hlamula swivutiso swo fana na: **kwihi? rini? njhani?** kumbe **hikokwalaho ka yini?** Ya hlamusela:

- **Maendlelo/mukhuva** kumbe **leswi swo karhi** swi humelerisaka xi swona: ngopfu, khwatsi, swinene.
- **Ndhawu** kumbe **laha xanchumu** xi humelelaka kona: laha, ekule, endzeni, endzhaku, emahlweni, enambyeni, eGiyani.
- **Nkarhi** kumbe **loko xo karhi xi** humelela: tolo, namuntlha, mundzuku, n'hweti leyi taka.

Khwatihata maengeteri eka swivulwa leswi kutani u tlhela u ba xirhendzevutana maendli. Vula leswaku i riengeteri ra mukhuva, nkarhi kumbe ndhawu.

Vula leswaku i riengeteri rihi
U fambe tolo.	Nkarhi
Mufana u dya khwatsi.	
Yingwe yi na rivilo swinene.	
U tshama eJoni.	
Xinyenyana xi tshama tshama emurhini.	
Va rhandza ku famba swin'we eGiyani.	
U rhandza ku endla ntirhokaya wa yena nimpundzu.	
Kokwana u fike sweswi.	
Kokwana u fikile namuntlha.	
Xinkwa xi le ehenhla ka tafula.	

XIT HL Gr6 B2 TH6.indd 66 2019/10/23 14:29:19

Siku:

To tala hi mabumabumeri

Hi tirhisile mahlawuri loko hi hlamusela swimunhuhatwa exitorini. Mahlawuri ya hlamula swivutiso leswi "xana xi fana na yini?"

Hlaya swivulwa leswi kutani u nghenisa marito lawa tirhisiweke ku hlamusela swanchumu.

Khamba a ri ambarile baji ro tika, xihuku xa wulu na xitumbetaxikandza xa ntima.
Mutlangi wa bolo ya milenge a ambale xikipa xo tshwuka, masokisi yo leha na tikhokho ta xilamula.

baji	xihuku	xitumbetaxikandza	xikipa	masokisi	tikhokho

Tinxaka ta mabumabumeri

Ribumabumeri ra rihlawuri:

vambe	lavanene	vantshwa	yimbisi	timbirhi

Ribumabumeri ra rifuwi:

yin'we	tinharhu	swinharhu	xa hina	ya mina	swo tshwuka

Ribumabumeri ra engetelo:

lava tirhaka	leyi dyiwaka	la tlhariheke	leswi fambaka

Languta mabumabumeri lawa ya khwatihatiweke eswivulweni kutani u ba xirhendzevutana eka riviti kumbe risivi leri bumabumeriwaka. Eka kholomu ya ku hetelela, kombisa muxaka wa ribumabumeri:
Rihlawuri, engetelo, rifuwi.

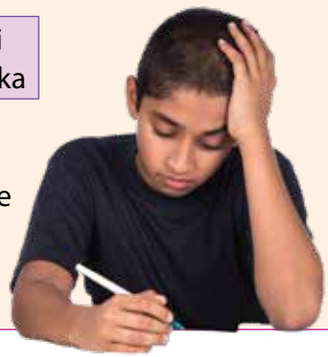

	Rixaka ra ribumabumeri
Solani u dya xinkwa <u>xo basa</u>.	
Vana <u>lavatsongo</u> va yingisela vatswari.	
U xavile tihomu <u>timbirhi</u> epurasini.	
Rhoko <u>yo tshwuka</u> yi sasekile.	
Vana <u>lava hlayaka</u> va pasa.	
Vanhu <u>vambe</u> va amukeriwa hi tintswalo.	
Magezi i buti <u>wa mina</u>.	

XIT HL Gr6 B2 TH6.indd 67 2019/10/23 14:29:20

Ndzi kota ku	😃	😟
hlaya xitshuriwa xa ndzungulo		
hlamula swivutiso swo huma eka xitshuriwa		
tirhisa mabumabumeri ku hlamusela swimunhuhatwa swa xitori		
hetisa mepe wa miehleketo ku rungula xitori nakambe		
tsala xitori xo huma eka mepe wa miehleketo		
hlaya papila ra nkamafundza		
kuma nongonoko wa matirhele yo huma eka papila		
lava marito eka dikixinari no rhekhoda tinhlamuselo ta wona		
hlamula swivutiso swo hlawula nhlamulo leyi nga yona		
tsala papila ra nkamafundza		
tirhisa mepe wa miehleketo ku kunguhata ku tsala papila		
hlaya imeyili		
hlamula swivutiso swo huma eka imeyili		
boxa maviti na mabumabumeri eswivulweni		
tirhisa mabumabumeri emahlweni ka maviti na le ndzhaku ka maviti		
yelanisa marito na vamavizweni va wona		
yelanisa marito na maritofularha ya wona		
tirhisa mahlanganisi		
tirhisa maendli ya nkarhi lowu nga hundza		
tirhisa nkarhi lowu nga hundza na nkarhi lowu taka		
hlaya xitiripi xa khomiki		
bula hi fureme yin'wana na yin'wana ya tikhathuni		
hlamusela fureme yin'wana na yin'wana ya tikhathuni		
tsala swivulwa nakambe ndzi tirhisa marito ya munhu		
nyika mavonele mayelana na swinavetiso		
kunguhata xinavetiso xa thelevhixini no tsala xikiripiti xa xona		
hlamusela mbangu, swimunhuhatwa na nkongomelo wa xinavetiso		
tsala xitori xa tikhathuni		
lungelela swirhangi na swilandzi eka timitsu ta marito		
tirhisa riendli ra nghingiriko na riendli ra xitwisiwo		
hlaya ntlangu		
encenyeta ntlangu		
hlamula swivutiso swo huma eka ntlangu		
hlaya phositara yo navetisa ntlangu		
hlamula swivutiso swo huma eka phositara		
endla phositara ya ntlangu		
tsala ntlangu		
boxa maengeteri ya mukhuva, nkarhi na ndhawu		
boxa maviti na masivi lama bumabumeriwaka		
boxa tinxaka ta mabumabumeri: rihlawuri, rifuwi na riengetelo		

XIT HL Gr6 B2 TH6.indd 68 2019/10/23 14:29:28

Leswi nga endzeni

Nkongomelo wa 7: Leswi swi endlisiwaka xiswona

Kotara ya 4: Mavhiki ya 1 - 4

Mavhiki ya 1 - 2: Landzelela milawu

97 Matlangele ya ntlangu wa HUMA 70
Ku hlaya xitshuriwa xa swiletelo swa matlangele ya ntlangu wa HUMA.
Ku hlamula swivutiso swo huma eka xitshuriwa.

98 Maendlelo ya xinkwa xo katinga xa Xifurwa 72
Ku hlaya rhesipi yo thosita xinkwa.
Ku landzelela ndzandzelelano wa swifaniso no nombora swileriso hi mfanelo.
Ku hlamula swivutiso swa mayelana na rhesipi.
Ku ringanisa swileriso swa rhesipi na swa ntlangu wa HUMA
Ku bula na munghana hi swivulwahava leswi tirhisiwaka eka selulafoni.
Ku tsala xitshuriwa xa swileriso.

99 Ku tsala swileriso na milawu 74
Ku tsala swileriso kumbe milawu tanihi xitirho kumbe ku twisisa milawu ya ntlangu.
Ku boxa maendli eswivulweni.

100 Maengeteri ya nkarhi, mukhuva na ndhawu 76
Ku boxa maengeteri no vula tinxaka ta wona.

101 Xana u tsundzuka yini? 77

102 Ku famba exibakabakeni 78
Nkanelo na ku bvumba loku humaka eka swifaniso.
Ku hlaya xitshuriwa xa swileriso.

103 A hi twisiseni 80
Ku hlamula swivutiso swo huma eka xitshuriwa xa swileriso.
Ku tsala ndzimana mayelana no va muhandzulampfhuka.
Ku tsala posikarata ku hlamuseriwa rendzo ro ya exibakabakeni.

104 Ku tirhisa swivutiso swa inthavhiyu 82
Ku endla mbalango ku tirhisiwa nongonoko wa swivutiso.
Ku tsala mbuyelo wa mbalango.

Mavhiki ya 3 - 4: Ku hlayela ku kuma mahungu

105 Hinkwerhu hi tshama eka pulanete ya misava 84
Ku hlaya xitshuriwa xa mahungu mahungu.
Ku hlamula swivutiso swo huma eka xitshuriwa.
Ku humesa mahungu eka xitshuriwa.

106 Matikonkulu ya nkombo 86
Ku tatisa mavito ya matikonkulu ya nkombo na malwandlenkulu.
Ku tsala mavito eka mepe ku tirhisiwa mahungu lama nyikiweke.

107 Swivutiso hi mepe wa misava 88
Ku tlanga ntlangu wa swivutiso swa mepe wa misava.

108 Mindhavuko yo tala no hambana 90
Ku vutisa swivutiso swa inthavhiyu no rhekhoda tinhlamulo.
Ku dyondza hi tiko rin'wana no kuma tinhlamulo ta swivutiso.
Ku hetisa marito yo siyanana eswivulweni.

109 Ku kuma Sediba 92
Ku hlaya atikili ya phephahungu.
Ku hlamula swivutiso swo huma eka atikili ya phephahungu.
Ku tsala eka dayari leswi humaka eka atikili ya phephahungu.

110 Manana Ples na Little Foot 94
Ku hlaya webusayiti hi tindhawu ta ndzhaka.

111 Ndzhaka ya hina 96
Ku hlamula swivutiso swo huma eka vuxokoxoko bya webesayiti.
Ku endla phositara ku navetisa Ndhawu ya Ndzhaka ya *Cradle of Humankind*.
Ku vumba swivulwa hi maengeteri
Ku dirowa swifaniso ku kombisa nhlamuselo yin'wana ya swivulwa.

112 Ku kunguhata phamfulete 98
Ku endla burochara yo navetisa *Cradle of Humankind*.

XIT HL Gr6 B2 TH7.indd 69 2019/10/23 14:24:00

Matlangele ya ntlangu wa HUMA

Xitshuriwa xa swileriso i yini?

Eka mavhiki mambirhi lama landzelaka u ta langutisa eka xitshuriwa xo lerisa. Xikongomelo xa muxaka lowu wa xitshuriwa i ku hlamusela muhlayi maendlele ya xan'wanchumu. Mahungu ya tlhantlhiwa katsongo, hi magoza yo landzelelana. Xikombiso lexi nga toloveleka xa xitshuriwa xo lerisa i xa maswekelo (rhesipi). Swin'wana swikombiso leswi nga toloveleka swi katsa swileriso swo tirhisa riqingho ra le nyongeni kumbe khomphyuta na milawu ya mitlangu.

A hi hlayeni

Xitshuriwa lexi xa swileriso xi vulavula hi ntlangu lowu wu vuriwaka HUMA. Kongomisa eka swileriso swa matlangele ya ntlangu.

Swilaveko

Bolo ya rhaba yo olova.

Vatlangi va ntlhanu na ku tlula.

Ndhawu ya le handle.

Ko tlangela kona

Ndhawu ya le handle yo tlangela leyi nga ekule na mafasitere na le patwini.

Xikongomelo xa ntlangu lowu

Ku va mutlangi wo hetelela entlangwini: vatlangi lava nyikiwaka maletere va humesiwa entlangwini loko maletere ya tsala rito H-U-M-A.

XIT HL Gr6 B2 TH7.indd 70 2019/10/23 14:24:07

Siku:

Milawu ya ntlangu

1. Mutlangi un'wana na un'wana u fanele ku teka nomboro ya yena ya xihundla ebokisini. Hi ku siyerisana, un'wana u fanele ku vula leswaku i mani a nga ta nyika tinomboro. Xik." mudyondzisi wa wena u ta nyika un'wana na un'wana nomboro ya xihundla."
2. Hlawula mutlangi loyi a nga ta sungula ntlangu. U fanele a teka bolo. Mutlangi loyi a nga na bolo u ta vitaniwa **xona**.
3. **Xona** u ta hoxa bolo emoyeni kutani a vitana nomboro. Mutlangi loyi a nga na nomboro u ta hundzuka **xona** naswona u fanele ku khoma bolo. Vatlangi lavan'wana va fanele ku tsutsuma va baleka.
4. **Xona** u fanele ku huwelela a ku HUMA. Vatlangi hinkwavo va fanele ku yima va nga ninginiki.
5. **Xona** u teka magoza manharhu lamakulu a tshunelela mutlangi wa le kusuhi, kutani a n'wi hoxela bolo emikondzweni ya yena. Mutlangi loyi a hoxeriwaka a nga fanelangi ku ninginika.
6. Loko **xona** o ba mutlangi kumbe mutlangi o ninginika, mutlangi u ta hundzuka **xona** kutani a kuma letere ra **H** (leri yimeleke HUMA). Nkarhi lowu landzelaka loko mutlangi a biwa, u ta kuma letere ra **U** na loko a biwa nakambe u ta kuma letere ra **M** ku kondza a kuma letere ra **A**.
7. Loko mutlangi a kumile maletere hinkwawo **(HUMA)** wa humesiwa entlangwini naswona ntlangu wu ta ya emahlweni a nga ri ku tlangeni.

Ringetani ku tlanga ntlangu ku kambisisa loko milawu yi tirha.

Sweswi hlamula swivutiso leswi mayelana na ntlangu wa HUMA.

Xana hi yihi nhlayo ya le hansi leyi lavekaka ku tlanga ntlangu?

Xana vatlangi va fanele ku endla yini loko xona a vitana "HUMA"?

Xana i tindhawu tihi laha swi nga fanelangiki ku tlanga ntlangu?

Xana hi xihi xifaniso lexi xi fambisanaka na nawu wa 5?

MUDYONDZISI: Nsayino Siku

XIT HL Gr6 B2 TH7.indd 71 2019/10/23 14:24:09

Maendlelo ya xinkwa xo katinga xa Xifurwa

A hi hlayeni

Languta swifaniso kutani u hlaya swiletelo. Landzelela nxaxamelo wa swifaniso kutani u tsala tinomboro eka swileriso hi nxaxamelo lowu nga wona.

Rhesipi ya xinkwa xo katinga xa Xifurwa

Swilaveko

- 2 wa matandza
- 4 wa swilayi swa xinkwa
- Swilepulana swimbirhi swa jamu
- $\frac{1}{4}$ khapu ya masi
- Swimunywana

Maendlelo

- [ ] Katinga swilayi swa xinkwa, u swi hundzuluxela loko swi ri swa burawenti.
- [ ] Totela xikan'we na jamu.
- [ ] Chela mafurha u tata tshaku ra pani yo katinga.
- [ ] Faya matandza u ma hlanganisa xikan'we na masi.
- [ ] Peta matlhelo hinkwawo ya xinkwa eka swihlanganisiwa swa masi.

XIT HL Gr6 B2 TH7.indd 72 2019/10/23 14:24:14

Siku:

A hi tsaleni

Ehleketa hi swibye leswi u nga ta swi tirhisa ku endla xinkwa xo katinga xa Xifurwa. Swi longoloxe.

Sweswi yelanisa swileriso leswi nga le ka rhesipi na swileriso swo tlanga ntlangu wa HUMA.

Xana swileriso leswi swimbirhi swi fana hi ndlela yini?

Xana swileriso leswi swimbirhi swi hambana hi ndlela yihi?

Loko hi nyika swileriso hi tala ku tirhisa marito ya xithekiniki. Languta swibumabumelo…vula yini.

wachi ya alamu		menyu	
betiri ri le hansi		riqingho leri nga hupiwa	
khalendara		lava u va belaka riqingho	
ku leha ka nkarhi wo vulavula		SMS	
nghenisa nomboro ya PIN		khiyilula	
mahungu yo siyiwa eka riqingho		tsala mahungu	

Tsala swileriso swo byela Robbie Robot maendlelo yo rhumela SMS kumbe mayingiselele ya mahungu lama rhekhodiweke eka riqingho.

Hi mina Robbie Robot naswona a ndzi tivi nchumu! Ndzi kombela ku pfuniwa.

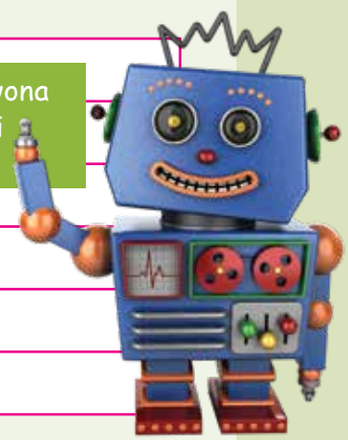

XIT HL Gr6 B2 TH7.indd 73 2019/10/23 14:24:18

Ku tsala swileriso na milawu

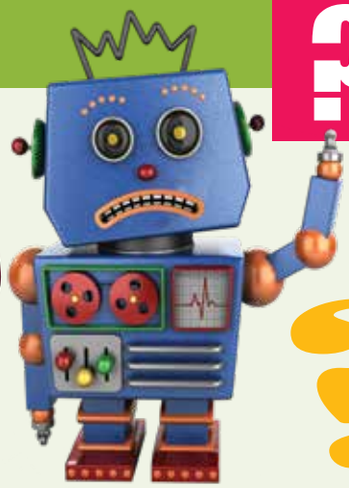

Xana wa tlanga mintlangu?

Xana wa tirhisa riqingho ra le nyongeni?

Xana u tirhisa ayini ya gezi kumbe ketlele?

Xana wa tlanga ntlangu?

Tsala swileriso kumbe milawu yo pfuna Robbie Robot ku tirhisa switirhisiwa swa xithekiniki kumbe ku twisisa milawu ya ntlangu lowu u wu tlangaka.

Milawu na swileriso

Swa: _____

XIT HL Gr6 B2 TH7.indd 74 2019/10/23 14:24:22

Siku:

Swivulwankatsano

Swivulwankatsano swi na maendli mambirhi.

Nkhwatihata maendli eka swivulwa leswi. Kutani hambanisa swivulwa-nkatsano ku huma swivulwa swimbirhi.

Mufana wa khwita hikuva u vaviseke nenge.	
Mufana wa khwita.	Mufana u vaviseke nenge.

Ndzi rhandza rhagibi naswona ndzi rhandza bolo ya milenge.	

Mudyondzisi u pfune n'wana hikuva a nga twisisi.	

Mbyana yi vukurile hikuva makhamba ya tsutsumile.	

Ndzi pfuna manana ku sweka kutani ndzi deka tafula.	

Ndzi endla ntirhokaya wa mina leswaku ndzi ta pasa	

MUDYONDZISI: Nsayino _____ Siku _____

XIT HL Gr6 B2 TH7.indd 75 2019/10/23 14:24:32

Maengeteri ya nkarhi, mukhuva na ndhawu

Xana hi tihi tinxaka ta maengeteri?

Tanihi leswi u swi voneke eka phepha ro tirhela eka rona leri nga hundza, maengeteri yo tala ya ku byela hi mukhuva wa maendlelo, nkarhi lowu swilo swi endliwaka hi wona na ndhawu ya laha swi humelelaka kona. Hi marito man'wana, ya hlamusela mukhuva, ndhawu kumbe nkarhi wa xiendleko.

Languta maengeteri

Riengeteri ra mukhuva ri hlamusela mukhuva lowu xanchumu xi humelelaka hi wona.

Malongoloxelo ya maengeteri

Maengeteri ya hlamula swivutiso swa leswaku kwihi, njhani, rini na hikwalaho ka yini xiendleko xi humelerile.

Riendli	Maendlelo/ mukhuva	Nkarhi	Ndhawu
Nyiko wa hlambela	ngopfu	nimixo	exihlobyeni
Tatana wa hatlisa	swinene	nimadyambu	exitolo
Wanuna wa chayela	khwatsi	nimpundzu	entirhweni

Khwatihata riengeteri eka xivulwa xin'wana na xin'wana kutani u vula leswaku ri hlamusela **maendlelo/mukhuva**, **ndhawu** kumbe **nkarhi** wa xiendleko.

Rixaka ra maengeteri
U vulavulela ehansi ngopfu.	
Hi tshama kwala.	
Hi ta ya eDurban mundzuku.	
U tshamela ku endla ntirhokaya wa yena nimadyambu.	
U famba hi ku nonoka hikuva u tivavisile nenge.	
Khwayere yi yimbelela kahle swinene.	
A ndzi si tshama ndzi dya nyama ekaya.	
Vana va tlangile hi ntsako ephakeni.	
Va vuye ekaya hi bazi.	
Ndzi le ku dyeni sweswi.	
Tolo a ndzi yile edorobeni.	
U yime hi xihatla a hlamula selulafoni ya yena.	
A chuhile kutani a vulavula hi ku hatlisa swinene.	

XIT HL Gr6 B2 TH7.indd 76 2019/10/23 14:24:34

Xana u tsundzuka yini?

A hi tsaleni

Khwatihata maengeteri hinkwawo lawa John a wa tirhisaka eka mbulavulo wa yena. Kutani bana xirhendzevutana eka maendli lawa ya hlamuseriwaka.

Ndzi tlangile ntlangu wo xonga wa bolo ya milenge tolo nimadyambu. A ndzi tsutsuma hi rivilo, ndzi hlasela hi matimba ndzi tlhela ndzi howisa tigolo tinharhu hi ku olova swinene. Katsongo ndzi howisile golo ya vumune. Ndzi tlangile kahle lero mudzaberi a kala a vula leswaku loko ndzo tshamela ku endla switoloveto ko tala ndzi nga va xitlangi xa Bafana Bafana siku rin'wana. Vahlaleri a va huwelela hi ntsako loko ndzi howisa golo. Siku rin'wana ndzi ta va mutlangi wa bolo ya milenge wa phurofexinali. Kumbexana ndzi nga va mukapiteni wa Bafana Bafana!

A hi tsaleni

Sweswi khwatihata mabumabumeri hinkwawo lama Ann a ya tirhisaka eka mbulavulo wa yena.

Xana wa swi tiva leswaku xifuwana xi na yini? Ndzi na pume ro hlamarisa. I xifuwana xa kahle swinene! Xi na tintswalo. Buti wa mina a lava ximanga lexitsongo xa ntima. Swimanganyana swi sasekile swinene kambe pume ri tsakisa ngopfu. Ku phamela rona swa olova naswona i ritsongo lero u nga ri rhwala u fambafamba na rona siku hinkwaro! Van'wana va vanghana va mina va chava pume kambe a ri na khombo. Pume ra mina ri tsakisa ku tlula swifuwana swa van'wana. Loko ndzi kula ndzi lava ku dyondza *Zoology*. Ndzi ehleketa leswaku swihadyana swa milenge ya ntsevu swa hlamarisa.

A hi tsaleni

Sweswi tsala nhlamuselo ya ntlangu lowu u nga wu tlanga kumbe xifuwana lexi u nga na xona. Tirhisa mabumabumeri na maengeteri yo hambanahambana.

TEACHER: Sign _____ Date _____

XIT HL Gr6 B2 TH7.indd 77 2019/10/23 14:24:36

Ku famba exibakababakeni

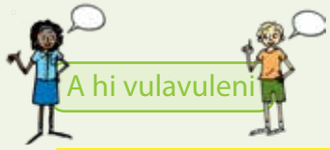

Languta swifaniso leswi nga eka pheji leri kutani u tlhela u hlamusela leswi xitshuriwa xi vulavulaka hi swona. Bulani hi swivutiso leswi na munghana wa wena.

- Xana vanhu va yisa ku yini exibakababakeni?
- Vanhu lava va vuriwa yini?
- Xana vahandzulampfhuka va ambala yini loko va famba exibakababakeni?
- Xana wa swi tiva leswaku hikokwalaho ka yini va ambala mpahla yo karhi?

Sweswi hlaya swileriso swa ku ambala swiambalo swa le xibakababakeni.

1 Xo sungula vahandzulampfhuka va ambala nchumu wo fana na xirhangiso xo leha. Xi endliwile hi rhekerhe leyi nga na machubu ya rhabara leyi rhungeleriweke eka xona. Mati ya kota ku khuluka hi machubu lawa ku endlela leswaku vahandzulampfhuka va titwa va horile tanihi leswi ku hisa ka mimiri ya vona ku nga kotiki ku huma loko vo kala va tipfalela endzeni ka tisudi ta vona ta le xibakababakeni.

2 Muhandzulampfhuka loyi a landzelaka u ambala xiyenge xa le hansi xa sudu, leyi endliweke hi xiphemu xin'we - xo tiya xo bumbula na tibutsu leti khomaneke na xona. Emisaveni vahandzulampfhuka va fanele ku ganama ehansi ku kota ku ambala maburuku ya vona. Empfhukeni va ambala va ri karhi va papamala emoyeni.

3 Vahandzulampfhuka va papamala emoyeni va ndzundzela eka xiphemu xa le henhla xa swiambalo swa vona. Xiphemu xa le henhla i xiphambati xo tiyela lexi nga na mavoko lawa ya petsekaka hi ku olova. Nhloko ya muhandzulampfhuka yi humelela hi nhamu ya xingwavila xo endliwa hi nsimbhi laha mavoko ya nga humaka kona na magilavhu ya khomaka kona. Xiphemu lexi xa mpahla ya le xibakababakeni xa tika swinene loko xi ri eka pulanete. Xi nyika moya lowo tenga, mati, fene na tibetiri.

4 Loko vahandzulampfhuka va ri endzeni ka mpahla leyi, un'wana wa vona u sala endzeni ku pfuna ku khomanisa swiambalo leswi swin'we. Va nga si ambala magondolo, vahandzulampfhuka va ambala swihuku leswi nga na swipikara swa xiyanimoya etindleveni na timakhirofoni leti ti humelelaka emahlweni ka milomu ya vona leswaku va kota ku vulavurisana na ntlawa hinkwawo.

XIT HL Gr6 B2 TH7.indd 78 2019/10/23 14:25:02

5 Leswi hinkwaswo swi teka tiawara ti nga ri tingani. Kambe eku heteleleni, va va va tilulamiserile ku ambala magondolo na magilavhu yo ka ya nga tivikani. Va lunghisa tikepisi ta vona no nwaya tinhompfu ta vona ro hetelela. A va nga swi koti ku endla swilo leswi nakambe ku fikela loko ntirho wa vona wa le xibakabakeni wu hela.

6 Muhandzulampfhuka loyi a ri ku pfuneni u suka eka xipfalamoya kutani a ya pfala nyangwa. Endzeni ka tisudi ta vona letikulu, vahandzulampfhuka vambirhi va tata xindhawana. Va yima va ri vambirhi timinete titsongo eka moya wo pfaleka, moya wu ri karhi wu huma. Va kota ku twa tindleve ti pfuleka loko va ha yimele geji ya ntshikelelo wa moya yi kombisa leswaku moya wu humile.

7 Eku heteleleni va nga pfuna kutani va humela exibakabakeni. Va nga si papamala va huma eka xipfalelamoya, vahandzulampfhuka va khweketa tiwayere to lala exikarhi ka tisudu ta vona na xibamubamu. Tiwayere leti ti endla leswaku vahandzulampfhuka va nga phaphamali va ya ekule na xibamubamu.

8 Ku papamala va ya exibakabakeni ku endla leswaku va hundzuka vanhu va tisathelayiti. Va rhendzeleka hi misava. A va lavi xibamubamu, hambileswi swi nga swa nkarhinyana, hikuva tisudu ta vona ta le xibakabakeni ti na moya wo ringanela na betiri ya gezi yo va hlayisa leswaku va nga hanya ku ringana kwalomu ka tiawara ta nkombo. Ku tlhela ku va na ximhandzana xa swakudya na bege ya mati endzeni ka gondolo. Va ya eka ndhawu yo veka mindzwalo endzeni ka xibamubamu. Leyi i ndhawu leyi switirho leswi swi lavekaka ku kota ku tirha exibakabakeni swi vekiwaka kona, eka bokisi lerikulu ra switirho. Va susa switirho leswi va swi lavaka va swi khweketa eswisutini kumbe emahlakaleni ya mavoko ya vona, va karhala hikuva ku fambafambisiwa kun'wana na kun'wana loku va ku endlaka ku vula ku susumetana na xiphemu xo karhi xa xibamubamu hi le ndzeni. Loko se wu ri nkarhi wo va va ya hlangana nakambe na ntlawa hinkwawo endzeni ka xibamubamu, endzhaku ka tiawara to karhi va ri ehandle, vahandzulampfhuka va papamala va tlhelela endzeni ka xipfalamoya. Kambe hambileswi va nga va ka va karhele, va yimanyana va languta xifaniso xa misava na mpfhuka va nga si pfala nyangwa exibakabakeni.

(Xihlovo: PIRLS 2006 Assessment framework and Specifications – atikili yo huma eka Risem, S & Okie, S. 1991.)

XIT HL Gr6 B2 TH7.indd 79 2019/10/23 14:25:26

A hi twisiseni

1. Xana atikili leyi yi vulavula hi yini?

A	Hikokwalaho ka yini vahandzulampfhuka va tirha hi vambirhimbirhi?
B	Xana xibamubamu xi fana na yini?
C	Hikokwalaho ka yini vahandzulampfhuka va ya eka mixini exibakababakeni?
D	Xana swi njhani ku tirha exibakababakeni?

2. Xana hi xihi xivangelo xin'we lexi nga endla leswaku vahandzulampfhuka va ya ehandle ka xibamubamu?

A	Ku lunghisa
B	Ku kota ku valanga misava
C	Ku beriwa hi moya
D	Ku va na mavonavona

3. Xana hikwalaho ka yini vahandzulampfhuka va ya ehandle hi vambirhimbirhi?

A	Leswaku va ta kota ku pfunana
B	Leswaku va ta tshama swin'we
C	Leswaku va nga phaphamali va famba
D	Leswaku va kota ku tiphina

4. Xana machubu ya tirhabara endzeni ka tisudi ta le xibakababakeni ya va pfunisa ku yini?

A	Ya va pfuna ku kota ku vulavula na ntlawa
B	Ya va nyika moya lowo tenga
C	Ku va pfuna ku va va tshama va khomanile
D	Ya va titimerisa

5. Xana i nchumu wihi lowu sivelaka vahandzulampfhuka exibakababakeni ku hahela ekule loko va ri ehandle ka xibamubamu?

A	Tiphaketi ta tibetiri
B	Tibutsu ta xibakabaka
C	Tiwayere leto lala
D	Ku khomana hi mavoko

6. Xaxameta swiphemu swa sudu ya le xibakababakeni ku ya hi ndlela leyi vahandzulampfhuka va ambarisaka xiswona. Tirhisa tinomboro ku suka eka 1 ku fika eka 4.

	Xiphemu xa le henhla xa sudu
	Gondolo
	Xiphemu xa le hansi
	Xirhangiso xa rhekerhe

Ku ya hi atikili leyi, hi kwihi ku hambana lokukulu exikarhi ka ku va endzeni ka xibamubamu na ku va laha misaveni?

Hikwalaho ka yini vahandzulampfhuka va ambala mpahla yo ya exibakababakeni loko va ri ehandle ka xibamubamu? Nyika tinhlamuselo timbirhi leti humaka eka atikili.

Hikwalaho ka yini swi teka vahandzulampfhuka tiawara to hlaya ku tilunghisela ku ya ehandle ka xibamubamu?

XIT HL Gr6 B2 TH7.indd 80 2019/10/23 14:25:27

Siku:

Xana hikokwalaho ka yini xiphemu xa le henhla xa miri xi ri na nkoka eka sudu ya le xibakabakeni?
Xana hikokwalaho ka yini mutsari a vula leswaku vahandzulampfhuka "va tinwaya tinhompfuro hetelela" va nga si nghena exibakabakeni?
Titeke u lava ku va muhandzulampfhuka. Vula xilo xin'we lexi u nga xi tsakelaka na xin'we lexi u nga xi tsakeriki mayelana na ku va muhandzulampfhuka. Hlamusela leswaku hikokwalaho ka yini.
Lexi ndzi xi tsakelaka na leswaku hikokwalaho ka yini:
Lexi ndzi nga xi tsakeliki na leswaku hikokwalaho ka yini:

Rhumela vandyangu kumbe vanghana va wena posikarata u ri exibakabakeni u va byela leswi ku nga xiswona.

XIT HL Gr6 B2 TH7.indd 81 2019/10/23 14:25:29

Ku tirhisa swivutiso swa inthavhiyu

Xana hi swi kumisa ku yini leswaku munhu u rhandza kumbe a nga rhandzi xin'wana? Ndlela yin'wana i ku va inthavhiyuwa kutani u va vutisa leswi va titwisaka xiswona mayelana na munhu kumbe xanchumu. Inthavhiyu ya muxaka lowu yi fanele ku lulamiseriwa, handle ka swona hi nga rivala swivutiso leswi hi faneleke ku swi vutisa kumbe hi nga vutisa swivutiso swo hoxeka. Hi fanele hi tsala swivutiso leswi hi nga ta swi tirhisa eka inthavhiyu. Tirhisa swivutiso leswi nga laha hansi ku kuma leswi vanghana va wena va ehleketaka swona hi xikolo na leswi va lavaka ku swi cinca. Xivutiso xo hetelela xi ri " swin'wana". Laha u fanele ku nghenisa xivutiso xin'wana na xin'wana lexi u xi tsakelaka kambe xi fanele ku yelana na leswi swi lavisisiwaka. Kombela vanghana vambirhi ku hlamula **ina** kumbe **e-e** eka swivutiso leswi.

Tsala ntsengo wa nhlayo ya migwajulo.

Ndzavisiso mayelana na ku cinca sisiteme ya xikolo

Vekela gwaju eka **ina** kumbe xihambano eka **e-e** eka tikholomu leti nga le kusuhi na swivutiso.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	Ntsengo wa va ina	Ntsengo wa va e-e.
1. Hi fanele ku ambala xin'wana na xin'wana lexi hi xi lavaka loko hi ta exikolweni, ku nga ri yunifomo ntsena.												
2. Hi fanele hi va na mintlangu xikolo xi nga si nghena ematshan'wini yo va na yona loko xikolo xi huma.												
3. Siku ra xikolo ri fanele ri engeteriwa leswaku ntirhokaya wu ta ka wu nga bohi.												
4. Xikolo xa rimbewu rin'we xa antswa ku ri na xikolo xa vafana na vanhwanyana.												
5. Vana va fanele ku va na xiave eka ku endla milawu ya xikolo.												
6. Swin'wana												

Tsala leswi u swi kumeke eka inthavhiyu eka tafula leri:

Tafula ra 1: **Leswi kumiweke eka ndzavisiso mayelana na ku cinca sisiteme ya xikolo**

Tatisa leswaku i vanghana vangani lava pfumelelanaka na:						
	Ku tshika ku ambala yunifomo	Mintlangu nimpundzu	Ku engeteriwa ka nkarhi wa xikolo	Xikolo xa rimbewu rin'we	Ku va na xiave eka ku endla milawu	Swin'wana

XIT HL Gr6 B2 TH7.indd 82 2019/10/23 14:25:32

Siku:

A hi tsaleni

Sweswi tsala xiviko hi leswi u swi kumeke. U fanele ku tsala swivulwa swimbirhi eka xivutiso xin'wana na xin'wana.

Xivutiso xa 1: Xana vanghana va wena va pfumerile leswaku va fanele ku ambala xin'wana na xin'wana lexi va xi lavaka loko va ya exikolweni?

Xivutiso xa 2: Xana vanghana va wena va ehleketise ku yini hi mintlangu ya loko xikolo xi nga si nghena?

Xivutiso xa 3: Xana vanghana va wena va pfumerile leswaku siku ra xikolo ri engeteriwa leswaku va nga ha vi na ntirhokaya?

Xivutiso xa 4: Xana vanghana va wena va tsakela vana va xinuna na vaxisati va nghena swin'we kumbe va tsakela xikolo xa vana va rimbewu rin'we?

Xivutiso xa 5: Xana vanghana va wena va pfumerile leswaku va fanele ku va na xiave eka ku endla milawu ya xikolo?

Xivutiso xa 6: Xana hi xihi xivutiso "xin'wana" lexi u xi vutiseke?

Xana vanghana va wena va ehleketile yini hi xivutiso lexi u nga xi vutisa laha henhla?

Sweswi leswi u nga swi kuma leswaku vanhu va ehleketa yini hi swilo leswi, hi kwihi ku cinca loku u vonaka ku fanerile ku endliwa mayelana na sisiteme ya xikolo?

XIT HL Gr6 B2 TH7.indd 83 2019/10/23 14:25:38

Hinkwerhu hi tshama eka pulanete ya misava

A hi hlayeni

Hinkwerhu hi vanhu emisaveni. Hi tshama hinkwako, emadorobeni lawa ku taleke vanhu na le swidorobanini. Hi tshama etindhawini to basa hikwalaho ka gamboko na le swihlahleni swa rihlaza. Hi tshama emananga, ematlhelo ka tintshava na le swihlaleni elwandle.

Hi na mihlovo yo hambanahambana. Van'wana va hina hi na nhlonge yo vonikela ku fana na ku tlhava ka dyambu esaveni. Van'wana hi na nhlonge ya buraweni lowo dzika ku fana na chokoleti leyi fuweke. Van'wana va hina hi na nhlonge ya pinki wo fana na xiluva xa rhozi, muhlovo wa tilo loko dyambu ri pela. Mahlo na misisi swa hambana na swona. Hi na mahlo ya wasi, mahlo ya buraweni, mahlo yo kwalala kumbe mahlo ya rihlaza. Misisi ya hina i yo tshwuka, buraweni, ntima kumbe yo basuluka. Yi nga va yo ololoka kumbe yo songana.

Hi ta hi swiyimo hinkwaswo na tisayizi. Van'wana va komile kasi van'wana va lehile. Van'wana va larile kasi van'wana va nyuherile. Hi na tindlela to tala ta vutomi na ku pfumela ni mahanyelo lawa ya hambaneke. Hi rhandza swakudya swo hambana. Hi aka tindlu ta hina ku hambana. Hi huma eka mindyangu yo hambana, mintlawa yo hambana, tinxaka to hambana na mindhavuko yo hambana.

Kambe hi tikuma hi fana hi tindlela to tala ta nkoka. Hinkwerhu hi lava swakudya leswaku hi ta dya. Hinkwerhu hi lava ku hlayiseka, ku tshama ka kahle na ku tsaka. Hinkwerhu hi lava rirhandzu na vunghana. Hinkwerhu hi rhandza swilo swo saseka.

Naswona hinkwerhu hi vandyangu lowukulu wun'we – ndyangu wa vanhu va kwalomu ka 7 wa mabiliyoni. Hinkwerhu hi na vakokwa va vakokwana van'we. Ina, hi vanhu va pulanete ya misava naswona hinkwerhu hi tumbuluke kwala Afrika-Dzonga.

(Xihlovo: *World book: Childcraft, vol 8:7*)

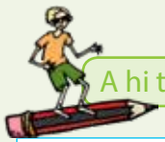

A hi tsaleni

Mutsari u vule tindhawu ta nkombo to hambana ta laha vanhu va tshamaka kona. Longoloxa tindhawu leti.t

Vula swilo swa mune leswi mutsari a vulaka leswaku hi hambanile hi swona.

Xana hinkwerhu hi fana hi ndlela yihi?

XIT HL Gr6 B2 TH7.indd 84 2019/10/23 14:25:41

Siku:

A hi hlayeni

Vanhu hinkwavo va lava swakudya, swiambalo na ndhawu yo tshama eka yona. Kambe a hi dyi swakudya swo fana. A hi ambali swiambalo swo fana. A hi tshami eka tindlu to fana. Mindyangu ya hina yi hambanile na yona.

Chloe i Mueskimo. U na malembe ya 12. U tshama en'walungwini wa Canada. Yena na ndyangu wa ka vona va tshama endhawini yo titimela swinene emisaveni naswona va ambala swiambalo leswi swi endliweke hi madzovo ya swiharhi leswaku va ta kufumela. Va dya mafurha ya tinkavangaheti, nyama ya bere na ya tisili. Mafurha yo nona ya swakudya leswi ya endla leswaku mimiri ya vona yi kufumela. Khale Vaeskimo a va tshama etindlwini leti endliweke hi ayisi leti vitaniwaka *igloos* na le matendeni lawa ya endliweke hi madzovo ya swiharhi. Namuntlha va tshama etindlwini leti ti kufumetiweke.

John u tshama eNghilandi. U na 13 wa malembe hi vukhale. U sungule ku ya exikolweni loko a ri na 3 wa malembe. U rhandza ku dya nhlampfi na machipisi. U ambala yunifomo naswona u ya exikolweni hi bayisikiri hi ximumu. Wa penga hi bolo ya milenge.

Ruth u tshama eIsrael, eka *kibbutz*, leyi ku nga muxaka wun'wana wa purasi. Ruth u na 11 wa malembe. Eka kibbutz, vana na vatswari a va tshami ndhawu yinwe. Vatswari va tshama endlwini ya vanhu lavakulu kasi vana va tshama endlwini ya vana. Ruth u nghena xikolo epurasini a tlhela a dya swakudya swa ninhlekani exikolweni.

Adil wa malembe ya khumenharhu yena u tshama eMalaysia emakaya. Emakaya lawa ku na yindlu yin'we ntsena. Yindlu leyi yi vuriwa yindlu yo leha naswona yi nga va kaya ra mindyangu yo fika eka 50. Mindyangu yi hlawula murhangeri wa yindlu ya vona leyikulu.

Kwi u na 7 wa malembe. U tshama emananga ya le Botswana. I wa rixaka ra Vasan. Tata wa yena u hlota swiharhi swa nhova leswaku va ta kuma swakudya. Kwi u ta ya exikolweni xo boda loko a kurile. Sweswi u dyondza hi ndhavuko wa vona hi ku yimbelela na switori leswi ndyangu wa ka vona wu n'wi byelaka swona.

Kofi wa malembe ya khumen'we yena u tshama emakaya ya le Ghana. U tshama endlwini leyi vuriwaka Ashanti na mana wa yena na mana wa mana wa yena. Eka yindlu leyi, Kofi u vitana vaxisati hinkwavo "manana", vana vona va vuriwa vabuti na vasesi.

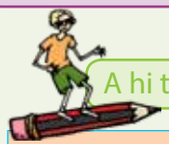

A hi tsaleni

Tatisa tafula leri hi ku tirhisa vuxokoxoko lebyi u byi kumeke loko u hlaya.

Vito na malembe	Tiko	Ndhavuko wa yena

Matikonkulu ya nkombo

Languta mepe emakumu ka buku leyi kutani u tata mavito ya matikonkulu ya nkombo na malwandlenkulu.

Mintila ya xihingakanyi leyi kombisiweke emepeni wo anakanyiwa hi leyi hi yi tirhisaka ku kuma tindhawu emisaveni. Mintila ya xihingakanyi yi famba ku suka evuxeni ku ya fika evupeladyambu, kasi mintila yo leha yi suka *eNorth Pole* ku fika *eSouth Pole*. Kutani mintila ya hingakanyana.

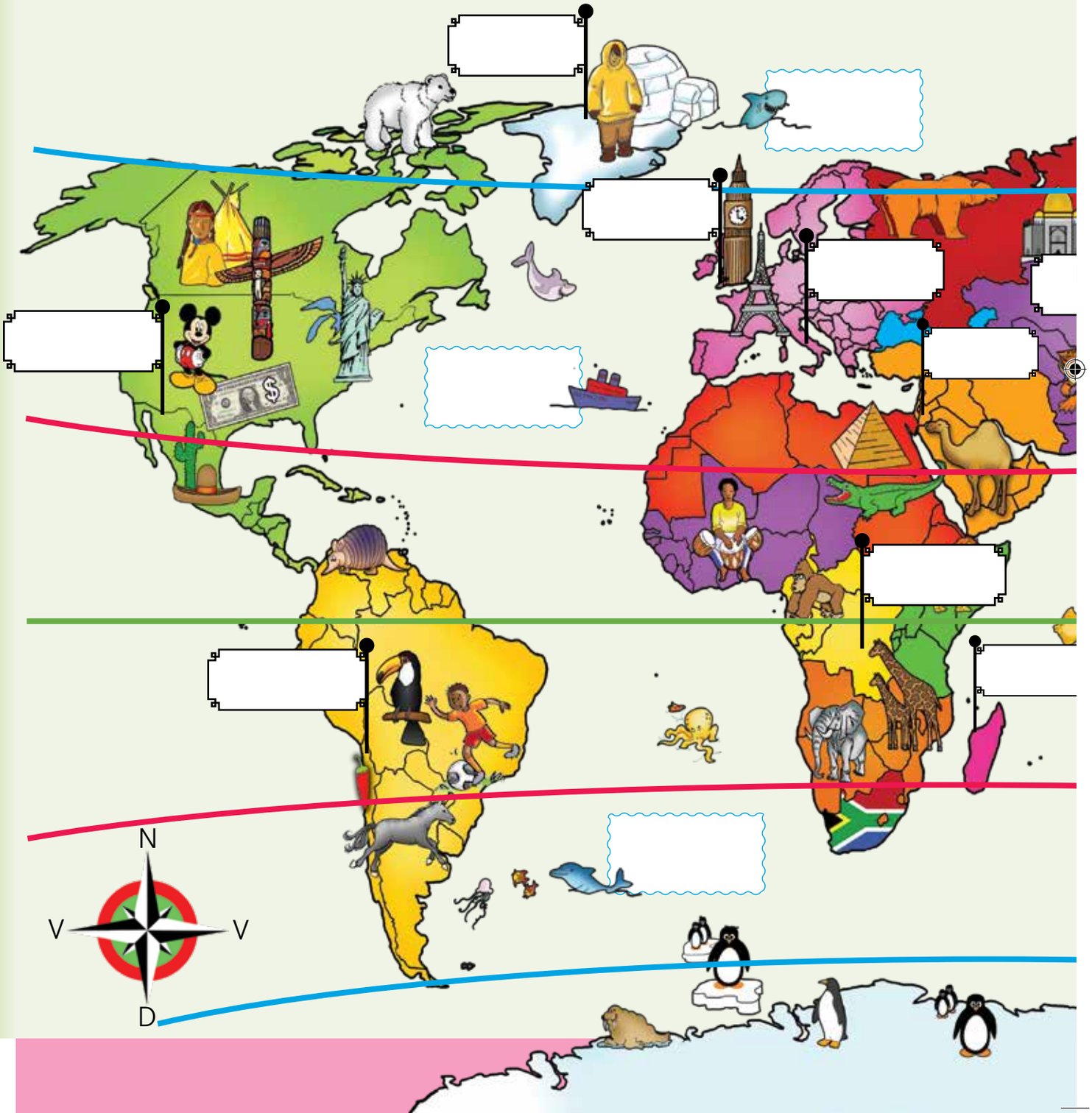

XIT HL Gr6 B2 TH7.indd 86 2019/10/23 14:25:54

Siku:

Tsala mavito emepeni hi ku tirhisa vuxokoxoko lebyi nga laha hansi.

Ekhweyitara i ntila wo anakanyiwa exikarhi ka misava.
Tiropiki ya Cancer yi le ka 23°en'walungu wa Ekhweyitara.
Tiropiki ya Capricorn yi le ka 23° edzongeni wa Ekhweyitara.
Ndzhendzhewuti wa Arctic wu kwalomu ka 66°en'walungu wa Ekhweyitara.
Ndzhendzhewuti wa Artarctic wu kwalomu ka 66° edzongeni wa Ekhweyitara.

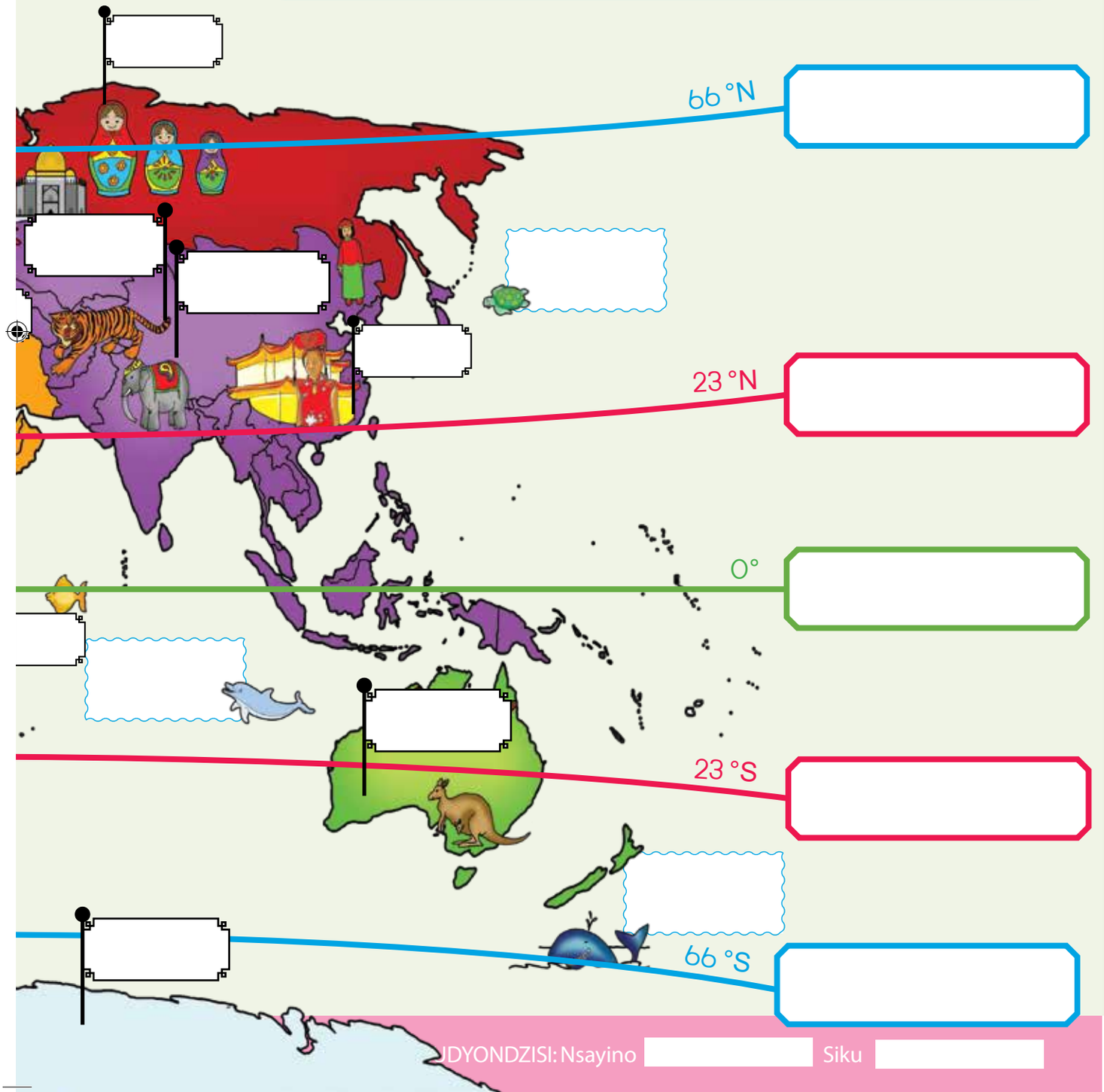

UDYONDZISI: Nsayino Siku

XIT HL Gr6 B2 TH7.indd 87 2019/10/23 14:25:59

Swivutiso hi mepe wa misava

HETA

29 Vula tiko leri kumekaka edzongeni wa Afrika.

30 Hi yihi ndlopfu leyi yi nga na tindleve letintsongo?

31 Hi rihi lwandle lerikulu leri u faneleke ku ri tsemakanya hi xikepe loko u ta eAfrika-Dzonga?

32 Xana hikokwalaho ka yini Somalia yi vuriwa rimhondzo ra Afrika?

28 Xana kaya ra "Mickey Mouse" hi rihi?

27 Xana u ehleketa yini? Tiphengwini ti tshama eAntarctica ntsena?

26 Xana ku na matiko mangani eSouth America?

25 Xana ku na matiko mangani eAfrika?

24 Xana lwandlenkulu ra Atlantic na ra India ya hlangana kwihi edzongeni?

23 Mali ya le Yuropa yi vitaniwa yini?

22 Hikokwalaho ka yini bere ya pholi yi nga gwitsili? Hikokwalaho ka yini tiphengwini ti nga gwitsili?

21 Xiya *igloo* eGreenland. Xana yi endliwe hi yini?

20 Xana u nga kombisa leswaku evuxeni hi kwihi?

19 Xana u nga kombisa leswaku en'walungu hi kwihi emepeni?

18 Hi rihi lwandle lerikulu leri u faneleke ku ri tsemakanya hi xikepe?

17 Xana u nga kombisa leswaku edzongeni hi kwihi?

XIT HL Gr6 B2 TH7.indd 88 2019/10/23 14:26:09

Siku: _____

Tlanga ntlangu lowu na munghana wa wena. Hoxela khoyini ehenhla. Loko yo wa hi nhloko, u famba tindhawu timbirhi. Loko yi wa hi ncila u famba ndhawu yin'we ku ya emahlweni. Languta emepeni ku kuma tinhlamulo.

1. Xana u tshama etikweni rihi?
2. Vula vito ra tiko rin'we ra le Afrika.
3. Xana va vulavula ririmi rihi eChina?
4. Vula mavito ya swiharhi swimbirhi swa le Australia.
5. Xana va vulavula ririmi rihi eAustralia?
6. Xana xihondzo xa Eifel xi kumeka kwihi?
7. Vula xin'we xa swiharhi leswikulu swa ntlhanu eAfrika.
8. Tiphiramidi u nga ti kuma kwihi?
9. Xana va tirhisa mali ya muxaka wihi eUSA?
10. Xana hi xihi xinyenyana xa rixaka xa Afrika-Dzonga?
11. Xana hi wihi ntsindza wa United States of America?
12. Xana hi wihi ntsindza wa Brazil?
13. Xana hi wihi ntsindza wa Namibia?
14. Xana hi rihi tiko lerikulu emisaveni hinkwayo hi vunavi?
15. Hi rihi tiko leri nga na vanhu vo tala?
16. Xana u nga komba leswaku evupeladyambu hi kwihi?

MUDYONDZISI: Nsayino _____ Siku _____

XIT HL Gr6 B2 TH7.indd 89 2019/10/23 14:26:16

Mindhavuko yo tala no hambana

Sweswi u ta tiendlela vulavisisi hi wexe.

Etikweni ra Afrika-Dzonga hi na mindhavuko na vukhongeri lebyi hambanaka na bya wena. Vutisa munhu swivutiso leswi nga etafuleni laha hansi kutani u tsala tinhlamulo eka kholomu ya le xineneni.

Xana i vamani va khongelaka?	
Xana va khongela kwihi?	
Xana va khongela kangani?	
Xana va na maendlelo, mikhuva na magandzelelo ya njhani?	
Xana vanhu va ambarisa ku yini eminkhubyeni leyi?	
Xana vavanuna na vavasati va khongela swin'we?	

Hlawula tiko rin'we kutani u dyondza swo tala hi rona hi ku kuma tinhlamulo ta swivutiso leswi landzelaka.

Xana tiko leri ri le kwihi, ri le ka tikonkulu rihi? Fungha tiko leri emepeni.	
Xana hi yihi mintolovelo yin'wana?	
Xana hi byihi vuxokoxoko byin'wana lebyi tsakisaka lebyi u nga byi kumaka?	

XIT HL Gr6 B2 TH7.indd 90 2019/10/23 14:26:22

Siku:

Marito yo kombisa ku siyanana

A hi tsaleni

Jim

Jabu

Ajay

Hetisa swivulwa leswi landzelaka.

Jim u na swiluva swo tala.
Jabu u na swiluva swo _____.
Ajay u na swiluva swo _____.

Buruku ra Jim ri lehile.
Buruku ra Jabu ri _____.
Buruku ra Ajay ri _____.

Bongi

Pam

Dumi

Bongi u lehile.
Pam u _____.
Dumi u _____.

Bongi u na buku leyikulu.
Pam u na buku _____.
Dumi u na buku _____.

Ndzi na mali yitsongo.
Gavaza u na mali _____.
Hatlani u na mali _____.

Makuwa lama ya nandziha.
Makuwa lamo ya _____.
Makuwa lamaya ya _____.

Lawa i marito man'wana lama u faneleke ku ma tsundzuka.

tirha	tirhanyana	tirha ngopfu
dyana	dyananyana	dyana swinene
tlula	tlulanyana	tlula swinene
kukula	kukulanyana	kukula swinene

MUDYONDZISI: Nsayino _____ Siku _____

XIT HL Gr6 B2 TH7.indd 91 2019/10/23 14:26:45

A hi hlayeni

MAHUNGU YA VANA

Jaha ra xikolo (9) ri thumba munhu wo sungula

15 Mhawuri 2008

CRADLE OF HUMANKIND, Afrika-Dzonga - Matthew Berger, wa malembe ya kaye, a tsutsuma endzhaku ka mbyana ya yena, Tau, ebyanyini byo leha laha Maropeng, siku rin'wana nimpundzu. U phijiwile hi ntsandze kutani a wela ehenhla ka swikumiwa swa akhiyoloji. "Tatana, ndzi kumile fosili". Matthew a huwelela tata wa yena, Dokodela Lee Berger, loyi a ri eku laveni ka marhambu ya vakokwa va vakokwa va hina ku ringana malembe ya 20 lama hundzeke.

Xihlangi, Matthew, a xi khomile marhambu ya mufana lawa a ya lehile ku ringana 1,27 wa timitara, loyi a ri nkulunyana eka Matthew hi malembe matsongo loko a lova. Loko dokodela Berger a yile ku ya vona leswi Matthew a n'wi vitanela swona, u hlamarile ku vona jaha ra yena ri khomile rhambu ra nkolo wa hominidi.

Tirhisa swiangi swa xikwere [tani hi leswi] loko u lava ku engetela marito ku hetisa leswi hlamuseriweke hi vanhu.

"A ndzi swi kholwangi! Ndzi titwe ndzi khomiwa hi nsululwana" ku vula dokodela Berger endzhaku ka nkarhi. "Katsongo ndzi file [hi ku hlamala]".

Dokodela Berger na valavisisikulobye vo huma eYunivhesiti ya Witwatersrand eJoni, ku suka kwalaho va kumile marhambu yo talanyana ya nkongotlo wa mufana, ku katsa na marhambu ya yena ya xipalapala. Va ehleketa leswaku yena ni ndyangu wa ka vona a va lavana na mati na leswaku swiharhi swin'wana leswi a swi hlotana na vona swi va susumetele emakumu ka rigiyagiya, laha ku sukela kona va nga wela emuhochweni wa le xikarhi ka 30 na 45 wa timitara hi ku enta kutani va lova.

Dokodela Berger na ntlawa wa yena wa van'wasayense va vula leswaku marhambu lawa ya kombisa leswaku mufana loyi a ri wa rixaka ra hominidi. Tihominidi i vakokwana va vakokwa va vanhu na maxaka man'wana ya vanhu.

Van'wasayense va thye rixaka leri Sediba (leri nga rito ra Xisuthu leri vulaka xihlovo kumbe xiseluselu). Rixaka leri a ri famba ri ololokile hi milenge ya rona yo leha kambe ri tlhela ri khandziya mirhi. A ri ri na meno lamatsongo na xivumbeko xa xikandza xa ku fana na vanhu va ximanguvalawa, kambe milenge ya rona a yi ri ya xikhale na byongo lebyitsongo ngopfu. Tidyondzo ta van'wayense ti komba leswaku rixaka ra Sediba ri hanyile eka malembe ya kwalomu ka 1,78 wa mamiliyoni ku fika eka 1,95 wa mamiliyoni lama hundzeke.

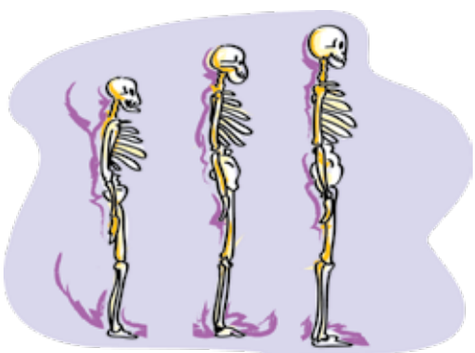

XIT HL Gr6 B2 TH7.indd 92 2019/10/23 14:26:56

Siku:

A hi tsaleni

Xana mufana na mbyana ya yena va thumbile yini?
Xana hi swi tivisa ku yini leswaku tata wa yena a hlamarile? Xana a hlamarisiwa hi yini?
Xana tifosili i yini?
Xana Sediba swi vula yini? Xana u ehleketa leswaku hikokwalaho ka yini va thye tifosili leti vito ra Sediba?
Xana rixaka ra Sediba a ri fana na vanhu hi ndlela yihi?
Xana rixaka ra Sediba ri hambane na vanhu hi ndlela yihi?

Titeke u ri Matthew Berger wa malembe ya kaye. Tsala eka dayari leswi humeleleke hi siku leri.

Eka Dayari Siku:

Namuntlha a ndzi famba na mbyana ya mina Tau

XIT HL Gr6 B2 TH7.indd 93 2019/10/23 14:27:01

Manana Ples na Little Foot

Hi hanya emisaveni leyi yi nga le ku cinceni minkarhi hinkwayo. Minkarhi yin'wana ku cinca ku vangiwa hi ntumbuluko, ku fana na ku ninginika ka misava na ku fambafamba ka malwandle. Kambe ku onha kun'wana ku endliwa hi vanhu, hi ku thyakisa milambu na malwandle xikan'we na ku onha swihlahla swa mpfula. Leswi hinkwaswo swi endla leswaku hi lahlekeriwa hi swin'wana leswi vana va hina swi nga endlekaka leswaku va nga swi voni ku fana na swihlahla swa mpfula kumbe swiharhi swo saseka ku fana na yingwe ya Bengal, leswi nga ekhombyeni ro herisiwa. Hi fanele hi sirhelela ndhavuko wa hina leswaku hi ta kota ku hlayisela vana va hina na vatukulu va hina va mundzuku.

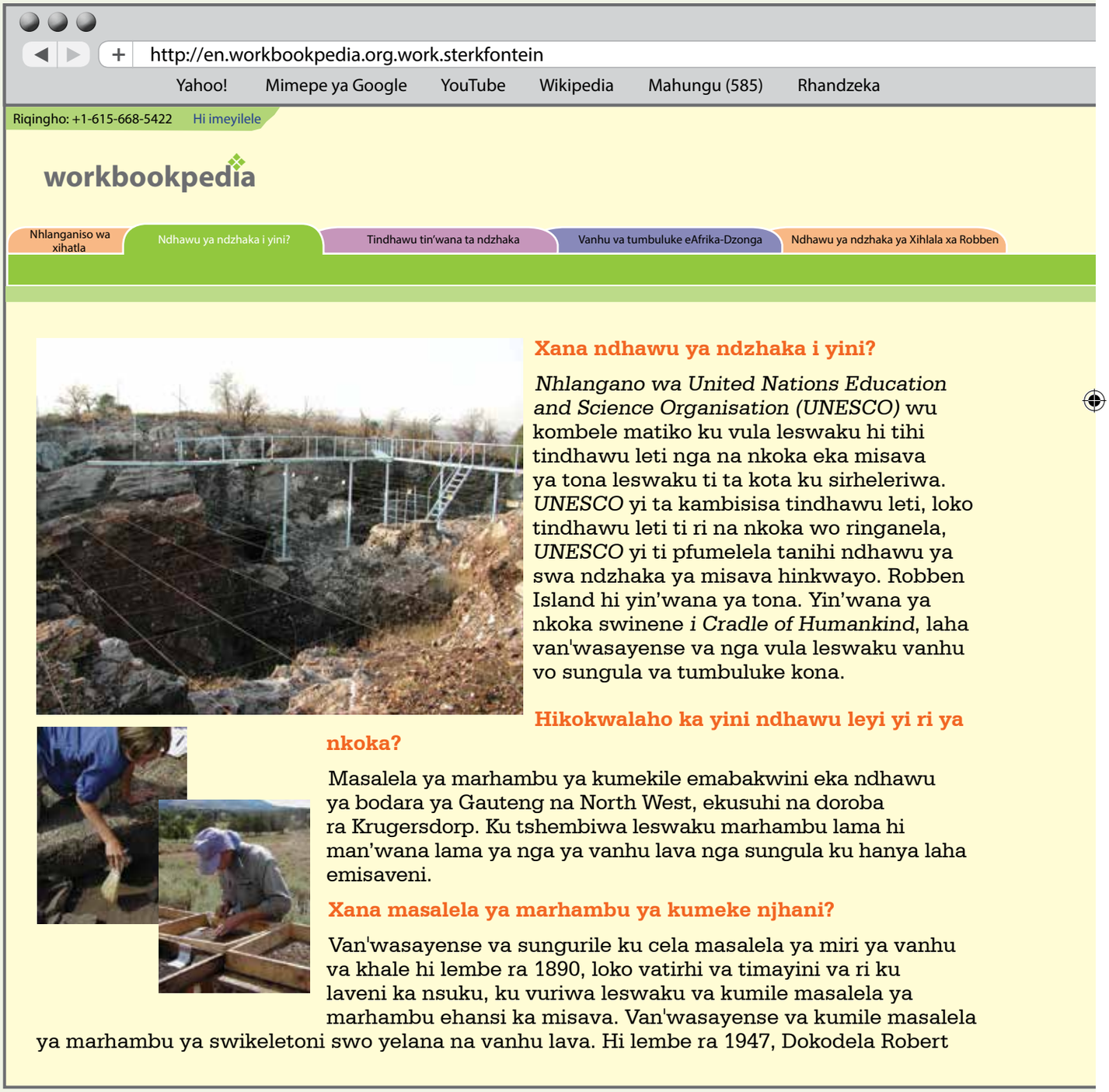

Xana ndhawu ya ndzhaka i yini?

Nhlangano wa United Nations Education and Science Organisation (UNESCO) wu kombele matiko ku vula leswaku hi tihi tindhawu leti nga na nkoka eka misava ya tona leswaku ti ta kota ku sirheleriwa. *UNESCO* yi ta kambisisa tindhawu leti, loko tindhawu leti ti ri na nkoka wo ringanela, *UNESCO* yi ti pfumelela tanihi ndhawu ya swa ndzhaka ya misava hinkwayo. Robben Island hi yin'wana ya tona. Yin'wana ya nkoka swinene *i Cradle of Humankind*, laha van'wasayense va nga vula leswaku vanhu vo sungula va tumbuluke kona.

Hikokwalaho ka yini ndhawu leyi yi ri ya nkoka?

Masalela ya marhambu ya kumekile emabakwini eka ndhawu ya bodara ya Gauteng na North West, ekusuhi na doroba ra Krugersdorp. Ku tshembiwa leswaku marhambu lama hi man'wana lama ya nga ya vanhu lava nga sungula ku hanya laha emisaveni.

Xana masalela ya marhambu ya kumeke njhani?

Van'wasayense va sungurile ku cela masalela ya miri ya vanhu va khale hi lembe ra 1890, loko vatirhi va timayini va ri ku laveni ka nsuku, ku vuriwa leswaku va kumile masalela ya marhambu ehansi ka misava. Van'wasayense va kumile masalela ya marhambu ya swikeletoni swo yelana na vanhu lava. Hi lembe ra 1947, Dokodela Robert

XIT HL Gr6 B2 TH7.indd 94 2019/10/23 14:27:04

Siku:

Dikixinari ya mina

Marito lamantshwa

google

Xana ndhawu ya ndzhaka i yini?

Lava

Broom u kumile xipalapala xa munhu wa xisati, xo yelana na vanhu lava vitaniwaka *Plesianthropustransvaalensis* emabakwini ya Sterkfontein.
Vanhu va kume swi va tikela ku tsundzuka vito leri kutani va nyika xipalapala lexi vito ra: Manana Ples.

U hanyile rini?

Manana Ples u hanyile eka mamiliyoni ya malembe lama ya nga hundza, ku nga si thumbiwa ndzilo kumbe switirhisiwa swa nsimbhi swi nga si endliwa. Van'wasayense va tshemba leswaku masalela ya marhambu (hominidi) hi vona vakokwa va vakokwa va vanhu va sweswi na leswaku rixaka ra vanhu ri tumbuluke endhawini yona leyi. Hikokwalaho yi vitaniwaka *Cradle of Humankind*.

Hi byihi vuxokoxoko lebyi hi nga na byona bya vanhu vo sungula vo huma eAfrika?

Hi lembe ra 1995, n'wasayense un'wana, Ronald Clarke, u thumbhile masalela ya marhambu man'wana eka ndhawu yona yaleyo. Xikeletoni lexi xi vitaniwile Little Foot, hikuva loko van'wasayense va cela xikeletoni lexi, marhambu ya nkondzo ya vile yo sungula ku kumiwa. Hikokwalaho ka nkoka wa ku thumbiwa loku, *UNESCO* yi tiyisisile ndhawu leyi nga etlhelo ka mabaku ku va ndhawu ya ndzhaka ya misava hi lembe ra 2000.

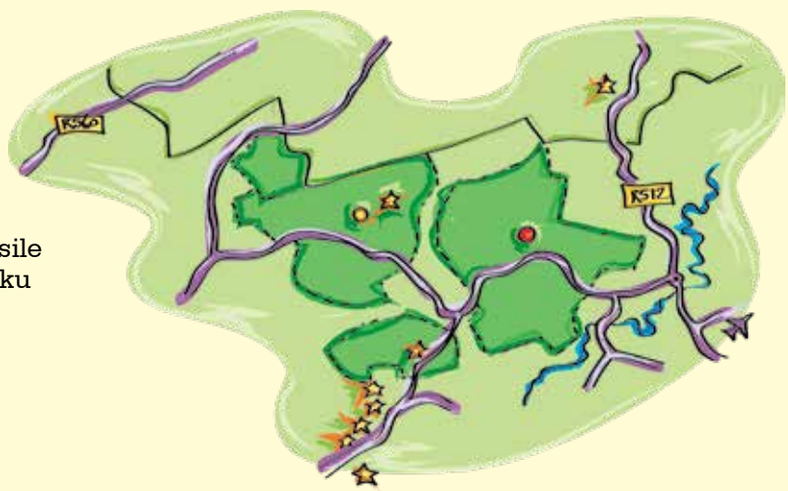

XIT HL Gr6 B2 TH7.indd 95 2019/10/23 14:27:07

Ndzhaka ya hina

Bula hi swivutiso leswi na munghana wa wena kutani mi tsala tinhlamulo eka swivandla leswi nyikiweke.

Xana ndhawu ya ndzhaka i yini?
Xana hikokwalaho ka yini ***Cradle of Humankind*** yi ri ya nkoka eka hina vanhu va Afrika-Dzonga?

Tlhela u hlaya atikili ya phephahungu hi Matthew Berger na xiviko xa inthanete xa *Cradle of Humankind* kutani u endla phositara yo navetisa **ndhawu ya *Cradle of Humankind***.

Dizayina phositara. Phositara ya wena yi fanele ku endla vanhu leswaku va navela ku endzela *Cradle of Humankind* kutani tirhisa marito yo kucetela na swifaniso.

XIT HL Gr6 B2 TH7.indd 96 2019/10/23 14:27:10

Siku:

To tala hi ririmi ...

A hi tsaleni

Eka swivulwa leswi landzelaka khwatihata maengeteri. Tlhela u boxa na muxaka wa riengeteri:

Nimixo ndzi ta nwa tiya
Ndzi ta sungula ku sweka ninhlekani
Ndzi ta n'wi ba swinene
Ndzi rhandza ku hlaya tibuku ngopfu
Loko xikolo xi pfarile ndzi etlela nivusiku
N'wana u yimile ehenhla ka tafula
Ndzi ta endzela eDurban
Mpfula yi nile nan'waka

Swivulavulelo

Swivulavulelo i matirhiselo ya ririmi hi ndlela yo ka yi nga kongomi.
Swivulavulelo swi sungula hi 'Ku'
Xik: Ku ba matsanya
Ku tshama u tata ndhawu
Yelanisa swivulavulelo leswi landzelaka na tinhlamuselo ta swona:

Swivulavulelo	
Ku andlala magoz	
Ku ba xifuva	
Ku ba nhloko	
Ku banana hi rhanga ro hisa	
Ku dya marhambu ya nhloko	
Ku bata njiya	

Tinhlamuselo	
Ku ehleketa	
Ku kanganyisa	
Ku tsutsuma	
Ku wa	
Ku rivala	
Ku holova	

XIT HL Gr6 B2 TH7.indd 97 2019/10/23 14:27:11

Ku kunguhata phamfulete

Tsema pheji leyi yi nga langutana na leyi kutani u yi petsa ku dizayina burochara ya khadi ra Z. Tumbuluxa burochara ku navetisa *Cradle of Humankind*.

U ta fanela ku hlaya pheji ra webe u ta kota ku hlengeleta vuxokoxoko. Pheji ra le mahlweni ri fanele ku kombisa ndhawu ya sayiti na xivulwahava kumbe xilogene lexi kokaka rinoko. Eka tipheji letin'wana dirowa xifaniso u tlhela u hlamusela leswi va nga ta swi vona.

Tsundzuka ku tsala adirese ya ndhawu, mali yo nghena na minkarhi yo sungula:

- adirese ya sayiti,
- mali yo nghena na
- minkarhi yo nghena.

1 Dizayina khavhara ya le mahlweni.

2 Tsala vuxokoxoko lebyi faneleke.

3 Tsala vuxokoxoko lebyi faneleke.

4 Tsala vuxokoxoko lebyi faneleke.

5 Tsala vuxokoxoko lebyi faneleke.

6 Nyika vuxokoxoko bya wena bya adirese na tinomboro ta tiqingho.

XIT HL Gr6 B2 TH7.indd 98 2019/10/23 14:27:14

XIT HL Gr6 B2 TH7.indd 99 2019/10/23 14:28:45

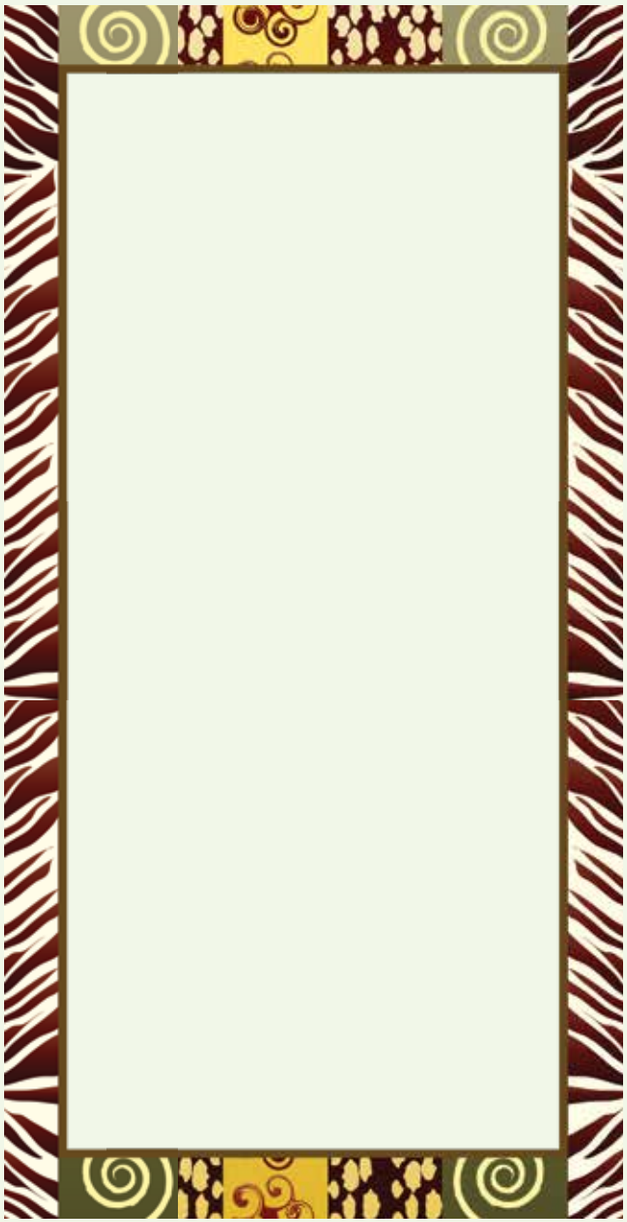

5

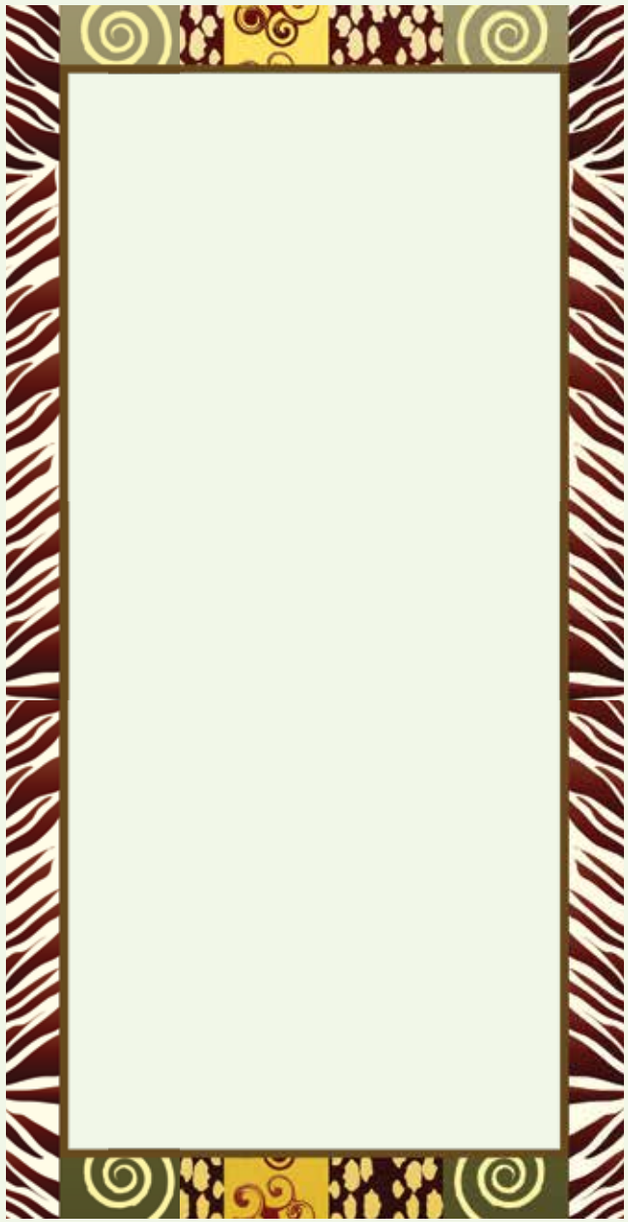

PHEJI RA LE NDZHAKU: vuxokoxoko byo angarhela tanihi nomboro ya wena ya riqingho, adirese ya wena na adirese ya wena ya imeyili.

6

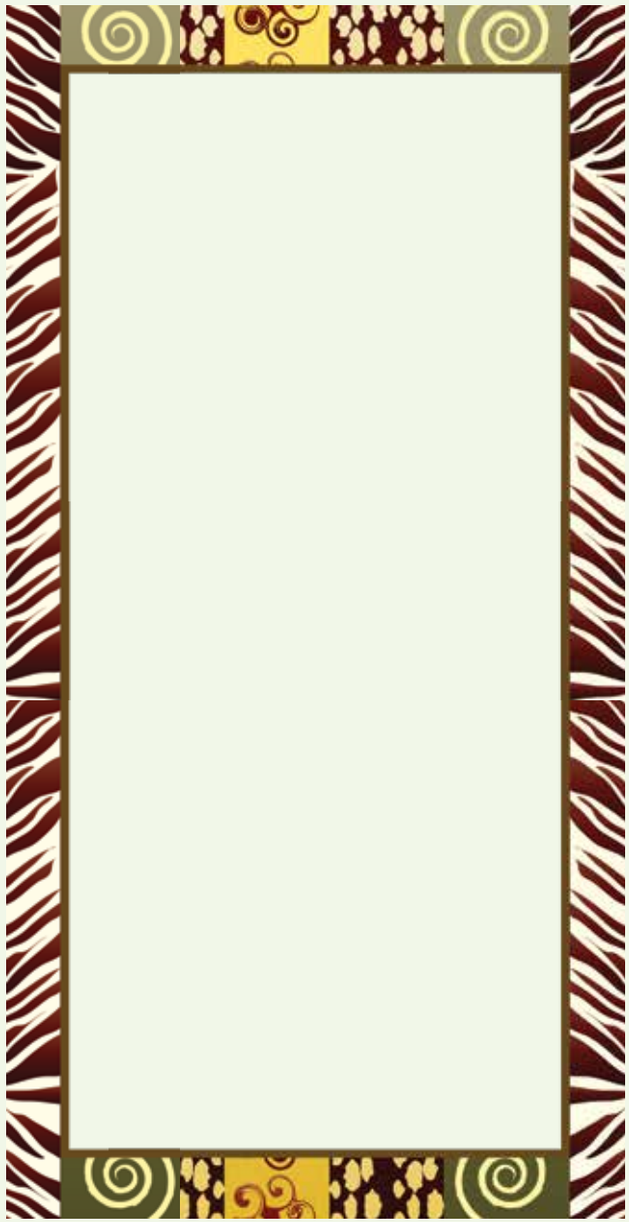

PHEJI RA LE MAHLWENI: Petsela emahlweni

1

2

3

4

Lesiwi nga endzeni

Nkongomelo wa 8: Vanhu, tindhawu na vutlhokovetseri

Kotara ya 4: Mavhiki ya 5 - 8

Mavhiki ya 5 - 6: Nkarhi wa xitori

113 Xiharhi xa layiburari 102
Ku hlaya xitshuriwa xa ndzungulo.
Ku bula hi swivutiso swo huma eka ndzimana.

114 I mani loyi a dyaka tibuku ta hina? 104
Ku hlaya xitshuriwa xa ndzungulo.
Ku bula hi mahetelelo yo hambana ya xitshuriwa.
Ku tumbuluxa mahetelelo ya xitori no encenyeta.
Ku tsala mahetelelo yo hlawuleka ya xitshuriwa.

115 Vhiki ra tibuku 106
Ku hlamula swivutiso swo huma eka xitshuriwa xa vhiki ra tibuku.
Ku tsala eka dayari ku hlamuseriwa xitshuriwa.
Ku tsala swivulwa eka tlhelo ra nandzulo.

116 Ku tsala xitori xa wena 108
Ku tirhisa mepe wa miehleketo ku kunguhata ku tsala xitori ku langutiwa swimunhuhatwa, kungu, mbangu na swiendleko.

117 Vana va ya ekhempeni 110
Ku hlaya xitshuriwa xa ndzungulo.
Ku boxa vamavizweni eka xitshuriwa.

118 Rivonavona ra le nhoveni 112
Ku hlamula swivutiso swo huma eka xitori lexi humaka eka phepha ro tirhela leri hundzeke.
Ku yelanisa swivulwa ku kombisa xivangelo na mbuyelo.
Ku hlanganisa swivulwa hi ku tirhisa mahlanganisi.
Ku tsala ndzimana ya nhlamuselo hi rivonavona ra le khwatini.

119 Ku va bofu a swi ndzi sivelangi 114
Ku hlaya tsalwavutomi.
Ku longoloxa swiendleko leswi vuriweke eka tsalwavutomi.
Ku tsala mavito ya vona va tirhisa chati ya maletere ya bureyili.

120 Ku languta ririmi 116
Ku yelanisa maendli na swifaniso leswi faneleke.
Ku boxa maendli, mabumabumeri ya engetelo na mapfunamaendli.
Ku boxa tinhlamuselo ta swivuriso.

Mavhiki ya 7 - 8: Vutlhokovetseri bya vana

121 Phunyuka, ximanga xo hlamarisa 118
Ku hlaya xitlhokovetselo.
Ku encenyeta xitlhokovetselo.
Ku boxa marito lama nga na yelano wa mipfumawulo eka xitlhokovetselo.
Ku lava marito eka dikixinari no tsala tinhlamuselo ta wona.

122 Ku ehleketa hi ximanga xo hlamarisa 120
Ku hlayela xitlhokovetselo ehenhla.
Ku hlamusela ximanga.
Ku hlamula swivutiso swo huma eka xitlhokovetselo.
Ku tsala xitlhokovetselo hi xiharhi xa vona lexo tlhariha.

123 N'waxigqhoko xo tshwuka na N'wamhisi 122
Ku hlaya xitlhokovetselo.
Ku hlamula swivutiso swo huma eka xitlhokovetselo.
Ku encenyeta xitlhokovetselo.

124 Tilimeriki 124
Ku hlaya tilimeriki.
Ku hlamula swivutiso swo huma eka tilimeriki.
Ku tsala tilimeriki ta vona.

125 Ku tiphina hi vutlhokovetseri 126
Ku hlaya xitlhokovetselo.
Ku hlamula swivutiso swo huma eka xitlhokovetselo.

126 I lembe lerintshwa 128
Ku hlaya xitlhokovetselo.
Ku hlamula swivutiso swo huma eka xitlhokovetselo.
Ku hlamusela leswi va swi dyondzeke na leswi va humeleleke eka swona exikarhi ka lembe.
Ku hlamusela tipulani ta vona ta lembe leri taka.

XIT HL Gr6 B2 TH8.indd 101 2019/10/23 14:24:24

Xiharhi xa layiburari

Loko u nga si hlaya

- Languta swifaniso na tinhlokomhaka kutani u ringeta ku bvumba leswi xitshuriwa xi nga ta vulavula hi swona.
- Hlaya hi ku hatlisa u ri karhi u valanga pheji ku vona leswi nga ta swi hlaya.

Loko u ri karhi u hlaya

- Pimanisa ku bvumba ka wena na leswi u swi hlayeke.
- Loko u nga twisisi xiyenge xo karhi, tlhela u xi hlaya hi ku nonoka. Xi hlayele ehenhla.

A hi hlayeni

"Ku ta va Vhiki ra Tibuku ku nga ri khale!," ku vula Manana Maharaj. Tumi na vana va tlilasi va tshamile naswona va languteka va tsakile. Vhiki ra Tibuku swi vula **mimphikizano**, ku ya elayiburari edorobeni na switori swo tala.

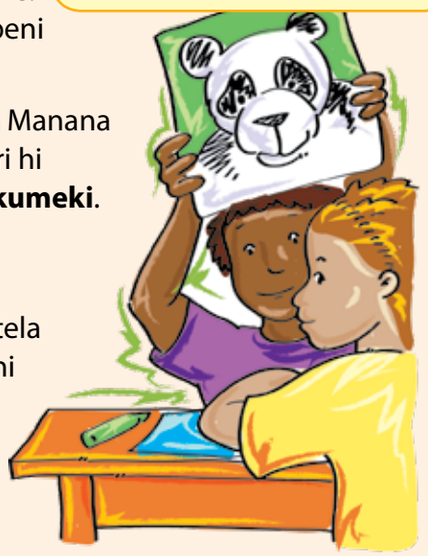

"Nkongomelo wa Vhiki ra Tibuku ra lembe leri i swiharhi," ku vula Manana Maharaj. "Kutani hi ta fanela ku dirowa tiphositara no tsala switori hi swiharhi leswi dlayiwaka na leswi swi **nyamalalaka swi nga ha kumeki**. Tsundzukani leswaku hi vulavurile hi swona eka vhiki leri nga hundza." A kombetela swifaniso swin'wana ekhumbini.

"Swiharhi swin'wana swi le **khombyeni** hikuva vanhu va swi hlotela voya bya swona," ku vula Tumi, loyi a tivaka swilo swo tala. "Nkarhi wun'wana swa fa hikuva a swi kumi swakudya leswi faneleke."

"Ina Tumi, leswi u swi vulaka hi swona," ku vula Manana Maharaj. "Kutani n'wina vana, sungulani ku ehleketa hi tiphositara na switori swa n'wina hi tinxaka leti ta swiharhi."

Vana van'wana va dirowile tipanda na tibere. Van'wana va dirowile timhelembe na tiyingwe. Van'wana va dirowile dodo na *quagga*. Kambe vunyingi bya vona ku katsa na Tumi, va tsarile hi dayinasoro. Ku nga ri dayinasoro ya khale, kambe yin'wana yo hlawuleka. Va tsarile hi *iguanodono* leyi va dyondzeke hi yona eka vhiki leri nga hundza.

Tumi u tsundzukile kahle xifaniso xa xiharhi lexi. A xi ri na milenge yo koma ya le mahlweni na ncila wo koma wu tlhela wu **bumbula**. Eminkondzweni a xi ri na swikunwana swa ntlhanu swo bumbula. A xi ri na tintiho ta ntlhanu eka voko rin'wana na rin'wana na khudzu ro dziva. *Iguanadono* a yi dya swimilana – na xin'wana na xin'wana lexi endliweke xi huma eka swimilana.

Swikolo hinkwaswo emugangeni swi vile na xiave eka Vhiki ra Tibuku elayiburari ya le dorobeni. Vana va hetile mavhiki yo hlayanyana va endla no penda tiphositara leti a ti fanele ku rhumeriwa elayiburari.

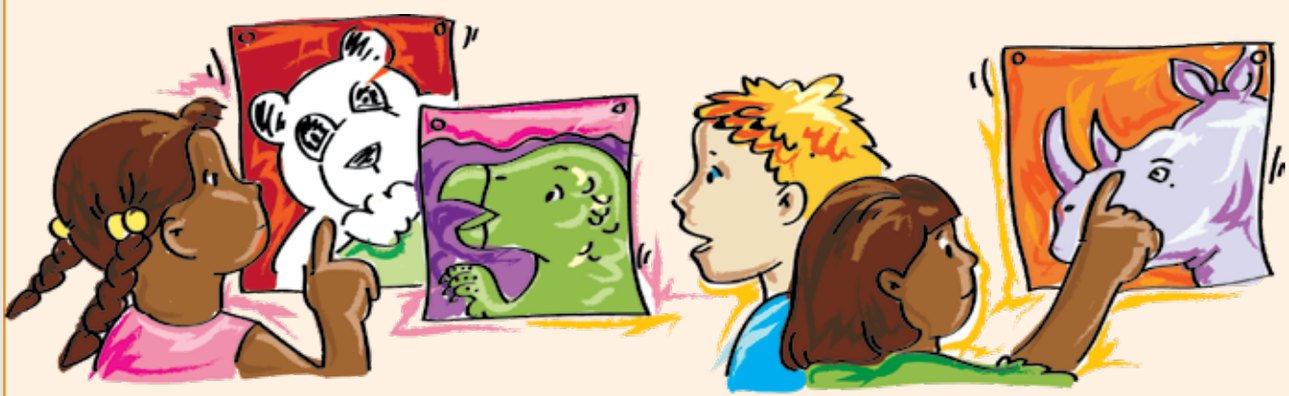

XIT HL Gr6 B2 TH8.indd 102 2019/10/23 14:24:28

Siku:

Dikixinari ya mina

Marito lamantshwa

Loko siku ra ku kombisa tiphositara na switori elayiburari ri fika, vana va tlilasi ya Tumi va khandziyile bazi ra xikolo kutani va famba. A ri ri siku ro titimela ku tlhela ku ba moya.

Loko vana va fika, xilo xo sungula lexi vana va xi endleke a ku ri ku lava tiphositara ta vona.

"Hi leyi ya mina!" ku vula Tumi. A yi ri ya dayinasoro leyi n'wayitelaka yi ri na xiluva enon'wini wa yona, ku kombisa leswaku a yi ri dayinasoro leyi dyaka swimilana.

"Hi lexi xitori xa mina xo vulavula hi bere ya *polar*!" ku vula Anna.

"Leswi ndzi swi tsaleke hi mhelembe hi leswi!" ku vula Thami hi ku tinyungubyisa.

Loko vana hinkwavo va fikile, Manana Motha wa mulayiburari u te, "Ndzi mi khomele xihlamariso."

Vana hinkwavo va tshamile ehansi va lava ku tiva xihlamariso lexi va nga ta byeriwa hi xona.

Rivanti ri pfulekile kutani ku nghena bere ya *polar* yi ambarile xinorobaji xo saseka, yi landzeleriwa hi nghala na panda. "Swa hanya! Ku huwelela n'wana un'wana. "E-e," ku vula un'wana. "Swi lo ambexiwa. I vanhu va nga lo ambala hi ndlela leyi."

Bere ya *polar* yi cinilenyana yi tlhela yi tlulatlula yi ya hala na hala. Yi tlhele yi rhendzeleka yi qhavula vana hinkwavo.

A hi vulavuleni

- ❖ Xana mi na Vhiki ra Tibuku exikolweni xa n'wina? Ri njhani?
- ❖ Tumi u nyika swivangelo swimbirhi swa leswaku hikwalaho ka yini swiharhi swi fa. Hi swihi swiharhi swa kona?
- ❖ Xana dodo na *quagga* a swa ha ri kona kumbe i swiharhi leswi nga ekhombyeni ro herisiwa swi nyamalala? Xana ma swi tiva leswaku swi langutekisa ku yini?
- ❖ Xana Tumi u rhandzile yini hi Vhiki ra Tibuku?
- ❖ Hi rihi vito ra dayinasoro leyi a yi tiviwa hi vana?
- ❖ Xana nghala i xiharhi lexi nga nyamalalaka? Hikwalaho ka yini u vula sweswo?
- ❖ Marito lama dzwihatiweke ya vula yini? Bula na munghana wa wena.

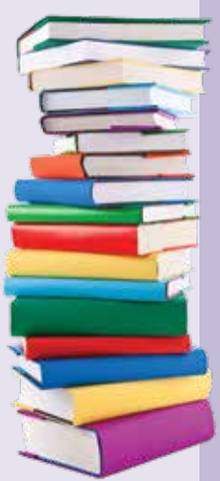

XIT HL Gr6 B2 TH8.indd 103 2019/10/23 14:24:34

I mani loyi a dyaka tibuku ta hina?

A hi hlayeni

Manana Motha a a lava ku sungula ku hlaya xitori loko rivanti ri pfuleka kutani ku nghena xivumbiwa xin'wana, xi ri karhi xi yisa nhloko ya xona ya magegetsu hala na hala.

"Leswi swi kahle!" Ku vula un'wana wa vadyondzisi. "Lexi i xambalo xo saseka ku tlula hinkwaswo!"

"Yoo, vonani!" ku vula vana. "I *iguanadono*."

"E!" ku vula Manana Motha. "Dayinasoro!" A hlamarile hikuva a nga tsundzuki a odarile xiambalo xa dayinasoro.

Dayinasoro yi tlulatlulela laha vana a va ri kona wonge hi loko yi lava munhu un'wana. Kutani yi vona Tumi loyi a tshamile endzhaku. Yi tlulela eka yena yi fika yi n'wi qhavula. "Xewani!" ku vula Tumi.

Vana hinkwavo a va lava ku qhavulana na dayinasoro, kutani yi fambile yi rhendzeleka na vona yi va qhavula hi voko ra yona ro khwaxa kutani yi wela ehansi yi ba hi vurhongo. Tumi u ringetile ku byela Manana Motha hi dayinasoro kambe a lava leswaku a yima ku fikela loko a hetile ku hlaya xitori xa bere ya *polar*.

Iguanodono yi hanyile kwalomu ka 130 wa mamiloyini ya malembe lama hundzeke, yi dya swimilana yi tlhela yi va na ntiko wa 2 000 kg, loko yi yimile ku suka ehansi ku fika exisutini yi lehile kwalomu ka 3 wa timitara kasi ku fika ehenhla yi lehile 6 ku fika eka 10 wa timitara. Vito ra yona ri huma eka ra nkwahle leri hi Xinghezi ku nga *iguana* hikuva a yi ri na meno yo fana na ya nkwahle.

Tumi a nga swi koti ku yingisela xitori hikwalaho ka mpfumawulo wo chavisa lowu a wu huma eka xiharhi lexi. Dayinasoro a yi ba mantonoro. Mpfumawulo wu ya ehenhla wu twakala swinene. Hinkwavo va hundzuluka va lava ku vona.

"Mi nga n'wi tekeli enhlokweni," ku vula Manana Motha.

Xitori xi hela dayinasoro ya ha etlele. Vana hinkwavo va yima va sungula ku languta tibuku. Manana Motha a kombisa vana van'wana buku ya swinyenyana loko a twa rito endzhaku ka yena. A yi ri nhloko ya xikolo.

"Ndzi khomeleni," ku vula nhloko ya xikolo.

"A ndzi fanele ku va ndzi hatlile ndzi fika. Xana swi fambe kahle? Ndza swi vona leswaku swiambalo swi fikile."

"Kambe," ku vula Manana Motha a hlamarile, "loko ku nga ri n'wina endzeni ka xiambalo xa dayinasoro, ku nga va ku ri mani?"

XIT HL Gr6 B2 TH8.indd 104 2019/10/23 14:24:59

Siku:

Dikixinari ya mina

Marito lamantshwa

"Ndzi ringetile ku mi byela," ku vula Tumi. "Ndzi swi tivile leswaku a hi munhu loyi a ambale hi ndlela leyi."

"Xii!" Ku vula un'wana a kombetele xiyenge xa tixelufu ta tibuku. Dayinasoro a yi ri ku dyeni ka buku leyi vitaniwaka *Malwandle na Milambu ya Misava*.

Tumi u ringetile ku hlamusela. "I *iguanodono,*" a byela Manana Motha. "Ti dya swimilana kasi maphepha ya huma eka mirhi futhi mirhi i swimila. Lexi hi xona xivangelo xo rhandza phepha."

Vana va hlalerile dayinasoro loko yi dya Kavanyisa ka Ntsevu ka buku yo vulavula hi malwandle. "Yoo," ku vula Manana Motha, "leswi a hi swona". Dayinasoro yi vona nhulu ya tibuku tintshwa. Tikhavhara a ti tiyile ti tlhela ti hatima. Yi phorhetela, yi phorhetela, buku yi nyamalala exikarhi ka tinhlaya ta dayinasoro.

Hinkwavo a va anakanyile ndlela yo susa dayinasoro.

Ku hava loyi a lavaka leswaku dayinasoro yi dya layiburari ya yena. Xana vana a va fanele ku endla yini exitorini lexi leswaku va kota ku susa dayinasoro elayiburari ya vona? Bulani hi swona mi tlhela mi encenyeta mavonele ya n'wina emahlweni ka tlilasi.

Loko mi hlalerile ku encenyeta ko hambana, hlawulani ku encenyeta ko hlawuleka kutani mi tsala xitshunxo. Sweswi mi na mahetelelo ya xitori xa *Xiharhi xa layiburari*.

MUDYONDZISI: Nsayino Siku

XIT HL Gr6 B2 TH8.indd 105 2019/10/23 14:25:24

Vhiki ra tibuku

Tlhela u languta xitori kutani u hlamula swivutiso leswi landzelaka.

Hi swihi swiendleko leswi a swi kunguhateriwe Vhiki ra Tibuku?

Xana *iguanodono yi* languteka hi mukhuva wihi? Hlaya nhlamuselo eka xitori u tlhela u wu dirowa.

Tsala nkomiso hi matsalelo ya xivumbeko xa dayari u hlamusela leswi humeleleke elayiburari namuntlha. Tsala u tirhisa munhu wo sungula u tirhisa "Mina" na nkarhi lowu nga hundza.

Eka Dayari

Namuntlha xiharhi a xi tile elayiburari kutani xi sungula ku dya tibuku.

XIT HL Gr6 B2 TH8.indd 106 2019/10/23 14:25:27

Siku:

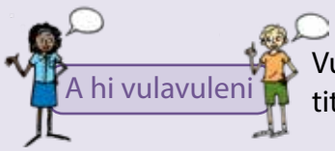

Vulavula na munghana wa wena hi tafula leri u tlhela u titoloveta ku vumba **nandzulo**.

Mina	a ndzi	rhandzi rhagibi.
Wena	a wu	tsemakanyi loko rhoboto yi ri yo tshwuka.
Hina	a hi	tlangi netibolo.
Vona	a va	tsakisi hi nchumu.
Yena	a nga	dyi malekere yo tala.
Xona	a xi	nwi masi yo titimela.
Yona	a yi	vukuli munhu.
Yona	a yi	ni hi xixika.

Sweswi tsala nandzulo wa leswi landzelaka.

Vana va tlanga bolo ya milenge.

Hi dya timanga na matimba.

Magezi u senga homu.

Hi hlalela thelevhixini hi nkarhi wo endla ntirhokaya wa hina.

Gamboko yi wa hi xixika eAfrika-Dzonga.

Sweswi tirhisa tafula na swikombiso swin'wana leswi nga ku pfunaka ku tsala swivulwa eka tlhelo ra nandzulo. Hi ku endlele xikombiso.

A nga tsakeli rhagibi.

Tlhelo ra nandzulo

Nandzulo wu vumbiwa hi ku tirhisa xiaki xa nandzulo xa "a" no tsala "-i" emakumu ka riendli.

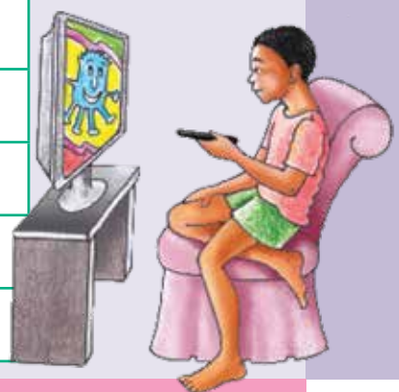

XIT HL Gr6 B2 TH8.indd 107 2019/10/23 14:25:33

Ku tsala xitori xa wena

A hi tsaleni

Kunguhata ku tsala xitori kumbe ntsheketo. Rhanga hi ku tsala mianakanyo ya wena eka mepe lowu wa miehleketo. Kutani u tirhisa mepe loko u tsala xitori xa wena eka pheji leri landzelaka.

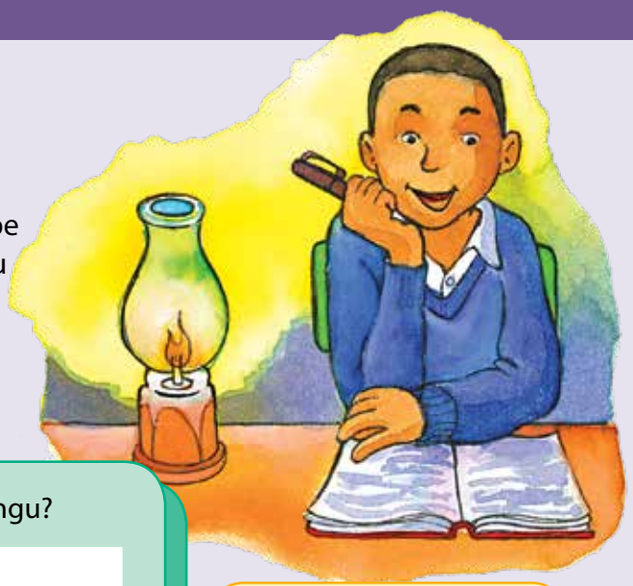

I vamani swimunhuhatwa?

Hi rihi kungu?

- Tirhisa mepe wa miehleketo ku ku pfuna ku kunguhata tsalwa ra wena
- Kombela munghana wa wena ku hlela mpfapfarhuto wa wena
- Pfuxeta xitshuriwa xa wena u tlhela u endla ndzulamiso
- Pfuxeta xitshuriwa xa wena u tlhela u endla ndzulamiso lowu faneleke
- Tsala swi basa ebukwini ya wena.

Nhlokomhaka ya xitori xa wena hi yihi?

Hi wihi mbangu?

I yini lexi rhangaka xi humelela?

Ku landzela yini?

Swi herisa ku yini?

XIT HL Gr6 B2 TH8.indd 108 2019/10/23 14:25:41

Siku:

XIT HL Gr6 B2 TH8.indd 109 2019/10/23 14:25:42

Vana va ya ekhempeni

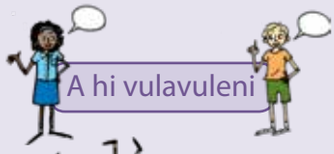

- Hi kwihi ku hambana exikarhi ka swian'wisi na swikokovi?
- U nga boxa swikokovi swingani?
- Byela tlilasi hi leswi u swi voneke loko u tshama u vona xikokovi.

Vusi u le ndzhaku ka munghana wa yena Mike, loyi a pfulaka zipi ya tende. Vusi u tlula hi ku hatlisa a chuhwile swinene loko munghana wa yena a huwelela hi rito lerikulu kutani a wela Bongi loyi a nga endzhaku ka yena.

"Nyo…nyo… nyoka"! ku huwelela Mike a byela Vusi loko a ri karhi a tlhelela endzhaku hi xindzhakwandzhakwana.

Tata wa Vusi, Nkulukumba Mosoma u tile hi ku tsutsuma a suka endzilweni. "Mi swi tivisa ku yini leswaku i nyoka?" a vutisa a ri karhi a tumbeta ku n'wayitela ka yena tanihi leswi vana lavanharhu a va rhurhumela hi ku chava.

"Tatana, ririmi ra yona ri huma ri tlhela ri nghena endzeni ka nomu, yi tlhela yi languteka tanihi nkolombyani lowukulu swinene!" ku vula Vusi.

"Yimani laha hinkwenu ka n'wina loko ndzi landza thochi eka Jeep. Kumbe a hi nyoka".

Bongi a khoma katla ra Mike. "Swi nga endlisa ku yini yi nga vi nyoka? U tiva xiharhi xin'wana lexi nga na ririmi ro leha leri humaka ri tlhela ri tlhelela enon'wini"? a vutisa.

Mike na Vusi va hlakahla tinhloko ta vona. A va na nhlamuselo.

Nkulukumba Mosoma u vuya na thochi evokweni rin'we, a khomile foxolo hi voko lerin'wana. U vitana Vusi leswaku a ta etlhelo leri a nga eka rona.

"Vusi, ndzi khomele thochi leswaku ndzi kota ku khoma foxolo kahle," ku vula Tatana Mosoma.

"Tatana, hikwalaho ka yini mi ku mina"? Ku vutisa Vusi hi xiritwana.

"U nga vileli, ndzi ta rhanga ndzi nghena ndzi lava xikokovi lexi."

XIT HL Gr6 B2 TH8.indd 110 2019/10/23 14:25:43

Siku:

Nkulukumba Mosoma a tlakusa rivanti ra tende hi voko rin'we no hatimisa thochi eka tende. Vana vanharhu va tshunela kambe va siya mpfhuka exikarhi ka vona na tende.

"Ina, hi leswi a ndzi ehleketa swona," ku vula Nkulukumba Mosoma, a byela vana. "I nkolombyani wa *Cape monitor.* Xana wu nghenise ku yini laha? Ndzi ehleketa wonge a ndzi mi byerile leswaku mi bohelela tende ehansi ematlhelo."

Vusi u languta titeki ta yena kasi lavan'wana vambirhi va langutana va tlhela va khindlata makatla. A va jahile eka mpundzu wolowo tanihi ntolovelo. Vusi a vona leswaku i nkarhi wo cinca leswi va vulavulaka hi swona. "Tatana, Cape monitor i yini? Xana xa luma kumbe xo tshwutela marha?"

Bongi a hlamarisiwa hi xivumbeko xa nkolombyani lowukulu. Eka rivoni ra thochi, tibuloko ta ntima a ti vonaka kahle hi patironi leyi hatimaka eka nhlana wa wona wa magegetsu. Wu na minwala yo leha ya ntima eka milenge hinkwayo leyi nga khwanyana. U tlula hi nchavo loko xivandzana xi humesa mpfumawulo lowukulu wa noti.

"Mi va na vuxiyaxiya, xiharhi lexi a xi kahle. Loko xo ku luma, hi ta fanele ku kuma nsimbhi leswaku hi kota ku pfula tinhlaya ta xona," ku vula Nkulukumba Mosoma.

"Hmmm!" ku gungula Mike loko a ri karhi a tlhelela endzhaku a suka laha a ku ri na ku vonakala.

Hlaya xitori nakambe kutani u lava vamavizweni va marito lama landzelaka. (Xitsundzuxo: vamavizweni i marito yo fana na **rhanga** na **sungula**, lama nga na nhlamuselo yin'we.

hundzula	
anakanya	
xivandzana	
vangama	
mixo	

XIT HL Gr6 B2 TH8.indd 111 2019/10/23 14:25:43

Rivonavona ra le nhoveni

Tlhela u hlaya xitori xa *Cape monitor* kutani mi bula hi tinhlamulo ta swivutiso leswi landzelaka na munghana wa wena. Tatisa tinhlamulo eka swivandla leswi nga laha hansi.

Vana va famba hi ndzandzelelano wihi loko va ya etendeni?		
wo sungula	wa vumbirhi	wa vunharhu

U ehleketa leswaku Vusi u tshama a vona nkwahle? Hikwalaho ka yini u vula sweswo?

Hikwalaho ka yini Vusi a chayisanile na Bongi?

Xana Nkulukumba Mosoma u chava swikokovi? Seketela nhlamulo ya wena.

Hi swi tivisa ku yini leswaku vana va chava swikokovi?

Xana xikokovi lexi xi nghenise ku yini endzeni ka tende?

Hi tala ku vulavula hi xivangelo na mbuyelo wa xanchumu. Ku endla tano, hi tirhisa **hikuva** na **kutani**. Yelanisa swivulwa swa kholomu ya rihlaza na xivangelo kumbe mbuyelo eka kholomu ya wasi.

Nkolombyani wu nghenile endzeni ka tende.	A a landza thochi.
Nkolombyani wu tikumile wu rhendzeriwile hi vana.	U chayisanile na Vusi.
Nkulukumba Mosoma u yile eka Jeep.	U ehleketa wonge u langute nyoka.
Mike u bile goza lerikulu a tlhelela endzhaku.	Vana a va bohelelangi tende ehansi.
Vusi a nga si tshama a vona nkwahle.	Wu endla mpfumawulo wu humesa no tlherisela ririmi endzeni ka nomo wa wona.

Sweswi tirhisa **hikuva** kumbe **kutani** ku hlanganisa swivulwa u tlhela u tsala swivulwa leswintshwa eka pheji leri landzelaka.

XIT HL Gr6 B2 TH8.indd 112 2019/10/23 14:25:44

Siku:

Tsala tindzimana timbirhi hi nkarhi lowu a wu ri ekhempeni enhoveni. (Loko u nga si tshama u ya ekhempeni, hlamusela leswi u ehleketaka leswaku swi xiswona). Tirhisa marito lama landzelaka ku ku pfuna. Hlamusela leswi u titwiseke xiswona, leswi u swi nuheteleke, leswi u swi tweke, leswi byanyi na mirhi a swi twakarisaka xiswona loko u swi khoma.

Ntokoto wa le nhoveni

tende xipedi bakete mati tihunyi ndzilo poto ra milenge minharhu
minharhu tinsuna murhi mhala xikokovi mhisi ku chava
tinthonono khwaxa patu ta giravhele phaka purasi mathayere
ku tenga swinyenyana ku yimbelela

MUDYONDZISI: Nsayino Siku

XIT HL Gr6 B2 TH8.indd 113 2019/10/23 14:25:45

Ku va bofu a swi ndzi sivelangi

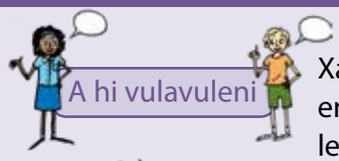

Xana u tshama u titwa wonge u lava ku tshika ku endla swilo? Leswi swi endla hi mhaka ya leswaku swilo swi tika ngopfu? Xana u na swiphiqo leswi susaka miehleketo ya wena eka ntirho wa wena wa xikolo?

A hi hlayeni hi n'wana loyi a nga tinyiketangiki.

Hi mina Obert Maguvhe. Ndzi velekiwe hi 1967 emugangeni wa le Venda, exifundzheninkulu xa Limpopo. Loko ndzi ri na malembe ya ntsevu, ndzi vile na swimungwamungwana, vuvabyi bya vana lebyi tivekaka. A ndzi vangi na nkateko – ku vile na swiphiqo swo tala kutani ndzi lahlekeriwa hi ku vona ka mina. Ndzi hundzukile bofu. Ndzi titwe ndzi nga ha ri na ntshembo, ndzi pfumala matimba no tlhela ndzi titwa ndzi lahlekile. Xana a ndzi ta ya emahlweni na vutomi hi mukhuva wihi?

Ndzi dyondzile exikolweni xa mabofu xa Bosele hi 1973 laha ndzi dyondzeke ku hlaya hi bureyili. A ndzi amukela dyondzo ya kahle. A ndzi swi tiva leswaku a ndzi fanele ku kuma matiriki. Vana va xikolo nkarhi wun'wana a va swi lemuki leswaku va fanele ku tirha hi matimba exikolweni kambe va tisola endzhaku ka malembe yo tala.

Loko ndzi hetile xikolo, hi 1987 ndzi yile eYunivhesiti ya N'walungu eLimpopo ku ya dyondza kona. Hi lembe ra 1991, ndzi dyondzile tidyondzo leti nga ehenhla ka digiri eYunivhesiti ya Witwatersrand eJoni. A ndzi lava ku va gqweta. A ndzi tiva magqweta yo tala ya mabofu. Kambe kokwana u vule leswaku a ndzi fanele ku va mudyondzisi. Kunene a tiyisile – hi laha mbilu ya mina yi nga kona.

Hi 1997 ndzi kumile nseketelo wa Fullbright Fellowship. Leswi a swi vula leswaku ndzi nga ya dyondza tidyondzo ta masitasi ekholichi ya Boston. A ndzi kholwangi. Mina Obert Maguvhe ndzi haha hi xihahampfhuka ekule na le kaya eVenda! Xitichi xa mina lexi landzelaka i Amerika! A ndzi swi koti no swi anakanya. Ndzi khandziyile xihahampfhuka ndzi kongoma eUnited States laha ndzi dyondzeke tidyondzo ta malembe mambirhi hi nkarhi wa tin'hweti ta khumembirhi. Vaphurofesa va mina a va ehleketa leswaku a ndzi ri muchudeni wo tlhariha swinene kutani ndzi tlhelerile ekaya ka ha sale lembe leri a ndzi languteriwe ku vuya hi rona. Endzhaku ka malembe ya nkombo ndzi vuyile eUS, ndzi hetile tidyondzo ta vudokodela eYunivhesiti ya Pitori.

Xin'wana na xin'wana xa humelela loko u titshemba na loko u tiyimiserile ku tirha swinene. Xibakabaka hi xona xi nga ku sivelaka. Xin'wana lexi nga endla leswaku ndzi va na vutitshembi loko ndza ha ri lontsongo hi leswi tatana a lava leswaku ndzi endla swilo hinkwaswo leswi a swi endliwa hi vanhu lava nga riki vatsoniwa, tanihi ku risa tihomu na timbuti no hlakula emasin'wini ya ka hina. Lexi hlamarisaka hi leswi munghana wa mina emugangeni wa ka hina a ri mbheveve. Hambileswi a hi nga tirhisi swikoweto a hi twanana hi tlhela hi tlanga na vana van'wana. A hi endla swiharhi na swinyenyana hi vumba, a hi khida, hi senga tihomu no khandziya mirhi. Hambileswi a ndzi nga voni na munghana wa mina a nga twi, a swi kalangi swi ndzi fikela leswaku swilo leswi a swi endla leswaku hi titwa hi ri eka xiyimo xa le hansi.

Hi 2008 ndzi joyinile Ndzawulo ya Dyondzo ya Masungulo ku fambisa pfhumba ra ku dyondza ku hlaya no tsala ra *Kha ri Gude*. Pfhumba leri a ri ri na xikongomelo xo dyondzisa 3,5 wa mamiliyoni ya vanhu lavakulu va Vaafrika-Dzonga ku tsala no hlaya. Xiyenge xa mina a xi languta ku dyondzisa vanhu lavakulu va mabofu ku kota ku hlaya hi bureyili. A hi swi koti ku tirhisa mahlo ya hina ku hlaya kutani hi tirhisa tintiho ta hina.

A ndzi tsakile hi 2013 loko ndzi thoriwa eka xiyimo xa vuphurofesa eyunivhesiti ya Afrika-Dzonga. Eka ntirho wa mina lowuntshwa, ndzi languteriwa ku letela vadyondzisi eka ku dyondzisa vana va vatsoniwa. Swi kahle ku va eka xiyimo lexi munhu a nga swi kotaka ku pfuna van'wana.

Mahungu ya mina eka vantshwa i ya leswaku dyondzani loko swa ha koteka exikolweni. Mi nga yimeli minkarhi yo tika kumbe gome ku mi yisa ehansi. Hinkwerhu hi fanele ku fikelela ku navela na milorho ya hina. Leswi lavekaka ku kota ku swi fikelela i ku tirha hi matimba!

XIT HL Gr6 B2 TH8.indd 114 2019/10/23 14:25:46

Siku:

Tatisa leswi humeleleke evuton'wini bya Dokodela Obert Maguvhe eka malembe lama landzelaka. Tlhelela endzhaku u hlaya tsalwavutomi ra yena loko u nga tsundzuki swilo hinkwaswo. U ta fanela ku khakhuleta malembe loko ma nga nyikiwangi exitorini.

Lembe	Leswi humeleleke
1973	
1987	
1991	
1997	
2004	
2008	
2013	
Mahungu yo hlawuleka ya Obert eka vantshwa hi wahi?	

Titsalavutomi i xitori lexi munhu a tsalaka hi vutomi bya yena. Titsalavutomi ri tsariwa hi munhu un'wana. Titsalavutomi leri mi tsaleriwile rona hi Obert.

Bureyili i yini?

Bureyili i sisiteme leyi tirhisiwaka hi mabofu ku kota ku hlaya no tsala va tirhisa tintiho ta vona. Letere rin'wana na rin'wana ri yimeriwa hi patironi ya mathonsi lama tlakusiweke, lama va ya twaka no ya lemuka hi tintiho ta vona. Tafula leri nga laha hansi ri ku kombisa leswi maletere ya bureyili ya nga xiswona.

A	B	C	D	E	F	G	H	I
J	K	L	M	N	O	P	Q	R
S	T	U	V	W	X	Y	Z	

Tsala vito ra wena hi bureyili. Veka maletere ya vito ra wena eka rixaxa ra le hansi kutani u kopunula mathonsi ya letere rin'wana na rin'wana eka rixaxa ra le henhla.

MUDYONDZISI: Nsayino Siku

XIT HL Gr6 B2 TH8.indd 115 2019/10/23 14:25:47

Ku languta ririmi

Maendli

Yelanisa maendli na swifaniso leswi faneleke. Tatisa nomboro ya xifaniso ekusuhi na riendli leri faneleke. U nga tirhisi riendli ko tala.

- [ ] sweka
- [ ] endla
- [ ] nwa
- [ ] chayela
- [ ] dya
- [ ] famba
- [ ] kuma
- [ ] rhandza
- [ ] yingisela
- [ ] tshama
- [ ] tlanga
- [ ] hlaya
- [ ] vulavula
- [ ] baka
- [ ] languta
- [ ] ambala
- [ ] gada
- [ ] tima

1 efuleteni

2 bayisikiri

3 xifuwana

4 khekhe

5 xijarimana

6 VW

7 phephahungu

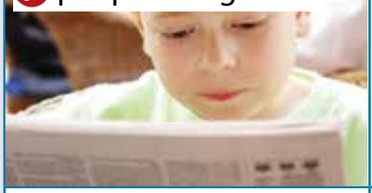

8 xiyanimoya

9 bayisikopo

10 thelevhixini

11 makhandhlela

12 thenisi

13 sangweji

14 kofi

15 swakudya leswi nga riki leswinene

16 swakudya swa ninhlekani

17 ntirhokaya

18 magogolo

XIT HL Gr6 B2 TH8.indd 116 2019/10/23 14:25:59

Siku:

Ripfunariendli

Ripfunariendli i rito leri twalaka loko ri ri na riendli. Mapfuna-riendli i marito yo fana na **tshama, za, fikela, kondza**.

Khwatihata maendli eka swivulwa leswi landzelaka u tlhela u ba xirhendzevutana eka mapfunamaendli.

Hi ta yima ku kondza va vuya.
Vana va ta za va lan'wa.
U tshama u khandziya xihahampfhuka?
Va ta tlanga ku fikela loko dyambu ri pela.
Va ta ka va hlula.
Ndzi tala ku pfuka nimpundzu.
A va pfa va wisa loko va tirha.

Mabumabumeri ya engetelo

Vana **lava tlangaka** bolo i va ka Valoyi.

Mufana **loyi a yiveke** xikanyakanya u khomiwile.

Xitimela **lexi tsutsumaka** swinene i xa Gautrain.

Khwatihata mabumabumeri ya engetelo eka swivulwa leswi landzelaka.

Vanhu lava tshamaka laha va kwihi?
Mudyondzisi loyi a fambaka hi Jeep i wa hina.
Yindlu leyi akiwaka i ya ka hina.
Xitulu lexi vatliweke xi durhile swinene.
Xipopana lexi lahlekeke i xa mina.
Nkuku lowu ringaka wu hi bela huwa.
Movha lowu dumaka wu ta suka sweswi.

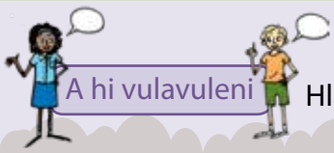

Hlaya swivuriso u tiphina hi swona

Hlaya swivulwa kutani u vulavula hi tinhlamuselo ta swona.

Ku tlula ka mhala ku letela n'wana wa le ndzeni.

Nyoka yo yi vona a yi lumi.

Ku hlawula ndluwa u siya hove.

U NGA CHAVI MALEBVU YA NGHALA.

Mulavi wa mpfula yi nela yena.

Ku banana hi rhambu ra mfenhe.

Ku dya hi ku engeta

Xigego

Xana wa ha swi tsundzuka swigaririmi?

Xigego xi ringanisa swilo swimbirhi xi vula leswaku nchumu wo karhi i nchumu wun'wana. A xi tirhisi wonge, swange, tanihi, swa, onge, bya na tanihi.

Xikombiso: Tsakani i xiluva .

Mbuyelelo wa switwari

Marito lama nga na xitwari lexi fanaka ma tirhisiwa ku encenyeta kumbe ku vuyelela mpfumawulo wa leswi ku tsariwaka hi swona kumbe ku tumbuluxa xiyimo xo karhi.

Xikombiso: Xana u rhandza mpahla ya ntima?

MUDYONDZISI: Nsayino Siku

XIT HL Gr6 B2 TH8.indd 117 2019/10/23 14:26:14

Phunyuka, ximanga xo hlamarisa

A hi hlayeni

Hlaya xitlhokovetselo xa *Phunyuka, ximanga xo hlamarisa*. Enceny-etani xitlhokovetselo ku kombisa tindlela ta ximanga to hlamarisa.

- Bana xirhendzevutana eka marito lama nga na yelano wa mpfumawulo.
- Lava marito lama nga dzwihatiwa kutani u tsala tinhlamuselo ta wona eka bokisi leri nga etlhelo ka xitlhokovetselo.

Phunyuka, ximanga xo hlamarisa

Phunyuka, ximanga xo hlamarisa, xi vitaniwa maseletelakondzo –
I **xigevenga** lexikulu lexi tshovaka milawu.
U kayakayisa muganga hinkwawo,
Maphorisa ya sala ya lo **gabaa**!
Loko va fika eka ndhawu ya xiendlo xa vugevenga
– Phunyuka, a nga kona!

Phunyuka, Phunyuka, ku hava wo fana na Phunyuka,
U tshovile milawu hinkwayo ya vanhu, u tshova na **nawu wa tiko**.
Matimba ya yena yo **papama** ematini ya n'wi vangela ku hlaleriwa.
Kambe loko u fika endhawini ya vugevenga –
Phunyuka a nga kona!
U nga n'wi lava ehansi eka besimente, u nga n'wi lava emoyeni –
Kambe ndza ku byela, *Phunyuka a nga kona!*

Phunyuka i ximanga xa mpunga, xo leha xi tlhela xi lala;
U ta xi tiva loko u xi vona, hikuva mahlo ya xona ya werile endzeni.
Tinkohe ta xona ti **khwatihatiweke** hi miehleketo,
Nhloko ya xona i ya **xilwangu**;
Voya bya xona byi na ritshuri hikwalaho ko ka xi nga hlayisiwi.

XIT HL Gr6 B2 THS.indd 118 2019/10/23 14:26:20

Siku:

Malebvu ya xona a ya kamiwangi
Xi fambisa nhloko ya xona ku ya hala na hala, hi
mafambelo yo fana na ya nyoka. Loko u ehleketa leswaku
xi khoma hi vurhongo, xa hanyanya.

Phunyuka, Phunyuka, ku hava wo fana na Phunyuka,
I muxanisi hi xivumbeko xa ximanga
Xivandzana xa nsele.
U nga hlangana na yena etlhelo ka patu, u nga kotlana na yena –
Kambe loko ku lemukiwa xiendlo xa vugevenga,
Phunyuka a nga kona!

Wa **xiximeka**. (Va ri u na vuxisi eka makhadi.)
Minkondzo ya yena a yi kumiwi eka tifayili ta **khotso**.
Kambe loko swilo swi **phangiwile** kumbe loko juwelari yi **sechiwile**,
Kumbe loko masi ya nyamalarile, kumbe **xifuwana** xi tlimbiwile,
Kumbe nghilazi ya dladla yi fayiwile, na fense leyi sirhelelaka –
Phunyuka a nga kona!

Phunyuka, Phunyuka, ku hava wo fana na Phunyuka,
A ku si tshama ku va na ximanga xa vuxisi no **xonga** hi ndlela leyi
Nkarhi hinkwawo xi na nchumu wo tisirhelela hi wona:
Nkarhi wun'wana na wun'wana wa ku humelela ka xiendlo –
PHUNYUKA A NGA RI KONA!
Va ri swimanga hinkwaswo swa swiendlo swo **homboloka** swa tiveka
(Ndzi nga hlaya Mungojeri, ndzi nga hlaya Giridile)
Vo va ntsena vatirhisiwa va ximanga lexi lawulaka matirhelo ya swona:
Napoleon wa milandzu!

Phunyuka, Phunyuka, ku hava wo fana na Phunyuka,
I muxanisi hi xivumbeko xa ximanga
xivandzana xa nsele.
U nga hlangana na yena exindledyanini, u nga kotlana na yena
Kambe loko ku lemukiwa xiendlo xa vugevenga,
Kutani Phunyuka
Phunyuka, Phunyuka, Phunyuka –

Kambe loko ku **lemukiwa** xiendlo xa vugevenga, Phunyuka a nga kona!

TS Elliot

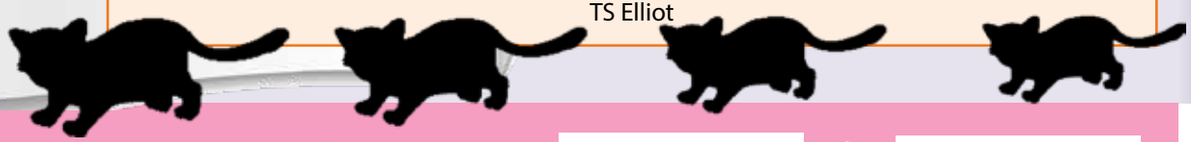

XIT HL Gr6 B2 TH8.indd 119 2019/10/23 14:26:25

Ku ehleketa hi ximanga xo hlamarisa

A hi hlayeni

Hlayela xitlhokovetselo ehenhla kutani u vulavula hi nhlamuselo ya ximanga. Hi xihi xifaniso lexi yimelaka Phunyuka?

A hi tsaleni

Hi swihi swivulwa leswi ku byelaka leswi Phunyuka a langutekisaka xiswona?

Hi yihi nhlamuselo ya Phunyuka leyi hi byelaka leswaku a tlharihile swinene?

"Napoleon wa milandzu" swi vula yini?

Hikwalaho ka yini ximanga xi vitaniwa leswaku i "Maseletelankondzo"?

Mutsari u tirhisa vumunhuhato loko a hlamusela Phunyuka leswaku u na swihlawulekisi swa vanhu. Hi swihi swihlawulekiso swa vanhu leswi a nga na swona?

XIT HL Gr6 B2 TH8.indd 120 2019/10/23 14:26:31

Siku:

Sweswi tsala xitlhokovetselo xa wena hi xiharhi lexi tlhariheke.

Hlamusela swihlawulekiso swa xiharhi. Xana xi endla yini lexi kombisaka vutlhari?

Bula na ntlawa wa wena hi xiharhi xa wena. Engetela marito ya mpfumawulo lowu yelanaka na marito lama u nga na wona. Tirhisa marito lama ku tsala xitlhokovetselo xa wena. Tirhisa marito lama nga na yelano wa mimpfumawulo emakumu ka phere yin'wana na yin'wana ya mintila. Tsala ephepheni u nga si tsala ebukwini.

Kombisa xitlhokovetselo xa wena.

XIT HL Gr6 B2 TH8.indd 121 2019/10/23 14:26:33

N'waxigqhoko xo tshwuka na N'wamhisi

A hi hlayeni

Hinkwerhu hi tiva xitori xa N'waxigqhoko xo tshwuka na mhisi.

Hlayelani xitlhokovetselo ehenhla hi ntlawa. Mi ta lemuka leswaku xi fana na ntsheketo kambe mutsari u xi cincile ku kombisa nhwanyana loyi a tisirhelelaka eka mhisi.

Ndzimana i ntlawa wa mintila eka xitlhokovetselo. Switlhokovetselo swin'wana swi na ndzimana yin'we kasi swin'wana swi na tindzimana to tala. Xana xitlhokovetselo lexi xi na tindzimana tingani?

N'wamhisi a lava swakudya **swa kahle**,
A ya gongondza enyangweni wa kokwana.
Loko kokwana a pfula, a vona meno yo basa
yo kariha na n'wayitelo wo **chavisa**.
N'wamhisi a ku, "Ndzi nga nghena?"
Kokwana a chuhwile swinene,
"U ta ndzi dya!" a rila.
Kunene a tiyisile.
U n'wi dyile hi ku luma kan'we.
Kokwana a solekile a tlhela a tiyela,
N'wamhisi a gungula, "A swi ringanelangi!
A ndzi swi twi leswaku ndzi vile na
swakudya swa kahle!"
U rhendzelekile na khixi,
"Ndzi fanele ku kuma swa **vumbirhi**!"

A engetela hi **mahlo yo chavisa**,
"Ndzi ta yima kwala ku fikela loko
N'waxigqhoko xo tshwuka
a vuya eku tiololeni milenge enhoveni."

Ku fika xinhwanyetana xi ambale swo
tshwuka.
Xi yima. Xi languta. Kutani xi ku,
"U na tindleve letikulu to saseka,
Kokwana."
"Ndzi twa kahle hi tona," ku hlamula
N'wamhisi.
A tshama a n'wi languta a n'wayitela.

A ehleketa leswaku u ta dya n'wana loyi.
Ku n'wi pimanisa na kokwana, u tanihi
burayi.
N'waxigqhoko xo tshwuka a ku,
"Kokwana, u na voya byo saseka swinene."

"A hi swona!" ku huwelela N'wamhisi.

XIT HL Gr6 B2 TH8.indd 122 2019/10/23 14:26:46

Siku:

"Xana u rivele
Ku vula leswaku ndzi na meno lamakulu?"
Hambi wo vula yini,
Ndzi tiyimisele ku ku dya.
Xinhwanyetana xi hleka.
Banti ra yena ra ntima
ri wela ehansi.

Xi ba N'wamhisi hi karati.
Xi kongomisa enhlokweni
ya xiharhi,
Endzhakunyana ko yi ba yi
va yi file.

Endzhaku ka mavhiki ma nga ri
mangani, enhoveni,
Ndzi hlangana na N'waxigqhoko xo tshwuka.
Ku cinca ko tani! Xigqhoko xo tshwuka a xa
ha ri kona,
Ku hava xigqhoko enhlokweni.
Xi te, "Xewani, vona na jazi ra mina ra voya
bya dzovo ra mhisi".

Roald Dahl (ku tekelela)

A hi tsaleni

Hi swihi swiphemu swa xitlhokovetselo leswi fanaka na swa ntsheketo wa *N'waxigqhoko xo tshwuka*?

Mahetelelo ya xitlhokovetselo ya hambanisa ku yini na mahetelelo ya ntsheketo? (Nhwanyana u tisirhelele hi ndlela yihi?)

Hi swi tivisa ku yini leswaku mutsari u hlanganile na *N'waxigqhoko xo tshwuka*?
(Languta ndzimana yo hetelela ya xitlhokovetselo.)

Ku encenyeta

Encenyetani xitlhokovetselo. Mi ta fanela ku va na swimunhuhatwa leswi landzelaka: N'waxigqhoko xo tshwuka, kokwana, N'wamhisi na mutsari.

XIT HL Gr6 B2 TH8.indd 123 2019/10/23 14:26:56

Tilimeriki

A hi hlayeni

Hlaya tilimeriki kutani u hlamula swivutiso leswi landzelaka.

A ku ri na mufana loyi a vitaniwaka Sid
A ehlekete leswaku a tiva swilo swo tala.
A ehleketa leswaku nyankwave
Yi ta haha loko u vukula.
Kutani a hlambela ku ya swi ringeta ... Sid mbuya!

Wanuna loyi a humaka eNghilandhi
U fikile a khomile nghilazi
A tshama eka bence
A penda hi pende
Sweswi ri hatima ku fana ni nghilazi

Ndzi lava rivanti ra holo
ya mina;
Leri ndzi ri xaveke ri lehile ku tlula na hina.
Kutani ndzi ri tsemile;
Ndzi ri tsemile kahle;
Hikwalaho ndza ri tsakela mina.

XIT HL Gr6 B2 TH8.indd 124 2019/10/23 14:27:03

Siku:

A hi tsaleni

Xana limeriki yi na mintila mingani?

Hi yihi mintila leyi nga na yelano wa mpfumawulo?

Ku na mapeletwana mangani eka ntila wun'wana na wun'wana?

Ntila wa 1	Ntila wa 2	Ntila wa 3	Ntila wa 4	Ntila wa 5

A hi tsaleni

Sweswi tsala limeriki ya wena, u sungurisa xileswi:

A ku ri na nhwanyana loyi a vitaniwa Solani

Sweswi endla nongonoko wa marito lama yelanaka hi mpfumawulo na rito ro hetelela eka ntila wo sungula – eka xiyimo lexi, Solani.
Nongonoko wa wena wu nga katsa tirhani, fambani, holani, tsalani, tlulani na hoxani.

A hi tsaleni

Ringeta ku tirhisa marito lama yelanaka na Gayisa.

U nga tirhisa marito yo fana na hlayisa, hayisa, tisa, xisa kumbe dyisa.

A ku ri na mufana loyi a vitaniwa Gayisa

XIT HL Gr6 B2 TH8.indd 125 2019/10/23 14:27:07

Ku tiphina hi vutlhokovetseri

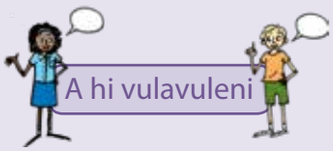

Xana u tshama u vona nkwahle?

Xana wu twa njhani?

Xana wu njhani?

Ndzi famba na nkwahle wa mina

Ndzi le ku fambeni
na nkwahle wa mina

Loko mahiselo ya tlakuka
ya va ehenhla ka makumenhungu
ntlhanu,
Nkwahle wa mina wu languteka
wonge wu va na vutomi.

Kutani hi ya eribuweni,
mina na nkwahle wa mina,
wu tshama ekatleni ra mina
loko hi ri karhi hi
tifambafambela elwandle …

Loko munhu a hi vona
hi xihlamariso lexikulu,
mina na nkwahle wa mina
eka vutiolori bya siku na siku,

Ku fikela loko un'wana a fona
maphorisa ya ndhawu va
ku ndzi na aligetara
leyi bohiweke hi ntambhu.

I longo ra yona enhlaneni leri endlaka leswaku
wu languteka wu tsanile,
Kambe wu rhandza ku nwayiwa
ehansi ka xilebvu.

Ndza swi tiva loko nkwahle wa mina wu lava ku
ambala tipijama wu etlela
Wu veka nhloko leyi khudzehelaka ehansi.

Ndzi famba
Na nkwahle wa mina

Na nkwahle wa mina …
na piranha ya mina
na xihwahwa xa mina,
na chinchila ya mina,
na gorila ya mina
na xidongoti xa mina …
naswona ndzi famba na nkwahle
wa mina …

Brian Moses

XIT HL Gr6 B2 TH8.indd 126 2019/10/23 14:27:13

Siku:

Yelanisa marito na tinhlamuselo leti faneleke. Vula mavito ya swiharhi kutani u yingisela mipfumawulo.

piranha	xikondlwana xa ncila wa voya
chinchila	ximbyanyana
xihwahwa	nhlampfi ya meno yo kariha
gorila	mfenhe leyikulu
xidongoti	yi fana na ngwenya kambe yi na nomu lowutsongo
aligetara	miri wo olova, milenge yo tala xi fana na xivungu naswona xi nga va na mavala lama vangamaka

Hlaya xitlhokovetselo hi vukheta kutani u hlamula swivutiso leswi landzelaka.

U ehleketa leswaku mutsari a famba na nkwahle wa yena kumbe lexi ko va xitlhokovetselo xo hlamarisa? Hikwalaho ka yini u vula sweswo?
Mutsari u vulavula hi themparecha ya 85°F. Themparecha leyi i yini hi selisiyasi?
Hi ku vona ka wena hikwalaho ka yini a va ku nkwahle i aligetara?
Xana u ta hlamala loko u vona munhu a fambafambisa nkwahle wa xifuwana xa yena? Hikwalaho ka yini?
Xana u nga fonela maphorisa loko wo vona swo fana na leswi? Hikwalaho ka yini?
Hi wahi marito lama yelanaka hi mipfumawulo eka xitlhokovetselo lexi? Ya tsale ehansi.

MUDYONDZISI: Nsayino Siku

XIT HL Gr6 B2 TH8.indd 127 2019/10/23 14:27:36

I lembe lerintshwa

A hi hlayeni

Hlaya xitlhokovetselo.

Huree! Huree!
I novinjara

Huree! Huree! I novinjara!
Siku leri hi sungulaka hi vuntshwa.
Lembe leri ndzi hlawurile ku va xinjhenghwe.

Kumbexana ndzi ta dyondza ku haha,
kumbe ndzi ta famba hi makhumbi,
kumbe ndzi hundzuka ndzi nga vonaki
kumbe ndzi tsutsuma ehenhla ka
maboboma ya mati.

Ndzi ta tiendla rhekerhe kutani
ndzi tidyondzisa ku khanyana.

Ndzi ta va swihalaki kutani ndzi
tichela endzeni ka sinki.

Ndzi ta endzela tipulanete
kutani ndzi hlangana na
tialiyeni to tala.

Ndzi ta famba ndzi ya eka
nkarhi lowu hundzeke khale
ndzi khandziya dayinasoro.

Ndzi na tipulani to tala to hlamarisa.

Ndzi ta sungula sweswi.

Ina, leri ri ta va lembe lerinene
ku tlula hinkwawo.

Huree! Huree! I novinjara

Kenn Nesbitt

XIT HL Gr6 B2 TH8.indd 128 2019/10/23 14:27:46

Siku:

Ndzi kota ku		
hlaya xitshuriwa xa ndzungulo		
bula hi swivutiso swo huma eka xitshuriwa		
bula hi mahetelelo lama faneleke ya xitori		
encenyeta mahetelelo ya xitori no encenyetela vana va tlilasi		
tsala mahetelelo yo hambana ya xitori		
tsala eka dayari ndzi tirhisa munhu wo sungula		
tirhisa tlhelo ra nandzulo na minkomiso		
tsala xitori kumbe ntsheketo ku langutiwa swimunhuhatwa, kungu, mbangu na swiendleko		
pananisa swivulwa swa xivangelo na mbuyelo		
tirhisa mahlanganisi		
tsala ndzimana ya nhlamuselo		
boxa maendli, maengeteri na switwananisi		
bula hi tinhlamuselo timbirhi ta swivulwa		
bula hi tinhlamuselo timbirhi ta xivulwa		
hlaya xitlhokovetselo		
vona tindzimana ta xitlhokovetselo		
boxa marito ya mipfumawulo leyi yelanaka eka xitlhokovetselo		
encenyeta xitlhokovetselo		
boxa marito lama nga na yelano wa mipfumawulo.		
hlayela xitlhokovetselo ehenhla		
bula hi nhlamuselo ya vumunhu bya ximunhuhatwa		
hlamula swivutiso swo huma eka xitlhokovetselo		
tsala xitlhokovetselo		
encenyeta xitlhokovetselo		
hlaya limeriki		
nyika swikombiso swa swifananisi		
nyika swikombiso swa switirho swa vutlhokovetseri (xik: xigego)		
tsala papila ra mafundza		

XIT HL Gr6 B2 TH8.indd 129 2019/10/23 14:28:26

U hlawulekile.
Miri wa wena hinkwawo wu hlawulekile.
Miri wa wena i wa wena!

KU HAVA MUNHU loyi a faneleke ku khoma swirho swa wena swa le xihundleni.

U fanele ku byela munhu un'wana loko ku ri na munhu loyi a khomaka swirho swa wena swa le xihundleni.

U fanele ku byela munhu un'wana loko ku ri na munhu loyi a ku endlisaka swilo leswi u nga tsakeriki ku swi endla.

Lava u nga va fonelaka loko u lava ku pfuniwa:

Riqingho ra swa vana: 0800 05 55 55

Nomboro ya xihatla ya SAPS: 10111

Riqingho ro ponisa vutomi: 0861 322 322

Riqingho ro sivela vugevenga ra SAPS: 086 00 10111

Yuniti yo sirhelela vana: 012 393 2359/2362/2363